

Markó Béla

Póráz

Légy szíves, szagold meg, mondom,
meg vagyok hűlve, nem érzek semmit,
odatartom a szelet kenyeret,
készségesen beleszimatolsz, nem penészes,
aztán leülünk reggelizni,
az az igazság, hogy amúgy is
sokat romlott a szaglásom,
erről már írtam is egyébként valahol,
akár az erősen rövidlátók,
egészen közel kell hajolnom
még az ajtó előtt tobzódó leanderhez is,
hogy szédítő, fűszeres illatát magamba szívjam,
de nyilván így fogy el minden,
s mint annak idején nagyapámék egymástól
a spárgával megkötözött okulárét,
a szemedet is kölcsön kell kérnem,
hogy látod-e, miféle madár
tolláskodik a kert végében a szilvafán,
rozsdafarkú-e, veréb-e, rigó-e,
persze egyelőre én olvasom el neked
az apró betűs használati utasításokat,
távolra inkább te, közelre inkább én,
így osztjuk el a feladatot,
ki tudja, egyszer majd meghallani is te fogod
helyettem, ha szólít valaki,
először a magas hangok halkulnak el,
aztán a mélyebbek is távolodnak,
végül pedig eltompulnak a puha ujjbegyek,
érdesen ide-oda siklanak
a mellbimbókon vagy a combhajlatokban,
sokáig elidőznek a pihés nyakszirten,
ijedten megtorpannak, amikor a nedves ágyékba
belemerülnek, mint aki a réten véletlenül
zsombékosba tévedt,
és minél hamarább szabadulni akar,
előbb-utóbb átköltözünk egy vakvezető kutyába,
aki tulajdonképpen maga az Isten,

*mint ahogy egyelőre rád bízom
az illatokat, a madárzajt,
a fűben surranó gyíkot is,
a világ mind nagyobb részét adom át másnak,
nem is nagyon tudnék már semmit befogadni,
úgy képezem, hogy a halál is
egyfajta telítettség csupán,
amikor nem lesz szükségem saját testemre,
mert nélküle is elboldogulok,
míg nézem messziről, hogy eloldott pórázzal
nagyokat ugrik a mezőn,
majd továtúnik a mindenható.*

Szilvakék

*Fertőzött már a délutáni fény,
de mégis minden zugot bevilágít,
sohasem hittem volna, hogy a szilva
ennyire szilvakék lehet, Istenem,
ahogy szikrázik legalább két-három kosárnyi
szétszórva mindenütt a boldog szilvafán,
hogy nem számít már semmi más,
csak ez a hamvas szilvakék,
azt is mondhatnám, hogy tökéletes,
ha lenne bármi is, ami teljesen olyan,
mint amilyennek a szavak mutatják,
egy pillanatnyi folt vagy horpadás,
esetleg egy sötétebb árnyalat nélkül,
nem édes, nem húsos, egyszerűen
szilvakék, csak erre vágytam mindig,
mintha a teremtő megfoghatatlan testének
egy-egy hatalmas, tojásdad molekulája
ragyogna a rémült levelek között,
mert találkozott a lélek és a látvány,
kell-e kívánnom ennél többet,
és kell-e igazán reménykednem,
hogy előbb-utóbb mi is eljutunk ide,
hiszen lemegy a nap, és holnap reggeltől
már egy porszem, egy virágszirom,
egy esőcsepp vagy egy belülről kifelé terjedő
árnyék roskasztja majd a szilvafát,
egy alig észrevehető szomorúság,
hogy nem lesz már szilvakék soha,
legfeljebb hasonlít hozzá,*

*mint a holtak arca az élőkéhez,
mint a szerelmesek arca azokéhoz,
akik nem szeretik egymást,
mint Jézus Krisztus arca bárkihez,
és mint a felejthetetlen szilvakék
a piaci árusok asztalán
halomba rakott szilvához.*

Ilyen lesz

*Ahogy széthúzzuk hátul a függönyt,
és megpillantjuk a kertet,
szóval pontosan ilyen lesz,
tudod, amikor majd tényleg,
hiszen ez most csak valamiféle próba,
majdnem azt mondtam, közvélemény-kutatás,
néhány hete már máshol lakunk,
de nem adtuk fel még teljesen a házat,
azt tervezzük, hogy néha hétvégeken,
esetleg nyáron hosszabb időre is,
ezúttal viszont kutyafuttában,
mert össze kellett szedni egy-két itt maradt
kéziratot, könyvet, ruhát, cipőt,
tehát csupáncsak ennyi,
legfeljebb több pók a gerendákon,
több veréb a háztetőn,
több fűcsomó a kövek között,
és zeng, zúg az aranyeső
ugyanúgy, ugyanakkor, ugyanannyira,
összerezzen, ha ránézünk,
mint akit rajtakaptak,
vagy csak megborzong a szélben,
nedves gyökerei nélkülünk is nyújtózkodnak,
hűvös ágai nélkülünk is hajladoznak
csillogó sárga morzsával teleszórva,
nélkülünk is lángol minden
az áprilisi napsütésben,
semmi fájdalom, semmi szenvedés,
s ha lenne mégis, úgysem tud róla,
mert tele van a világ mindenképpen,
tele lesz ezután is mindig,
élni akaró aranyesőm,
felejtesz minket,
tovább virágozol.*

Illyés Gyula

Gyapottermesztés Vilma-majorban

A vilmamajori termelőcsoport kitűnően működött. Az állatok nekigömbölyödtek, a tagok szintén; kiruházkodtak, borbélyhoz jártak, amikor épp faluba kerültek. Volt, aki pusztán ezért bekocsizott a faluba.

Vagy bekerékpározott.

Elszaporodtak a kerékpárok. A puszta zajvilágában is kivívta helyét a motor-kerékpárok jellegzetes három lármája: az, ahogy elszáguldanak, az, ahogy valaki a beindításukkal kísérletezik, s az, ahogy valami belső célból üresen, egy helyben járatják őket.

Megszaporodtak a bútorok, először is a konyhabeliek, azok előtt is a fészerbe és istállóba valók: a kukoricadarálók, a jó fűrészek, a bádog vályúk és szecska-vágók.

Mindezeken a tárgyakon rajta volt az idők jegye. Egy kis nyomozással ide-származásuk esztendejét, sőt hónapját is meg lehetett állapítani, mert rendszerint csoportosan jelentek meg, akár a vándormadarak. Ha kezdetben egy tűnt is fel közülük – mint például az a csinos kis „asztal”-tűzhely, amelyet először Tóásóék állítottak föl a még közös cselédkonyhában – az csak első fecske volt, mintegy előőrse a többinek.

Egy időben szaporodtak el a gumicsizmák is, mégpedig oly visszaverhetetlen hódító erővel, hogy akinek volt is jó bőrcsizmája, az is vásárolt magának egy pár gumiból valót, s azt hordta; száraz időben is, holott akkor igazán a bőr a kényelmesebb. Így terjedtek el, ha nem is egyik napról a másikra, de igazán egyik vásárnapról a másikra az akkoriban divatos, nájlonkabátnak nevezett, átlátszó fehér esőköpenyek. Vilma-majorban még dívik az a fajta korzózás, amire a kései barokk kornak olasz nagyvárosai tanították meg Európát: a vásárnap délutáni. Ennek helye itt a járási útnak az ököristálló fölötti szakasza, azon a kis fennsíkon, amelyről három faluig is ellátni.

Egy vásárnap, ebéd után, ebben az átlátszó fehér esőkabátban jelent meg itt a puszta bátran mondhatni minden hajadona, mert ha egy-kettőn mégsem volt, a következő vásárnapokon már azok is abban a valóban kecses, gyűrhető üvegkabátban sétáltak, természetesen teljesen függetlenül attól, esőre hajlott-e az idő vagy nem. Ez a divat nekem is tetszett. A hártavékony, modern anyag még népviselet módra színes szoknyákra és réklikre borult, majdnem olyan formán érzékeltetve a történelmi fejlődést, mint az ásatások rétegei. Arrafelé a menyecskek hordtak még egyfajta pártát: kontyra erősített „pillé”-t. Főnt pille, lent gumicsiz-

ma, közben egy gömbölyű arc, amelyből a mosoly fehér fémből készült műfogat villant elő – ez is tetszett nekem.

Vilma-major jólétének két alapoka volt.

Az első a kitűnő fekvése. Erős magaslaton állt, gyönyörű kilátással, s járhatatlan, meredek úttal. Pedig kettő is vezetett hozzá. A puszta ugyanis hegyoldalban feküdt. Az egyik út fölülről vezetett belé, a másik alulról. Mindkettő földút volt, s így mindkettő meredek. Nem eső vagy hó, hanem már egy kis ködvonulat is olyan nyálkássá síkosította ezeket az agyagos kerékcsapásokat, hogy rajtuk a lovas kocsi is félrefarolt, nem az autó.

Valamikor juhászszállásnak építették ezt a pusztát (amely valamely rég enyészetbe tűnt grófkisasszonyt örökít a nevében). A birkákat s később a hízó marhákat sárban is föl lehetett terelni. Később, amikor a juhászatot földművelésre váltották át, s amikor már szekerezni kellett, az időjárás szerint osztották be a tennivalót. Csúszós napokon a fogatok nem ereszkedtek le a völgybe; találtak végeznivalót közvetlenül a település körül is, feküdvén az ott a hegy oldalában, meglehetősen fennsík közepén. Ha pedig valaki tapasztalatlan idegen épp ilyen napon érkezett? Hajdan nem ritka látványossága volt a puszta ifjúságának, ahogy egy-egy csupa sár hintót nyolc ökör vonszol végcéljához, a puszta végén álló tisztilakhoz.

A fölvirágzás másik alapoka az volt, hogy e fekvés előnyeit a termelőcsoport elnöke hamarosan – már a megalakulás második évében – fölismerte.

Ez az elnök, noha idevaló származék volt, világot járt. Tán ezért is volt szeme távolabbi összefüggések egybekapcsolásához. Úgy járt világot, hogy abba a kevés szerencsésű korosztályba született bele, amelynek kétéves katonai szolgálata épp a háború kitörésekor ért volna véget. Kebelinek hívták. Mint annyi társa, Kebeli Sándor sem rúghatta le a kincstári bakancsot. Országról országra, kis híján földrészről földrészre masírozatták, illetve szekerezgették, tekintve, hogy idehaza a pusztán kocsis volt. Akkor került haza, amikor végre – 1944 őszén – a maga akaratából jött meg: megszökött. Egy ideig ezért rejtőznie kellett. Gondolhatni hát, milyen fürgén ugrott le a gépszérű nagy padlásáról (amelyben a szokás szerint itt is szénát tartottak), amikor az első szovjet tank megállt a hegy lábánál, a följövetelt nem mervén megkockáztatni. Az idő akkor is lucskos volt. S milyen merész baráti mondatokkal s mozdulatokkal sietett az első szovjet katonák üdvözlésére. Egyszeriben nyelvére gyűlt, sőt rejtelmesen megsokszorozódott minden szláv szó, ami katonai vándorlása alatt ráragadt.

Nem ő volt az egyetlen, akit a hála indított meg az új idők útján.

Orosz szókészlete alig futotta több időre, mint ami alatt összeölelkezett azokkal a vizslaszemű előőrsokkal, akiket nadrágjuk furcsa szabása mindet valamiképp zömöknek, alacsonynak mutatott. Különös módon mégis ő lett a tolmács, a kimerült szemű előharcosok távozta után is, akik fáradtan ugyan, de a lendkerék erőtartalékával mozogtak tovább, arrafelé, amerre az egész óriás szerkezetet valahol működésbe tették. Bármi előadódott a harcosokkal, a pusztaiak Kebeliért futottak éjnek idején is. És ő ment is a nem is mindig békés indulatú katonák közé. Hovatovább annyi orosz szót a pusztaiak is tudtak, amennyit ő. De ő ezekhez a mosolyát, a kéznyújtását, a biztonságát is hozzátette. S újra és újra kiderült, hogy

ez többet nyom abban, hogy az emberek lényegében megértsék egymást, mint vaskos szótárak és szintaxisok bemagolása. A katonák elég gyakran igazi tolmáccsal érkeztek – legtöbbször egy-egy tojásszénszemű, nádvékony kárpátaljai fiúval, akinek meg a vontatott szavában is benne volt, milyen élményeken ment át. De nem, nem, a pusztaiak ilyenkor is Kebelit kiabálták elő. Nemhiába. Az ő derűs dadogása, magabiztos süketnéma mutogatása nem egy zordonan veszélyes ellentét fellegét is a szívbeli megértés kék egébe kormányozta s eloszlatta.

A front elég gyorsan elvonult, szinte egy jelet sem adva többet magáról, mintha az ilyen isten háta mögötti helyeket Mars sem érdemesítené valami mutatósabb tevékenységre. Lesz még szó arról, hogy a hadvonal továbbhőmpölygése és az új államhatalom biciklistáinak megjelenése közti hetekben Magyarország némely kevésbé sújtott vidéke milyen, az önrendelkezésnek történelem kívüli, mondhatni történelem előtti, vagyis szinte édeni (vagy közvetlen éden utáni, ábeli-káini) légkörében élt. A falvak – s főleg a puszták – mintha robinzoni szigetre kerültek volna, a végtelen Na-Most-Mi-Lesz óceán közepén, de rengeteg partra mentett holmival.

Kebeli visszahúzódott, sürgősen egyéb dolga akadt. Jószerivel tíz éve került el a pusztáról, huszonegy éves fővel. Kiválasztottat hagyott hátra. Az abban a lobogó szűziségben várt rá, amelyet külön fűt az, hogyha hajlam még volna is, mód akkor sem lenne a levetésére.

Az elég kis létszámú pusztáról Kebeli minden kortársát s lehető versenytársát, hovatovább minden épkezláb férfit elvitték katonának az egymást érő sorozások. A lány nem mozdult ki a pusztáról. Szemében így az egész földgolyóbison egyetlen legény állt: Kebeli, harmincéves fővel is. Mint a láng meg a láng egyesültek, mihelyt lehetett; még a gépszérű padlásának ötvenvagonnyi szénaparadicsomában.

A „kiskastély” lakói elmenekültek. Az épületet egy fogalommal lehetett lakatlannak és túlszűfoltnak nevezni. Mert egy öreg Bence sem maradt meg benne, azért lett kínálkozó tanyája az átvonulóknak, főleg éjszakára. Egy hajnalban füstölni kezdett, s mivel akkor épp kiürült, leégett.

Ezáltal – e katasztrófa tűzkeresztsége révén – lett valamiképp köztulajdon, helyesebben, szabadon, immár lelkiismeret-furdalás nélkül tulajdonba vehető érték. Kebeli fölmérte a még füstölgő gerendákat, rakosgatni kezdte a lezuhant, füstös cserepeket. A volt konyha fölött meg lehetett menteni a tetőt. Sőt, ki lehetett nyújtani még egy helyiség – a hajdani mángorló – fölé. Két nap múlva Kebeli már itt lakott az asszonnyal, aki még a következő napokon is fáradhatatlanul – a tíz évig visszafojtott lobogás kifogyhatatlannak látszó tennivágyásával – dobálta föl a csak félig befedett padlásra a cserepeket, sebesen, de ügyesen, tévedhetetlenül a férfi kezébe.

Ekkor láttam először Kebelit. Kormosan és verejtékesen állt a tetőtlen padlásra. A friss tavaszi szél rá-rátapasztotta homorú hasára a nedves inget.

Hiába nősült meg, hiába adta más jelét is, hogy a maga életét akarja élni, magától értetődött, hogy ő legyen a Nemzeti Tanács elnöke, majd a Földosztó Bizottságé. Tolmácsi képességét – azt a nyugodt kéznnyújtást és nyílt (egy kicsit fölényes) mosolyt a pusztá rendületlenül igényelte, a magyar anyanyelvűekkel

szemben is. Szükszavúsága, egyszerűsége (ahogy magam is tapasztaltam) egykettőre megértést teremtett. Szót jóformán magyarul sem használt tán többet, mint oroszul. Karemeléseinben voltak egész mondatok: „Ugyan, nem a beszéd a fontos itt, hanem, hogy mire visszük!” Különös ösztöne volt, hogy a lényegtelen az utolsó csöppig lerázza magáról, de olyan természetesen, akár a vízből kilépő kutya. Emlékszem, egyszer egy nem is indulat nélküli vita forrponjtján, amely pedig nagyrészt őmiatta zengett, szótlánul fölállt s kifelé igyekezett. „Maga meg hova megy most?!”, szögezte kiáltásával a küszöbre a Megyei Bizottság kiküldöttje. Oly csöndesen felelt, hogy én meg sem értettem, s a szó hatását csak a megyeiek arcán észleltem. „Mit mondott, hogy hova megy?”, kérdeztem a kiküldöttől. „Etetni!”, felelte az, de már bizonytalanná vált haraggal.

Jólesett látnom Vilma-major nekivirulását. Amikor ismét ott jártam, akkor már harmadik éve termelőszövetkezet volt. Nemcsak a tehének szép fényesre vakart és kefélt szőre gyönyörködtette a szemet, ahogy a közös istállóból kiballagtak. A dolgok összefüggnek. A sarjadó búzavetések színe és fénye is ilyen gondos ápolást tanúsított. A pusztta két távolibb dombján, még a grófok idején szőlőt telepítettek. De közepes bort adtak, elég lagymatagon kezelték őket. Most ez a két domb is, koponyájában a szélesebb úttal, kétoldalt a ragyogó szőlősorokkal, akár egy-egy ünneplőre fésült kisleányfej, amelynek hajában még a fésű húzta csíkok is ott vannak. Kebeli lépdelt mellettem a határban. Panaszkodott, hogy az előző gazdasági évvel nem volt megelégedve. Remélte, hogy az idei jobban bevág. Ő volt, mondanom sem kell, a termelőcsoport elnöke is.

– Mitől várhatjátok?

– A gyapotot.

Akkoriban voltak tele a képeslapok azokkal a vidám barna leányokkal, akik fehér bárányfelhők közt állva kosaraikból további felhőhabot öntenek maguk köré: gyapotot. Cikkek százai tanácsolták, rendeletek ezrei írták elő e rendkívül fontos haszonnövény termesztését Magyarországon. Alig volt tavaszi határ, ahol ne kelt ki volna belőle ötven hold. Nem volt sehol egy fél hold, ahol megért volna. A magyar éghajlat nem alkalmas rá.

– Nálatok nem fagy ki?

Kebeli bólíntott, kifagy.

– Üvegházban csinálod?

Nem tréfából kérdeztem. A jutalomdíj akkora volt a gyapot sikeres termesztéséért, hogy tán még üveg alatt is megérte volna – már a termelőknek, persze – a kísérletezést vele.

Óriási erejű rokonság fűzött Kebelihez. Apám volt a keresztapja. Vagyis azt az akkor már rég halott, de halottaiban egyre több szeretettel emlegetett férfit, akit beszéd közben úgy idéztem, „apám”, egy szócska hozzáillesztésével ő is úgy nevezgette, „apám”.

Rám nézett Kebeli fürkésze, nem a bizalmamért, hanem, hogy miképp rakja egymás mellé a közlendőt úgy, hogy azok simán sorjázzanak be az én mégiscsak más forgású agyamba.

A gyapotveteményt először is ingyen adták. Hitelre ugyan, de lényegében ingyen. S nem csak termelési jutalom volt. A földadót akkor beszolgáltatásnak

hívták. Ez szinte korlátlan volt, mert teljesen úgynevezett adminisztratív úton történt, vagyis a hivatalok jóvoltára. Rendelet volt, hogy a gazdaságok minden hold gyapot után két hold más termény beszállítási kötelezettsége alól mentesültek. Ha a gyapot kifagyott, s még volt idő, hogy helyére mást tegyenek, ingyen vetőmagot lehetett igényelni.

Kebeli együttese az első két évben csaknem beleroppant a gyapotba. Kerek ötven holdat vállaltak. Szerencsétlenségre az apró kis növénykéket itt szinte csak az utolsó májusi fagy vitte el. Vetettek helyébe ugyan kukoricát, de hiába volt száznapos, az se ért be, s mivel ritkán rakták, persze még csak csalamádé sem lett belőle.

A harmadik évben ismét ötvenholdnyi gyapotot igényeltek. Be sem tették a földbe, hanem a talajt rögtön kukorica alá készítették. Május végén értesítést küldtek, hogy a gyapot kifagyott. Megkapták a pótvetemény tengerit, későn ugyan, de a maguk jó kukoricája addigra rég ott csírázgatott a hantok alatt.

Kitűnő termést is adott – de amelyről megint csak azt lehetett jelenteni, hivatkozva a vetőmag késésére, hogy nem ért be. Ötven hold ingyen tengeri, száz hold beadásmentes termény, meg a különféle fájdalomdíjak és elengedések: az év elég becsületesen zárult.

– Minden baj nélkül.

A bajt a következő évben súrolták. Sok volt akkoriban, szerte az országban, az úgynevezett tartalékföld. Ez azokat a szántókat jelentette, amelyeket a „kulákok” már átadtak, de amelyeket erő és iga hiányában még nem lehetett a közös gazdálkodásba bevonni. Vilma-major körül is volt ilyen temérdek. Kebeliék, fölbátorodva az ellenőrzés lanyhaságán, egyszerűen fölszántottak belőle vagy száz holdat anélkül, hogy bárkinek bejelentették volna. Abba is kukoricát tettek.

– S az a rengeteg ellenőr, aki folyton a vidéket járta?

– Azokról egyszer majd külön beszélek bátyámnak.

Csaknem lelepleződtek; nem az ellenőrzés, hanem a dicséret alkalmazottjai jóvoltából. A földeket nem jelentették be, de a termés eltitkolására nem láttak okot. A gyapotnak szánt táblákról is kukoricát törtek, s azokról a dűlőkről is, amelyekről a beszállítás elengedését a gyapotvállalásért kapták. Szabályszerű kimutatásba vették hát a teljes kukoricatermést, már csak azért is, hogy az eladása simán mehessen. És szabályos jegyzéket csináltak arról a néhány hold földről is, amelyen hivatalosan termeltek kukoricát. Eszükbe se jutott, hogy ezt a két kimutatást valahol valaki egymás mellé teszi.

– Mert egymás mellé tették?

– Valami statisztikus. Ahol a prémiumokat számítják és osztják.

– S mi történt?

Kebeli elmosolyodott, de egyáltalában nem a magasabb veszély utáni diadalragyogással, inkább kesernyésen.

– Kiderült, hogy tán emberemlékezet óta nem termett még holdanként annyi kukorica, mint itt, Vilmában.

– S fölvelték a prémiumot?

– A prémiumosztásról egyszer majd külön beszélek.

– Egyszóval nem lett baj?

Megenyhült rajta a mosolygás, miközben a kérdésekre tagadást intett a fejével. S mégiscsak ejtett szót az ellenőrökről és prémiumhozókról.

– Vastag Janiné külön ketrecben nevelte a nekik szántat, a kacsát, a jércét; ahogy már a hónap hozta. A táskarécék! Még csak ott lent gyúrte maga alá a hegyet az aktatáskás, Janiné már nyúlt be a ketrecébe. Rögtön kettőért. Az egyiket megsütve a vendégnek, a másikat megkopszta útravalóul a táskájába.

– Megszolgálták.

– Bort is kaptak.

– Kézpénzt?

– Ami háromliteres demizson Kilitiben volt, az mind a mi vincellérházunk pincéjében sorakozott megtöltve, lepecsételve, ebben vörös, abban fehér, amabban a törköly. De volt, akiknek önköltségi áron adtuk.

– És soha nem lett semmi bajotok?

– Nekünk?!

Kebeli óriásit mosolyodott, első ízben nekieresztve magát szabadon. A major fölött álltunk, május volt, a közelben a fű, a levél, a völgyben fák, a Sió, minden zománcosan ragyogott. Hatalmas távlat volt az ég, a föld.

Az olvasó nyilván megérzi, amit én is megéreztem, az óriási vígjátéki szerkezetet ezekben a helyzetekben, s általuk mintegy a tájban.

De semmi kedvem nem támadt nevetni.

– Nem lett bajotok soha?

– Nem.

– Sokan rájöhettek.

– Rá.

– És?

Kebeli szembefordult velem, s hirtelen komoly arccal olyat mondott, amit azóta is meg-megforgatok a fejemben, sőt, szinte a kezemben is, föl-földobálva, mint a gyerek a kavicsot, mielőtt elhajítja.

– Én azok közt mást, mint csirkefogót, kettő kivételével nem láttam. Abban a két becsületesben meg volt annyi tisztesség, hogy földözte a mi csirkefogóságunkat.

Boldogultak hát a vilma-majoriak. S mégis, valahányszor csak fölsozlhattak, menten fölsozoltak.

„Itt a kész olajtelep, csak a csövet kell lenyomni, s ömlik a regény”, gondoltam, s megnéztem Kebelit, milyen regényhős lenne. A fotogenikus kifejezést azokra az arcokra mondják, amelyek fényképen – a mozivásznon – élethűbbek, mint a valóságban.

De nem Kebeli sorsát akarom elmondani, még csak nem is Vilma-majorét, ahol szülőpusztámra utaztam meg-megálltam.

Annak idején mi, „falukutatók” az egész szegény parasztság helyzetét is magának a magyar népnek állapotaként vizsgáltuk és ábrázoltuk.

Lábjegyzet egy elbeszéléshez

A mellékelt rövid elbeszélést küldöm a hagyatékból. Apám huszonhét A/5-ös lapra tollal, kék tintával írta. Csak kézírásban maradt fenn. Némelyik lap hátoldalán kettétépett levéltöredékek olvashatók: az egyik 1959. októberi, a többi 1960. márciusi dátummal. Ebből és az írásképből ítélve valószínűnek tartom, hogy Illyés Gyula 1960 áprilisában a Szekszárdon, Borjádon, Ozorán és Rácegresen tett útja alatt, vagy közvetlenül utána, ha nem is egy ültében, de majdnem egyfolytában, az utazás élménye hatására, azon frissiben tette papírra. Ahogy a történetből kikövetkeztethető, és amint apám életrajzi adatai is igazolják, a novella főhősével, Kebelivel az 1945-ös földosztás idején ismerkedett meg, amikor – szintén áprilisban – a szülő-pusztájára menet megállt Vilma-majorban. Vilma-major és a Kebeli név is nyilván kitalált név. Az író és a főhős párbeszédét a gyapottermesztés előnyeiről apám megismerkedésük után négy évvel történt látogatása idejére teszi, 1949 májusára tehát.

A szöveget virágzása az elbeszélés néhány eleme alapján viszonylag hosszú ideig tarthatott. Illyés Gyula azt írja: „Amikor ismét ott jártam, akkor már harmadik éve termelőszövetkezet volt.” Ez a mondat kétségtelenül 1949-re utal. Az oly érzékletesen leírt átlátszó nejlonkabátok, a kontyon viselt pillék és a maradékaiban még létező népviseleti színek a ruhákon meg a gumicsizma, már későbbi időre jellemző.

„Cikkek százai tanácsolták, rendeletek ezrei írták elő...” – az országra ráerőszakolt intézkedések és az ezeket megkerülő turpisságok ebben a tárcanovellában – ha talán lehetne annak nevezniük – keserű igazsággal idézik föl a magyar vidék átalakulását a második háború után. Anélkül, hogy maga az írás brutalitásokról vagy bármi fájdalmas dologról szólna. Sőt, éppen azáltal, hogy fölvoillantja az egykor nagy szegénységben élt pusztai cselédeknek az új helyzetből származó előnyeit.

Ugyanis a májusi ragyogás, a jól művelt földek és a szépen gondozott állatok, a termelőszövetkezet föllendülése előtörésre kész árnyakat rejtenek.

Illyés Gyula félelmetes tisztánlátással és a legegyszerűbb eszközökkel mutatja meg, hogy ott, ahol az intézményes struktúrában csak csalással lehet érvényesülni, nemcsak az intézmények rothadnak szét, hanem velejükig megromlanak az emberek is. Vagy meg fognak romlani. Még akkor is, ha a főszereplő, nemcsak az erkölcs tisztetétét tudta megőrizni – keserű humorral bár –, hanem a szabadság szeretetét is. Hiszen bármilyen jól boldogultak is ezek a hajdanvolt pusztai cselédek a Vilma-majori termelőszövetkezetben, „valahányszor csak fölsozlhattak, menten fölsozoltak”. Hány alkalommal volt rá lehetőségük? Az 1956-os forradalom napjaiban és három évvel korábban, Nagy Imre miniszterelnöksége idején.

„Olajtelep” ez a világ, amelyből ömölhetne a regény – olvassuk –, de apám csak két fél mondattal utal arra, hogy szándéka volt a magyar nép ekkori állapotának a vizsgálata és ábrázolása. („Lesz még szó arról ... Nem Kebeli sorsát akarom elmondani...”) Tudomásom szerint minden ilyen próbálkozását félbehagyta.

Illyés Mária

Szepesi Attila

Bagolyvár

„Az egyszemélyes seregből, aki egykor voltam,
hírmondónak csak magam maradtam.”

(Határ Győző)

Árnyjáték

*Parányi fotográfia-negatívok tekercese
anyám fiókjában, nem tudható, mikori. Egy-egy
körömnnyi képen csak bizonytalan maszat látható, de ha
fény felé fordítom, az elmosódó alakok forgatagában fel-
ismerhetek zenebonás szüreti mulatságot, keringős megyebált, trombita-
harsogás közepette búcsúzó, virágfüzérés katonavonatot, mankón bicegő
sebesültek hazatérését. Beregszászi betlehemezőket, karácsonyi
vásárt, karneváli álcák trombitás örvényét. Nyárutói napernyős
forgatagot Badalóban, tán bécsi huszár-
parádét, bártfai rokonlátogatást, selmeci bányászok
ünnepi masírozását, pöstyéni
feredőzést, vagy épp soproni amatőr színjátszók
bolondozását – minden hajdani tragikus vagy mézesmázos
eseményt, amiről gyakran mesélt illavai születésű nagyanyám.*

Falábú Jancsi

*Vállán öreg karabéllyal
jön a kipi-kopp józsefvárosi utcán, közeledik a kipp-kopp macskakövön Falábú
Jancsi, ütemre kopog a, kopog a
lépte. Fél száz éve közeledik gyúrt kalapban, kipi-kopp, fekete
árnyék, de ide sosem ér. Micsoda éjszakából, jön a ruszki tankok
torkolattüzéből, komótosan lép, tán
imbolyog is, proli-gólem. Dohos pincelakások és kocsmalárma felől
csak jövőget, kopp-kopp, rántottleves és
kelkáposztaszagú udvarokból, elkoszlott gerlék burukkolásából. Jön egyre
közelebb, kopp-kopp. Jön hatalmasan a történelem
vígasztalan külvárosából. Jön az ismeretlen és elátkozott Falábú*

Jancsi. Nincs emlékműve se, kopp-kopp, folyton közeledik. Ködből született, horpadt-arcú hérosz: kipi-kopp, kopog a, kopog a, kipp-kopp falába döccen a hepehupa járdán.

Nyárimikulás

*Mi van, te nyomorjampec, kimenő van a szegényházban?
Csak ne diózzon a szemed, mert betöröm a
burádat. Kússz el a trágyagyárba fő-
kóstolónak, hanyag haverom, vagy mint az indián,
szaladj a fíng után. A lényeg: lépj olajra, te izompacsirta,
kopj le, mielőtt összekuszálom a bélésed, slattyogj a muccsai
csöcsrázóba csörögni a csúzos
nénikéddel, aki tripperes
bártáncosnő volt Singapore-ban. Hiába is
köpnél a toprongyos ősdnek, aki a fogával
vakarózott. Ide a rozsdás bököt, ha nem adom kezedbe a kukkoló
kókuszod, te macskajancsi. Nálam egy pofon hat bukfenc. Húzz hát el a
vadludakkal, és ne játszd hőzöngve az
eszed, te girnyó nyárimikulás!*

Vasvödör

*Találkoztam egyszer a vonaton Tativál, egykori
játsszótéri cimborámmal, aki egy NB III-as focicsapat ugrifüles
balszélsője volt. Elmesélte: nemrég
szabadult a börtönből, három évet sóztak rá, mert valami homályos
Széna téri fényképen felismerték, ahogy egy jókora
dobtáras géppisztollyal feszít a legendás Szabó bácsi oldalán, hiába
tagadott. A vallatásokról, melyeket sokszor éjszakai álmából
felriasztva tartottak, csak annyira
emlékezik: többször elájult, és ekkor leöntötték jéghideg vízzel – nagyot
koppant a betonon a vasvödör. Ma is fáj a veséje. Mégis a forradalom
legsörnyűbb emléke számára nem is az akasztott ávos, hanem a ferdeszemű
kiskatona, aki kiugrott az égő ruszki tankból, lángolt a ruhája, ordított és
kínjában hánytá-vetette magát. Csak valami elüszkösült
kupac maradt belőle a járdaszélen, akkora, mint egy csecsemő.*

Pirregő

*Hamar rájöttem, még süvölvény
korom előtt, amikor eltársalogtam a kajla
széllal, a csörgő vadvizekkel, a beregszászi Vérke-parton
hempergő lobonc kutyákkal, az őszi kár-kár
varjúsereggel, meg a fakéreg mögött rejtve pirregő
szárnyas animulákkal, hogy a madarak, a négy-, hat- és nyolc-
lábú lelkecskék hangját értő juhász története nem
csakcska mese: Isten teremtményei
nem tudnak
mást mondani, mint ami van. Örökkön örökké
örömről, éhségről, kínról, szerelemről beszélnek, és csivitelő,
hörögő-morgó, vakkantó, palattyló-kuttyogó-korrogó
hangjuk kulcsa a felfénylő vagy épp
elhomályosuló pillanat.*

Hani

*Mint kotlóstyúk a serteperte csibéit, úgy pátyolgotott néhányunkat, balga
művészjelölteket Hani, a pöttöm japán lány, nálunk öt-hat
esztendővel idősebb, de évtizedekkel bölcsebb – csöppet sem
mellékesen Kodály diákja a Zeneakadémián. El-eljött velünk füstös
csehókba, ahol kétforintos kolbászt faltunk mustárral és savanyú fröccsöt
nyakaltunk. Nyesegette közben a rigolyáinkat, és elmesélte egyik
bálványunk, Federico García Lorca halálának igaz történetét, megfosztva a
bolsevik mesketétől. Egyszer a Zeneakadémia művészfolyosóján odavitt
a mesteréhez, aki épp a Pesten vendégszereplő Benjamin Brittennel
beszélgetett és bemutatott a meghökkent és kedélyesen vigyorgó
angolnak. Később már csak kósza híreket hallottam Haniról: odahaza
megszervezte a Kodály Társaságot, és kedvenc produkciója az volt, hogy
előadásai közben magyarul énekeltette a japán tanárjelöltekkel
Kodály Esti dalát: Erdő mellett estvéledtem...*

Északi szél

*Kiféle szerzeté voltál, te
pilisí erdő mélyén, kusza gyökerek alól kigördülő
sárgult koponya? Málló rögöket csócsál
hiányos fogsorod, szemüregedbe nyúlós sár tapad. Tán
barlanglakó zsiványé lehettél,
loppanó medvevadászé, őstulokra leső íjászé, vagy
tatár martalóc elől menekülő boldogtalan földművesé. Vagy épp a*

legendás Vác remete tanítóánya, aki
félrehúzódtott a világi lármától. Naphosszat magában motyog,
gombákat, fácántojást, édes bogyókat gyűjtöget.
Éjszaka rózsetüzet gyűjt ágakból tákolt kalyibájában,
áhitatosan zsolozsmázik, míg a szarvas-patás
ördög vihogó lányokkal kíséri, és hallgatja, miről duruzsol odakinn a
fakérget horzsoló északi szél.

Bagolyvár

61 nyarán egy Soroksári úti
gyártelepen dolgoztam, afféle tedd-ide-vidd-oda
diákként. A műhelyekben gépalkatrészeket
fabrikáltak a szurtos kovácsok, esztergályosok. Tartozott a
telephez egy baljós hangulatú, omladozó toronyépület is, amit
Bagolyvárnak mondtak és babonásan kerültek. Egyszer fel akartam
menni a rozoga falépcsőn, de egy öreg sváb kovács leintett és
suttogva elmesélte: a forradalmárok oda szorultak vissza november gyászos
emlékű napjaiban a karhatalmisták elől, amikor pedig
elfogyott a lőszerük és belátták, hogy végük, egy pálinkás-
butykosból leitták magukat a sárga földig. Ilyen elgyalázott
állapotukban, egymás hegyén-hátán henteregve
fogták el őket, melósfüukat-lányokat a verescsillagos pufajkások: az
alkohol és a halálra-szánt ölelkezés mámorában.

Egyszemélyes sereg

Felmenőim, bajorok, szigorú szászok, hegyi
tótok, pápista polákok, kutyafejű
tatárok, sörnyakaló csehek és méla
morva halászok, palócos beszédű cipszer
erdőjárók, meg pislákoló karbid-
lámpával a föld mélyét fürkésző
görbe selmeci ezüstbányászok, s te, Königsbergnél fűbe harapott
deli lovaskatona, meg az ábrándos
altatódalt dudorászó
bögyös ruszin cselédlyányka, és a mackórejtvő fenyvesben bolyongó székely
góbé, s mind-mind a többiek, az arcukat vesztettek, a ki-tudja-Hunnia
miféle nációiból vétetett kuruc meg labanc vitézek, fekete rögöt túró
bölcs vagy épp balga földművesek: vagyok az általatok megálmódott
egyszemélyes sereg.

Hommage á Kosztolányi

*Irodalom, te holnemvolt
árnyék-birodalom. Csontba-hasogató
fájdalom. Lián-befonta kőtorony. Ringy-rongy köpenyű
bonc kezében kattogó
imamalom. Csavargás a Napúton. Hadak nélküli
koldushatalom. Szálas tölgy keleti ugaron. Víg
vígalom. Veres avarcsomó csillámló
hegyi patakon. Részeg-püfölte, húrja szakadt
cimbalom. Holtak fölé púpozott kavicsshalom. Kanyar ösvényen
vízzel-telő patanyom. Vércsöpp baljós szuronyon. Idegen kipi-kopogás
ünnepi orgonafutamon. Bolondokházi
rémek-hujjogta borzalom. Világ-
végi ismeretlen-multú fekete rom. Kínjában
holdas éjszakán át meredten bömbölő, busa barom.*

Nostradamus-etüd

*Eljön az örök háborúk kora, az éh- és szomj-
halálé. Csernobil és Armageddon után a végtelen
sivatag éjszakáé. A szennybe fulladt tengereké, letarolt
erdőké – harang se kondul értük! –, a kirabolt hegyeké. Véres
iszapot böfögnek a csukló források, és a fogyatkozó levegőben vér-
szívó parányok milliárdjai szálldosnak. A kiszarolt földgolyó
árván pörög a Napúton – Isten magára hagyta egykori
nyáját: nincsen gondja többé a nyelvüket és arcukat
veszítve makogó csontváz-hadakra, melyek múltja-jövője-sincsen
hiénafalkaként, kaffogó
fogakkal zsákmányt lesőben bolyonganak felégett pusztából pusztába, és
ülnek kannibál-lakomát a terméketlenné zsarolt
földön, míg körülöttük – a hajdan szent városok romjai fölött –
pernye kavarog és miazmás szél fütyörészik.*

Lanczkor Gábor

Funkcionális analfabéták

Mind egy-egy iniciálé börtöncellái, az összes összetett mássalhangzó és mind a hosszú magánhangzók. Így láttam őket. Az autizmus határsávjában toporogtam kisiskolásként. Ezek a betűk (a mássalhangzók) az adott hangot jelölve nem léteznek semmilyen más nyelvben, csak a magyarban. A latinból átvett ábécéhez merőben formális és gyökértelen a viszonyunk; a magyar nem neolatin nyelv. Alsós koromban napi iskolai olvasmányunk volt a *Régi magyar mondák* című kötet (a kommunista érában!); itt láttam reprodukciókon azokat a régi, díszes iniciálékat, amelyekhez a folytatólagos szövegek latinul kapcsolódtak a kódexlapon. Eszes, minden lében kanál kisfiú voltam, ám az összetett mássalhangzók és a mellékjeles magánhangzók – a *cs*, a *gy*, az *ű*, az *á* meg a többi – egyszerűen nem fértek a fejembe. Anya elcipelt mindenféle orvoshoz, akik egybehangozóan állították, hogy diszlexiáról szó sincs: enyhe autizmusként írták le az esetemet. Mintha be lettem volna zárva ezekbe a betűkbe, kiolvashatatlan, ornamentikus térbeli rácsozatként láttam őket magam körül. Aztán hála anyáméknak (és a tanító nénim, Ági néni türelmének, aki nagyon szeretett), valahogy mégiscsak kinőttem vagy legyőztem, legyőztük az én majdnem-autizmusomat. A mentőötlet anyáé volt, aki rengeteg verset tudott kívülről (még főiskolás korából). Weöres Sándor-rigmusokat helyettesítettünk be a problémás hangzók helyére. Mindegyik betűhöz megtanultam egyet. Eleinte egyszerű asszociációs játék volt ez, semmi több (az adott hangzó nem fordult elő a választott szövegben feltűnő számban, és nem is vele kezdődött a vers). Ha elakadtam a szavak betűzése közben, a problémás helyen egyszerűen fölmondtuk anyával az adott költeményt. Sokat neveltünk közben. Az *ű* nekem elsődlegesen azóta is a *Bóbitát*, a *cs* a *Galagonyát*, a *gy* a *Kutyatárt* jelenti, és ha lassan, figyelmesen olvasok, úgy rezonálnak a verszenék az agyamban, mint egy vastagon zengő, bensőbb tremoló. Pusztán vizuálisan a betű fogalmához kapcsolódó képem egy iniciáléba zárt szerzetesé. De végtére is: megtanultam olvasni, a fogyatékoságom nem képezte többé beszéd tárgyát sem a családban, sem az iskolában.

Ovidius sírja mindig is itt volt alattunk, itt van a város történetének kezdete óta, de új síremlék csak akkoriban lett állítva a nagy latin költőnek, egykoron divatos szerelmi tanköltemények és a *Metamorphoses* szerzőjének, amikor Évi hazajött Izraelből és összeköltöztünk. És persze, hol máshol állították volna föl

(részletek egy regényből)

az emlékjelet, mint a Szent Márton út és a Hunyadi út nagykeresztveződésének aluljárójában, ami legalábbis jelképesen megfelel a római kori járósíntnek (kívül az ókori városfalak házsorokká lényegült nyomvonalán, távol az ősi temetőktől, egymagában). A nézőpont, ahonnan Ovidius fő művében, mintegy végrendeletszerűen, az utolsó hiteles és beszédképes tanúként még egyszer összefoglalja a görög–latin mitológia történeteit és sémáit, a saját beszédhelyzetemre is emlékeztet. Mert nem, Ovidius nem halt meg Krisztus után 17-ben vagy 18-ban Tomiban, a Fekete-tenger partján, ahol a száműzetés kenyerét falta. Miután az új kenyér kesernyés íze végképp fölülírta benne az egykori lakomák emlékét, vándorolni kezdett hatvanévesen, mint aki megértette, hogy ez az egyetlen mód, ami művének végső hitelt adhat: egészében hasonlatossá válni azokhoz, akiket megénekelt (aranyzuhatagos orgiák, megejtő, angyali kurvák és selyemfiúk a földön és az égben). Vénységesen vén volt, szikár volt és ősz, csomókban álló hajjal és szakállal és mindenféle csecsebecséssel a nyakában meg a ruháján, amelyek az ártó szellemeket voltak hivatottak távol tartani. Amikor itt a pannon pusztaságban, a Sibaris patak partján az árnyékvilágra átlépett, a barbár pásztorok a szent embernek kijáró tisztelettel tették aszott tetemét a máglyára. A nevét, a régi nevet ő maga árulta el nekik, talán mert maradt benne a becsvágynak egy aprócska szikrája, ami lánggra lobbanthatta a máglyát. Ezért, és nem másért alapított éppen itt Claudius császár egy új várost a Baltikumba tartó kövezett út mellett (semmi más nem indokolja a helyválasztást; semmiféle folyami átkelőhely nincs a colonia közelében, úgy, mint a többi, nagyjából egyidejűleg alapított pannóniai városnál). A középkorban még megvolt a sírhely, utazók látták a kőbe vésett nevet és egy epigrammát, amit gondosan le is jegyezték:

*Hic situs est vates, quem divi Ceasaris ira
Augusti patria cedere iussit humo.
Saepe miser voluit patriis occumbere terris;
Sed frustra: hunc illi fata dedere locum.*

Mint mondtam, a mai síremlék az aluljáróban van; fél méterszer félméteres, sima bazaltfelület közepében tátong egy tízszer tíz centis, mély üreg, ami nyitott a felszínen (arasznyival mélyebben van elfedve egy üveglappal). Az üreg fenekén hat apró fénypont pislákol (a hat kőlámpásra is utalva, amit a feljegyzések szerint az eredeti sírban találtak). A bazaltfelület felső részére van rávésve a latin vers, alatta áll a név, PUBLIUS OVIDIUS NASO (évszámok nélkül), alul pedig az epigramma új magyar fordítása:

*Jós pihen itt, kit az istenné alakult Augustus
Otthona földjéről messzire száműzött.
Ő, aki otthon akart meghalni, gyakorta kesergett,
Persze, hiába: a sors sírt neki itt rendelt.*

Az aluljáró mennyezetén, pont az üreg fölött függ egy tízszer tízes, húsz centi hosszú üveg oszlopcsonk. És fönny, a forgalmas úttest felszínére (pont az üreg és az oszlopdarab fölé) tízszer tízes piros négyzetet festettek. Sokszor autózom abban a sávban.

Pannóniából menekültek le egészen az Észak-Adriáig: Velence városát a barbárok hadai elől futó savariaiak alapították a bizonytalan eredetmítoszok egyike szerint. A Szent Márton úti aluljáróban, az Ovidius-sír mögött van egy emelvényes rész, ahol gyerekkoromban római urnák másolatai voltak kiállítva. Az aluljárót gyerekként szellemjárta helynek éreztem, és apám elbeszélései nyomán családi örökségnek is. Apa szilárdan állította, hogy a kedvenc gyerekkori cseresznyefája, amelynek dús lombú ágai között órákat töltött kiskamaszként, pontosan ott állt, ahol most a Szent Márton út északi oldalán a biciklis pálya megindul le, a föld alá. Szorosan kötődöm ehhez a kereszteződéshez. Lili, az első komoly barátnőm is itt lakott a tízemeletesekkel szemközti barna tömbházakban. Egy gimnáziumba jártunk, a Kanizsaiba, ami szintén itt van, nem messze, a Gayer-park nyugati oldalán. Amikor összejöttünk, én elsős voltam, ő második (vagyis kilencedikes és tizedikes; tizenöt és tizenhat évesek). Lili már rögtön az évnnyitón kinézett magának, híre is ment a suliban, hogy tetszem neki, de én még majdnem fél évig nem bírtam rászánni magam, hogy érdemben lépjek (két boroskóla után, novemberben, egyszer csókolóztunk egy buliban, ennyi), és nem is épp félszegségből, hanem mert egyáltalán nem voltam biztos benne, hogy tetszik nekem ez a lány, aki úgy nézett ki, mint egy punkba oltott balerina. Magas volt és légiesen karcsú, már-már vézna; kizárólag szoknyában járt, amihez agyonmosott pólókat és vékony talpú, semmi kis cipőket hordott. Félhosszú haja répaszínűre volt festve, ami erősen feszegette az akkoriban még igencsak létező középiskolai szabályokat. Rengeteget olvasott, emellett kitűnő tanuló volt (másodikos gimnazistaként két felsőfokú nyelvvizsgálója volt, olaszból és angolból), ezért is néztek el neki olyan dolgokat, amiket másoknak esetleg már nem. Egyedül nevelte az apja, aki a tanárképző főiskola matematika szakán tanított. Az anyját ritkán, talán félévente látta. Lengyel asszony volt, nyelvész a varsói egyetemen, fiatalkorában lengyel lektor a szombathelyi főiskolán. Lili alig négyéves volt, amikor elváltak. Az anyjának még a terhessége elején lejárt a magyarországi megbízatása, a szülés utáni újabb pályázaton pedig nem járt sikerrel. Hiába beszélt folyékonyan magyarul, a lengyel diplomájával Szombathelyen nem tudott elhelyezkedni. Úgyhogy végül a válás és a hazaköltözés mellett döntött, miután Lili apja nem volt hajlandó otthagyni a katedráját akár csak a budapesti újrakezdés reményében. A kislányáról sem mondott le a harminchat éves matematikus. Az asszony indítványára adták be a válópert, és a bíróság végül a férjnek ítélte a gyereket.

Amikor végre elhívtam Lilit kávézni vagy teázni, március eleje volt, olyasféle napsütéses, csalóka kora tavaszi nap, aminek mintha röntgenfénye lenne, ahogy beletűz a fák tar koronájába. Magától értetődően történt minden. Tanítás után elcsevegtünk egy órát a főtéren, a Bécsi kávézóban, aztán sétálni indultunk a Gyöngyös partján, amit még a rómaiak ástak ki, hogy az áradásokkor csatornaként segítsen levezetni a másik vízfolyás, a belváros túloldalán csörgedező Perint vizét. A patak épp pirosas színnel folyt, ami kicsit sem számított szokatlan látványnak, mivel egy akkoriban még működő textilüzemből mindenféle szűrés nélkül engedték bele a festővizet. Egyszer csak megálltunk Lilivel a magas platánok alatt, és csókolózni kezdtünk.

Queen-póló volt rajta a kardigán alatt, Freddy Mercury kifakult képével. Tökéletesen emlékszem a ruháira. Jobban, mint a testére. Le tudnám őket írni, mindet, vagy majdnem mindet. Még a bugyijait is. Kifordították a világomat a sarkából ezek a ruhák. Ceruza volt a hajába tűzve csat helyett. Elengedtem a kezét, aztán kihúztam a kontyocskából a ceruzát, mire úgy omlott le a vállára sima, vastag haja, akár egy megindult löszfal.

Reggel jó fél órával korábban indultam az iskolába, mint szoktam. Megbeszéltük Lilivel, hogy találkozunk tanítás előtt a Gayer-parkban, a kézilabdapályánál. Kamaszként jóformán mindig zenét hallgatva közlekedtem a mountain bike-omon. Aznap hajnalban egy VHK-kazettát tettem be a walkmanbe, már nem emlékszem, melyiket, csak abban vagyok biztos, hogy a Vágtázó Halottkémek volt az. Szárnyaltam a hosszú, sivár, forgalmas Hunyadi úton a sámandobok ütemére. Én értem oda előbb a parkba. Letámasztottam a biciklit, és a nyakamat nyújtogatva lestem Lili alakját, hátha fölűnik a Hunyadi túloldalán. Fölmerült bennem, hogy elémegeyek (este hazakísértem, így pontosan tudtam, melyik lépcsőházban lakik), de végül nem mozdultam, mert attól félttem, hátha nem a nagy-aluljárón keresztül jön, hanem a bicikliút aluljáróját választja, ami a Gyöngyös patak innenső oldalán van. Aztán egyszer csak megláttam a piac épülete előtt. Cseresznyepiros bőrdzseki volt rajta és egy hosszú, virágmintás szoknya.

Liliék háztömbjének ki lehetett mászni a tetejére, és az első közös hétvégénken ki is másztunk, miután futólag bemutatott az apjának, aki úgy görnyedt a számítógép monitorja előtt, akár egy kódexet olvasó szerzetes. Fölvittünk magunkkal egy pokrócot, és ahogy végigheveredtem rajta, majd Lili fölém hajolt a báránnyel-főknék távlatot adva, hirtelen ráébredtem, hogy örültem szerelmes vagyok.

Anyám betűhelyettesítő rigmusai után Lili volt az, aki végképp megszerettette velem a verseket. Mindig lapult a táskájában legalább egy verseskötet. Kinn a tetőn is olvastunk, Federico García Lorcat, aki Lili fő kedvence volt (William Blake, Ady Endre és Weöres Sándor mellett vagy előtt). Spanyolul is megvolt neki a Lorca-összes, azt is fölhozta magával. Bájosan büszke volt rá, hogy a megyei könyvtárból lopta el a meggyzsin kötésű könyvet. A rövidebb verseket a magyar változat után Lili fölolvasta spanyolul is, majd szó szerint lefordította nekem. Stabil olasz nyelvtudásával eleve sok mindent megértett a szövegekből. Az ismeretlen szavak ceruzával ki voltak jegyezelve a margóra.

Sistereg, akár az eső verte parázs, ahogy a magas partfaltól elválva a tó vizébe omlik a roppant tömegű lösz; ám egyetlen kavicsos üledékoszlop (mint egy haragosan föl tartott ököl) állva marad a hirtelen feltöltődött sekély öbölben.

A vasút és a nyaralóházak még nem voltak sehol. Keskeny főveny húzódott a függőleges löszfal tövében. Időbe telt, míg rájöttem, hogy a Balaton ez a nagy víz, a hely pedig Kenese környéke. Ha arra jártam álmomban, mindig ott ágaskodott a vízben az a magasba tartott ököl.

Vannak számomra helyek, amik olyan határozottan köthetők egy adott személyhez, hogy a többi halandó mintha ott sem lett volna. Talán a második közös hétvégénken járhattunk először Lilivel Velemen. A velemi völgy és a ház az én

emlékezetemben azonban Géza papáé és Éváé (a mamáé sokkal inkább Sárvár, az ottani udvar és a nagy konyhakert a körtefákkal és ribizlibokrokokkal). Az én Lilim Velemben nem hagyott maradandó nyomot maga után.

Évekkel később, a kapcsolatunk vége felé Közép-Olaszországban töltöttünk egy hetet. Tél volt, január. Sienába kora reggel érkezünk, az első hajnali vonattal, miután egy firenzei McDonald's-ban virrasztottuk át az éjszakát. Megrendítő volt. Nemrég újra jártam Sienában, de mintha ott sem lettem volna; érvénytelennek tűnt az újabb látogatásom, és attól tartok, minden további jelenésem érvénytelen volna ott.

Talán én voltam, és nem Lili, aki amellet kardoskodott, hogy a nadrág és a szoknya egyelőre maradjon rajtunk, nem emlékszem biztosan. Langyosan sütött a nap, erősen fúj a szél, és mi a lapostető derékmagas pereme mögött úgy feküdtünk félmeztelenül egymáshoz bújva, akár a kartondobozba tett kismacskák, akiknek még csak félig nyílt ki a szemük. Zúgott a forgalom a Szent Márton úton és a nagykereszteződésben, és nekem az is eszembe jutott, hogy az apám fia vagyok, és hogy ez itt valamiféle különös, öröklött elégtétel az apámék leaszfaltozott kertjéért.

Rövid úton ráébredtem, hogy Lilinek a zenei ízlése is lényegesen kifinomultabb, mint az enyéem. Amikor a kapcsolatunk évekkel később végleges mélypontra jutott (és én az önsajnálát mocsarában dagonyáztam), nem is igazán értettem, mit szeretett meg rajtam ez a lány. Fölhozott négy-öt kazettát a tetőre, azokat hallgattuk a walkmanben, hanyatt fekvé osztozva a két kis fülhallgatón. Olyasféle zenék voltak, amiket senki nem ismert az osztályban, sem a baráti körömben. David Bowie-tól a *Space Oddity*, egy kilencvenperces kazettán ősb Blues (Robert Johnson és Howlin' Wolf), egy másik kilencvenperces kazettán flamenco (Cameron de la Isla az egyik oldalon és Paco Peña szólóban a másikon, ezt a kilencven percet másolatban mind a mai napig őrzöm), valamint Nico szólólemezei (aki Lili legkedvesebb előadója volt). A csodálatos, fölülmúlhatatlan Cameron a *Como el Aguát* üvöltötte fél fülünkbe, amíg mi gyöngéden, hunyt szemmel csokolóztunk, és közben mintha egy kaleidoszkóp térfogataként megláttam volna őt, akiről García Lorca is beszélt, azt, aki a vér utolsó szobájában alszik, és arra vár, hogy fölébresszék. Lorca *duendé*nek nevezi, és állítja, hogy ott lakik minden olyan dalban és versben, ahol ott sejtethő, ahol ott sejt, aki tud a létezéséről. Rövid, ám fölülírhatatlan jelenés volt.

Ahogy egyre intenzívebbé vált a kapcsolatunk, már nemcsak a délutánok és a péntek vagy szombat esték java részét töltöttük kettesben, de a második emeleti folyosó egyik zugában meghúzódva a gimnáziumi tanórák közötti szüneteket is. Ami persze markánsan rányomta a bélyegét az osztálytársaimmal való viszonyomra. Elsős voltam, és mire bő fél év után kezdtek kikristályosodni a fiúk közt az új barátságok, én egyszerűen kivonultam az egészből. Az egyetlen igazi barátom ebben az időben egy Berci nevű, velem egyidős fiú volt, aki nem a Kanizsaiba, hanem a rivális Nagy Lajos Gimnáziumba járt. Bercivel ugyanazon a Nagy Lajos-os bulin találkoztam, ahol még karácsony előtt Lilivel először csokolóztunk. Úgynevezett mazsolabál volt, az elsősök fölszentelése, ilyesmi. Berci egy

nagyobb társaságban az egyik osztálytársam ismerőseként csapódott mellém. Beszélgetni kezdtünk, aztán kisvártatva bizalmasan meginvitált egy kis pálinkára, én pedig nem mondtam nemet. Kabát nélkül léptünk ki a Vasutas Múvelődési Házból a néptelen üzemcsarnokok között húzódó sötét síkatorba. Átvágtunk a fűrtökben cigiző felsőbb évesek között, aztán sietősen fölkaplattunk a masszív fa lépcsőfokokon az acélszerkezetű gyaloghídra. A szórt reflektorfényben tompán fénylettek a Sopron, Győr, Veszprém és Budapest felé tartó vasúti sínparók csikjai. Felköhögtem, ahogy meghúztam a flaskát, aztán kellemes melegségérzet járt át; fagyos volt az este, látszott a lehelet.

– Vegyes gyümölcs, a nagybátyám főzi az Őrségben – mondta Berci, miután ő is ivott, és visszacsúsztatta a nadrágja oldalzsebébe a laposüveget.

– Fasza – bólogattam elismerően. – Kérsz egy szál cigit? – tartottam feléje a doboz Sophianét, amit direkt a bulira vettem. Kivett egy szálat. Tüzet adnom csak nagy nehezen sikerült az alig érezhető szélben. Pőfékeltünk, és most már nem lehetett különválasztani a dohányfüstöt a hidegben párálló leheletünkétől.

– És a Metallicától melyik a kedvenc lemezed? – kérdezte Berci.

– A *Ride the Lightning* – feleltem kapásból.

A srác bólintott, mint aki látja, hogy komoly emberrel van dolga. Igazából a *Fekete lemez* volt tőlük a kedvencem, de azt mégsem mondhattam, nehogy holmi divatmajomnak nézzen, aki semmilyen más számot nem ismer a Metallicától, csak az *Enter Sandmant* meg azt a nyomorult *Nothing Else Matterst*.

Tompa robaj hallatszott. Csöndesen kémleltük egymást Bercivel. Vízszintes fénykéve vágott ki a hosszú épület sarka mögül, majd föltűnt egy mozdony és nyomában a kivilágított ablakú kocsik.

– Slayert is hallgatsz? – folytatta Berci emelt hangerővel.

– Egy kazettám van tőlük.

– Melyik?

– A *Reign in Blood*.

– Az kurva nagy. De majd átmásolom neked a többit. Nekem megvan tőlük minden.

Lassítva dübörgött át alattunk, majd csikorogva állt meg pár száz méterrel arrébb a rövid vonat a vasútállomás kihalt peronja mellett.

– Köszö – mondtam, és azon gondolkodtam, mivel viszonyozhatnám a gesztust.

Utazzunk le együtt pár napra a balatoni nyaralójukba, Berci ezt javasolta, miután nyár elején végre bemutattam neki Lilit.

Ragacosan tapadtak a hőségben a másodosztályú vasúti kocsi műbőr ülései. Hármunkon kívül még négy Nagy Lajos-os volt a csapatban, két lány és két fiú. Mi voltunk Lilivel az egyetlen pár, bár az egyik lány, Eszter néha kavart Bercivel. Tapolcán, vulkánkúpok gyűrűjében szálltunk át a vicinálisra, aztán majdnem elfelejtettünk leszállni Ábrahámhegyen, annyira megigézett bennünket a vonatablakból a vízpart látványa. Berciék nyaralója fönn volt a hegyen; jó negyedórát kellett menetelnünk a túrahátizsákokkal a perzselő déli napon. A kétszintes házban (amelyhez legalul pince is tartozott a rég kivágott szőlők mementójaként) három szoba volt; Lilivel mi kaptuk a legkisebbet, ahol épp csak elfért kihúzva

a kopott huzatú, nyikorgós kanapé és mellette egy-egy ódivatú éjjeliszekrény. Miután lepakoltunk, a csapat úgy határozott, irány a Balaton. A part közelében, ahol fölverték az iszapot a fürdőzők, a víz olyan volt, akár a mosogatólé. Messze beúszunk, túl a bójákon, csapatban, mint a kacsák. Majdnem egészen alkonyatig a strandon maradtunk; útközben hazafelé egy háznál vettünk bort.

Egy lugasnyi azért megmaradt Berciék pincéje előtt a birtok egykori szőlejéből; ide telepedtünk. Az asztalon mécsesek égtek. Mindannyian mézédés muskotályt ittunk; mi, fiúk is. Kamaszok voltunk, és az állapot, amelybe kerültünk, csak annyiban volt részegségnek nevezhető, mintha a termőföld eleven, kollektív lelkiismerete lennénk, a két évezrede feltört és szőlővel betelepített, aztán magára hagyott, majd megint művelés alá vont és ismét föl hagyott, zsiros vulkáni földé – így hullámozott fejünkben a csillagképek füzereivel vastagon megrakott égbolt. Ezen az éjjelen veszítettük el Lilivel a szüzességünket. Valamivel korábban visszavonultunk a szobánkba, mint a többiek. Már hetek óta kerestük az alkalmat, és végül mindketten úgy gondoltuk, megérte várni. Másnap reggel úgy ébredtünk egymás karjaiban, mint a nászutasok. A szűk kis szoba ablakából zöldellő erdőség látszott. Dugtunk, mint a nyulak, előbb az ablakban, majd a zuhany alatt állva, mert az alvó ház csöndjében az öreg kanapé elviselhetetlenül nyikorgott. Az utolsó ábrahámhegyi esténken és éjszakánkon, mint Psyché szárnyának hímpora, finom kétségbeesés lepett meg. Ha Lili csak annyi időre magamra hagyott, míg a vécére kiment, már szorongtam. A többiek úgy néztek ránk, akár a kivi-rágzott magnóliára, de persze a csipkelődésüknek is ki voltunk téve. Mintha egyetlen rugalmas buborék lett volna kettőnk körül, ami csak bizonyos feszításvot bír el, aztán szétpukkad. Az utolsó nap, míg lángosért álltunk sorban Bercivel a strandon, bizalmasan megvallotta, hogy mióta itt vagyunk, kétszer is elkapta lefekvés után Esztert. A lány szemmel láthatóan fülig szerelmes volt belé, de Berci beérte ennyivel.

Halasi Zoltán

Pompeji (A kutya)

„Nem szenvedtek sokat. A kutya láncon talán a legtöbbet.” De ezt az érvet, az állatbarát embergyűlölőket, már annyit hallottam. Kifacsart pózban feküdt, szemlátomást minél kisebbre próbált összegömbölyödni, a mellső két lába a végvonaglaskor nyúlt ki.

Na és ha szabadon engedték volna? Négyszázzal száguldott a piroklaszt ár, a füstbe burkolt szürke hamuszőnyeg, kétezerszer annyi energiával, mint amennyi New Yorkban szabadult fel, amikor az ikertorony leomlott.

Akik a tengerpartra menekültek, néhány tucatnyian az éjszakában, összebújtak a pisle fáklyafénynél, csörgött a szisztrum, szólt a dobkíséret, az ének álomba dúdolta őket.

Mikor fölénk ért az izzófelhő, morájára még a szemük se nyílt ki, már az arcukra tenyerelt a sárkány. Annyi idő se maradt, hogy a vészjel eljusson az agyukba. Ami víz volt bennük, addigra egyszerűen elfőtt. A koponyájuk szétrobbant a hőtől, habkő-lepel burkolta be a testük.

Gipszöntvényük, egy régész leleménye, a haláltusa lenyomata: színház és akció. Itt minden az utolsó: lélegzetvétel, mozdulat, kiáltás.

*„Nem szenvedtek sokat.” És mi lett volna,
ha a szegény eb elrágja a láncát?
Elképzelem, ahogy a kutya nyargal
a tengerpartra igyekvők nyomában,
a menekülő csoportban egy kislány
(most jut eszébe, hogy kedvence láncon)
kiszakítja kezét az anyjából,
elkezd örülten visszafelé futni,
anyja utána, a csoport megtorpan,
elmarad az altató, el az alvás,
de a ledőlő oszlop, a szürke sárkány,
a mancs ugyanúgy befogja a szájuk,
csak akkor ott, a szőlőhegyi úton
hűl rájuk hirtelen a szivacsos kő,
és mint egy színes hollywoodi filmben,
előttünk a könnyfakasztó zárókép:
a kislány a kuttyáját átölelve.*

Péter Márta

a kert (naplóvers)

„Tünődj ember, van miért tünődnöd:
hogy talán mégis
álom csak a világ.”

(Sinka István)

*így volt ez sokszor, kertre
ébredtem, mentem legelni ki
a fák felém hajoltak, ágaik
vigasztaltak, és számítás
nélkül adták gyümölcsüket, bele-
fénylett héjuk a napos mindenségbe,
sugárzó istenségbe, a madarak boldogan
szólták egyszeri létüket, a csigák salátán
tapadtak, hangyák borsót cipekedtek, méhek
lucskos barackot leltek, kedvükre teltek ízein,
rezgett a nyár, levelek zöldje folyt az égbe, míg
rengeteg kékjébe hullt a kert, és bögöly támadott,
repült zuhanva, mint bombázó, célpontra szabva,
hogy kimarva jutalmát, élvezény húsát vadul cikázzon
tovább. ez volt a menekülés-pont. de a házból is mentem,
bújtam a kertbe, sokszor éjszakán is, más fényvel, zajokkal,
szuszogó sündisznókkal, nyávogás, morgás, ugatás éle vágott a
sötétbe, csatazaj volt, és néha még a hold is elfordult a történettől.
néztem hideg testét, fogyó-telő arcát, míg
álmodók lebegtek az égben, ágyukban
sötét ablakok mögött
és hang nélkül vonyítottam a fogyó-telő arcra, mert nem
értettem, miért vagyok, miért vagyok itt,
oda teremtvé.
egykori kertből hogy estem e másik kertvilágba, jelenésvalóba, a
valónak tűnés tükrögazába, ahol a tükrök is szenvednek, torz
formával és színnel törnek és megtörnek mindent, zúznak szét
örökre, földi életekre. hogy estem édentől keletre, és miért kellett
ezt látni, magamba zárni tudást, embersötétet, vágyban, uralomságban
kelt énvilágot, gyötrő múltásban kitartott hitét lénynek önmagáról,*

rettegő félelmet, dühödés mámort, szabadító poklot és pokolba
vesztő szabadságot. de a vesztőhely itt volt, itt fordult bennem, mert
benne voltam és fordultam én is levegőben, amikor valaki pár
évemmel hirtelen szaltózásra bírt, mert széket (lavórostul)
rúgott ki alólam, de szárnyaló testem nem zuhant a kőre, mert
a valaki fele elkapott és futott velem a kertbe, menedékbe, akárhová
ki, szabadba, fák és csillagok oltalmába. nem lettem nyomorék, nem is
haltam, sorsom nem engedte. jövőmről itt még nem tudok (pedig többet
a kellettnél), nem tudom, kinek és kiknek árnyékába vetve növekedik testem
nehéz készületre, mi ad majd erőt, mi lesz a számban egy lassú dal kicsi
motorja, mitől élek majd tovább és tovább, csak vetődtem, voltam, nyarakon
és teleken át.

melegben hull az eper, világos faeper volt, fája óriás, hozzákészült apám
létrája, a fent távolába, égmagasába törő szellemi idom (tán rajta ment ő is
égbe, vagy 'hová végül mennie kellett). az eper meg ragad, jönnek rá legyek
s helyben indul a cefreszőnyeg, míg fája gallyain hernyótelep zsizseg, s ahogy
látnom kellett, benzín-lobogva, levél-pöndörödve sercegte magát nemléte át.
biztos nézte ezt a varjú madár, mert károgott, hogy kár!, aztán egy szomszédfi őt is
lecsúszlizta és leves lett, amint kérétenlén hús a pincelépcsőn fazékba ugró béka (az
étel nélküle fogyott el, mert elfogyott, akkor mi is lett volna más). a homokba fúrt
alagútban meg mozdony-nagy lótetű hűsölgött, és a ház, a kert minden zugában
lakott valaki a természetből, a nyári konyha kredencében egerek furikáztak, a
fában pondró araszolt, a szenespincében denevér tapadt plafonhoz, a tuja-ágról
bagoly kísérté járásunkat, a fészkerben keresztes pók figyelt, s én nyűgözve
figyeltem keresztjét (ami neki is saját), puha testét, hálószővő mesterségét. a
függöny dongó csapdája lett, a kicsi kutya meg dörgős-villámos éjen szökött
a házba, egyenest ágyamba, míg a macska ágy alá csinált, aztán nagyanyám az
orrát beleverte, és kivágta, mint macskát szarni (a mondást ábrázolva tettben),
de a kertközélen volt a láncosvödrű kút is, mélyében magam láttam és
ámultam a benzín szagát, ahogy a hordófedőt lecsavarva kétszáz litert
szagoltam egybe. ám a helyi ruszki tanyán katona lesett hordós benzint
(tán eladásra, mint lepecsételt lepedőket ablakon át), de gyufával kémlelt
hordójába, s egész város riadt robbanásra, fényes lángra hirtelen. én
csak apám után sparheltbe raktam benzines fát, fény és forráság
indulását is túlonélve. valami őrzött, minden tapasztalásban
őrzött a határig, mert a határon
fölfogott.

és őt lehettem a remegő nyárban, a hajnalkák lilás futamában, ahogy kúsztak föl
madzagos útjukon, s én kis napozóban (nyári kartonomban) kíváncsi lettem egy
másik kertre is, óperencián túlra, szembe-portán a kútra, ritkásabban zöldre, újabb
házra, csöndesebb szobákra, de lakóiból csak a telt nénit ismertem, fiát nem. a
házba vitt a lábam, aztán megálltam ágy mellett, azon ült a fiú, és mosolyos
szájjal vont magához, öléhez közel, s kis ruhámon éreztem nyugtalan kezét,
keresését, tapodó izgalmit lábaim között. nem tudtam, mi az, mi történik, csak álltam
béna udvariasságban, hitetlen árulásban, mert a fiú már (fiatal) ember volt. embernek

láttam, mint később egy másik valakit, aki csak nevében hordta az emberit, de arra bentje nem felelt, s urává téve a cinizmust fordított úton járt, lefelé hatolva, lét-alagútba, éjbe, szellem sötétbe tartva, tudatlan bosszúból fölfedve álcáját. mert minden kirakódik, élénk mutatódik szépen, ha készen van szemünk-fülünk, érzeink készek s nem fordulunk el igaztól, elbírjuk, akarjuk tudását, lehull a fátyol

szótalan nagyanyám mindent látott, el se bírta, ledobta-reszkette volna magáról, és a reszketés maradt, minden bajban jött a kénytelen testi szólás (egy sodródó viszonypont), aztán kiált az utcára énekelni, szabadnak létezni, s én vele álltam, és hallgattam énekét, menekülés-dalát, már valahogy értve az irracionális cselekvés tanát is. mégis ijedve szaladtam más szobába, amikor falfogságba fordult lelke, hogy segítség! befalaztak!, nem is tudtam, hol vagyok, s hol bolyong ő éppen, de átéltem a kint. a csendes asszony mondta egyszer (napozós időben) a szomszéd fiúra, hogy száradjon el a keze, aztán lett vele furcsa, de már nem járt arra, nem beszéltek róla. ahogy a tévelygőről se, 'ki nyáréjre tárt ablakhoz kúszott fel (biciklin állva), és szobákba lámpázva lesett meg alvókat, szemhéjon járt a pásztázó világos, elsősre álomnak hittem, aztán ébredtem anyám hangjára, ki az?, és a voyeur (vagy ki tudja, mi) elszelelt. de még mindig hittem a jót, az emberi magast, amiből a magas hite maradt, az emberi elkopott mellőle, s csak ritkán éled újra, bár mindenki jónak véli magát, a legtöbb, 'mit földön, testben, test által is kapni, testen túli, s abban ember csak félelemben hisz. a félés meg kit és kit máshová visz, a lentit lefelé, kétségbe-sötétbe hajtvva löki véghez, újabb kezdetéhez, hátha képes lépni

az iskola kertjéből rohantunk menzára, ebédhez dúródni sorban, ettünk, neveltünk s csak néha lestünk a fűtéscsőre, 'honnan két nap előtt dirinket levágták. valami volt a szertárban, a nagylányok körül, szállt a monda. én kicsi lányként mozdulatát féltem (ha ez mozdulat volt), amint két ujjal csípte arcom, aztán szorítva húzott fel, húzta pirosuló-nyomorgó orcámat, míg nevetősen kérdett erről-arról, és tűrtem a fájdalmat, mert a fájást legyőzte a posztja, meg hogy a nagyobb bácsiknak többet szabad (nem múltó tudás ez, szabályát nem kell újraírni, kitarat végidőig). de más tanár is bukott, ő a börtönt választotta, s eszünkbe jutott e másik is, míg uzsonnáért álltunk konyha ablakánál, a cukorral szórt meztelen karéjért, ami jobb volt és szebb is zsírosan, amikor a kristály csillogva ragadt, s fehér a fehéren tapadt meg.

de az ablakon túl hajlongtak bokrok és fák, és zöld-időben szaladtunk le a zagyvóához, ahol a kiserdő nőtte fűzeit meg nyárját, titok-susogását, és ott mindig csendebb, távolibb volt minden, nyugtató távol, lépve s időtől hagyva el a történet világát, és érintve mástól, áttetsző súly borult ránk az egek magasából. valami embert és rendjét uraló teremtés-tény, hogy létezzünk, vagyhatunk e tájon (földi akárholban), mert engedve van, és legyünk boldogok, igazítsuk el magunkban a létet, magunkat meg hozzá, s akkor nincsen kérdés semmi több. talán a bent teremtett tiszta mérték vonzta a festőket is vásznuk mögé rejtekezve, onnan figyelve vizet, erdőt, tabánt, és hozta ide a művészek

telepét különös házaikkal, 'hol a nap is bennlakó, és összefolyva kerttel,
árral, baglyos fákkal, betakart várfalmaradvánnyal hűsült a rejtezés.
valahogy külön világ volt ez, ámulat-lét, mint a színház, ahol fényes
kertet láttam, másik igazságot, mert zöldülő papírfák árnyában
beszéltek életet, s míg a rivaldában úsztak, úgy tűnt, a szabadságban
is. szép volt, megigézett, ahogy a tánc is, kitöréspontom, sorsos
életzalog, élve maradás-titok, ahogy a padláson képzelegtem
táncról (de a padlás tán szólt másról, más titokról is,
sejtelemről), és közelemben másnak nem volt fogódzója,
megtartója, oka maradásra. csak azt nem tudom, mit
adtam éltémért zálogul, s egyszer ki
kell-e váltanom, vagy ez
megtörtént a régben
vajon jegyezték-e fönt azt, hogy a skóla-társsal téglákon guggolva, agyomosva
eresztettünk hangot, csak úgy, a világba, hogy isten nincs, isten nincs. más időben
meg az volt (s lett ismét), hogy isten van, isten van, csak az ember nem jobb így se,
úgy se, butulva-feledve kiáltja mindig, amit kell. hát mi változik? a rossz dolgok
tételét, teher képletét kaptuk és cipeltük bent, fölfelé még csak az akácig láttunk, és
bárkinek szánva hallattuk magunkat, agacsi, neked szarik a csacsi! ez öröm volt,
önös elégtétel, s közben habzsoltuk akácunk édes virágját, teremtés-adományát
engedve korunknak, gyermeki valóknak, és túlélni akartunk, mert valamit akarni
kell, tehetetlenségben is. egyszer a tél-udvaron volt tehetetlen hallgatag nagyanyám,
amikor apró nyugdíját, háromszázhatvan forintját postásunk hozta, s már az én
kezemből tépett ki százast (akkori legnagyobb címletet) kölyök-kutyánk, hogy
játszva miszlikre rágja, hát odalett a százas. szegény asszony, való-szegény, a
kutyaólon piszkavassal verte hátsóm, én meg visitoztam, de rájöttem hamar,
mi van, hogy nem fáj semmi, csak bundámon pufog a vas, s azért
püföl, mert kínját püföli ki, aztán lankad keze,
megadja magát, földadja
egészen
télkertben visított a disznó is, amikor óljából vonszolták hosszú késhez
s én benn, a házban szorítottam kezem fülemre, hogy fáj, hogy fájjon
és menekültem, védekeztem az ölés véghangjától, élés-szertartástól, de
az éléshez étek kell, hát értem én (ötvenhétből) anyám levélsorát, hogy
a hízóra gondolva jövőre már lesz mit enni, mert értenem kell örömet és
véget, ami sorsunkban folyvást összetűnik, ahogy színház és másik fele
is összeér, és sokszor véletlenbe bújik, hogy ki és mit vesz magára,
s ki a játékmester. úgyis látszik minden, s a véletlen elmosódik
arcodon, titkolt tájakon és mögött, mert mindig te
felelsz hangjaidra, te lépdelsz le s föl,
bárhová is tartasz
a teremtésgyűjtő herbáriumban egy abádszalóki napraforgó (helianthus annuus)
fordul a '65-ös nyárnak, fényes kertből sötétbe árvának, a kötelező gyűjteményt
szolgálva. de rovar- és bogárgyűjtésem biztos nem lett volna, ha készen nem
kapom, amit szememtől rejtve vittem biológiaórára, mert a gombostűn pusztult

lények látása kínzott, nem fogtam föl, hogy lehet ez kötelező, ahogy később, és sok más mellett, a viviszekciót se, a tudomány beteg italát, 'mit inni bármi néven alkat is kell, szeretni a lélek-mérget (de nekem, ha más issza, az is fáj). és a kertek közül az állatokéba se vágyom, ahol az ember peremes jókedvvel bámul ketrecekbe, pedig ő is ott van, ha Jézust gondol, és Barabást kiált.

szalók volt az ártatlanság, ahogy visszafelé látom, a tiszta érzület nyár-világa, mert ott mindig nyár volt, pedig ottaniakat is rágott kicsi és nagy történet, szokás meg függés kötelék, földek és elhurcolt állatok keserve, a „közös” nevében tett erőszak tétemény, a házban meg a tisztaszoba, ahol nem aludt senki a szentképekkel, krisztusos kereszttel, mert mindenki az óras szobában lelt éjre, s volt itt mélyen bugyogó felekezet-harc is krisztus nevében ('mi hozzám nem ért el), de az idegajzó otthon után a csendnek csendje boldogított, látott rendje lenyugtatott, hogy mindenki teszi dolgát, még a tehén is hazatalál, csak kaput kell nyitni közelgő kolompra, de még a koca is tudja otthonát (a csordából, kondából mindenik megleli hazáját). aztán meszelt istállóban sajtárba fejt a fiatalabb asszony (szelíd eszter), és habos italt kínált, de fél pohár se ment le, nehéz volt nekem. vaját is köpült, s ha korán kelve gyéres lámpafényben gyúrt lisztes masszát, kemencébe gyújtott és a friss sütésből nagykaréj szállt a dinnye mellé, édes-levű összhangzattal. a virágos udvar kerítésén köcsögök álmodtak aludó tejet, a verem meg zöldséget őrzött, forró verandán bab száradt, a szőlőben korsó oltott szomjat, a homokon liba csapat húzott, élén gúnárjával, s féltem lenti röptét, indulatát, sziszegését, de a szalagos szekér elvonta figyelmem, a menyasszony s vőlegény egyszeri boldogsága, ahogy falvédőn rohannak szokottságba, körös lét-mozgásba. és szalókon láttam a plafon papírcsikjait (ragadt legyekkel), meg a célra fútt üveg-tárgyat, cukros vizű legyesvárat, és a légycsapót is, muszaj-lelést, de más viaskodás volt ez, élésért kiszorított természet rend, kényszerű határig tett lépések sora.

s rendnek tűnt lakitelek építőtábora is, az esti sorakozóval, hajnali teherautóval, kétheti váltással, hétvégi látással, amikor tőserdőre mentünk ladikázni, vízen rózsákat csodálni (mert a holt-ág nem holt), s rend volt a hős barackosban is, az állami gazda állami kertjében, akkori létünk lét-üzemében, míg jött a traktor munkagyümölcséért, mi meg nyálaztuk égő bőrünk, vakaróztunk szűrős overallban, 'mit belül is barackkal béleltünk, mert engedett volt, tudva, hogy hamar eltelünk, elég lesz nekünk barack meg szűrés is (nem volt még kopasz barack, kopaszon csak embert láttunk), de szép volt ez is emléknem, ahogy mulatságok szépülnek, a gyerek meg ifi kor. s csak fölkelte érzés, hogy múltat fiatalság szépít mába, a rég fiatalsága és a közelebb tudatlan (idomult) állapot, a nem-szent üresség, miként múlt, ha jelenné lesz, gyakran kísértet lesz, megéledő régi sárkány, sokfejű sötét, 'ki veszti frissjét, igazát és hitelét is. mert lehet az én-t fölpiszkálni, köznótával megtornázni, hogy zengjük a dalt üde, mámoros ajakkal meg hogy egy a jelszónk, tartós béke, állj közénk és harcolj érte, harcolj a békéért, így nem lesz békéd, erőd, nyugtod, gondolárod, csak a közös alom hazug házárja, másféle gondolása tiéd, de nem látsz, és fiatal vagy, harcolj értünk, legyen pénzünk, béke terünk, fegyverkezzünk,

és mi énekeltünk a platón, padokon préselődve, énekeltünk mindig nektek, és ti is mindig énekeltek, s az ember folyton büszke hitben, hogy kórusában nincsen, 'ki fontosabb, míg (kar)vezetőjére les, de ebből csak a lesés marad, az örök követése másnak, szapora szabálynak. és énekeltünk hergelt mozgalomban, eltűntünk a harcok dallamokban, beívódtunk program létbe, forradalmas zászlós szélbe (mint régi-új plakáton). igaz, akkor nem éhezünk, hiszen mi is építettünk, ha kellett mégis, bentre mentünk, bent kerestünk elmozdulást, benti szótlán hagyatkozást, s ha kint cifra dolgok voltak, bizalmak inogtak, és a lényel szembesültünk, akkor is csak keresgélünk (hol vagy ember...), mert rejtőzve biztosan vagy, ha a látszó titokban hagy, hagyja léted, létezésed, megbújsz csendben, lélek-rendben, míg más idő jár, másnak joga, jogara nő, más lendíti karját, más árnyék borul rád. ám a szó fáradt bennünk, kifogyta magát belőlünk, elménkből, világból sorvadt hová énekelve, kendő lobogva is

tudta ezt mind egy másik kert (ház) éltetője, nem ámul már semmin, lelke öreg, mint lelkes fája, meggyek, szilvák lilái, barack, szeder, málna, színek tobzódása, rózsák, leanderek, s régi helyről a naspolya (a mára elcsendesült fa), de tyúkok is lélek-mentve itt, gyerekként nevelődve, békében, szabadon a zöldben, kárálnak és kapirgálnak fűben, lábainknál is, ahogy vén diófa alatt ülünk, és árny-törő fény simítja bőrünk, fényszólitó meztelenünk, csupasz testünk, egy letűnt kor ligetével, a sohse-volt igéjével, amikor ember még tudatlan, nem tud bűnről, bűn tárgyáról, teste csak van, hogy érzékeljen létet, szép eredőséget fában, virágban, madárban, minden lényben, még bogárban, méhekben is (kik isznak, de helyet adnak annak, ki hagyja inni őket), s mi ülünk ártatlan meztelenben, mint valamely születés előtt, zavartalan szóval bélelve napunk, égit is, és értjük, hogy a létezés rangjában visszaesett embert állatnak nevezni hiedelmes vétke köznek, ahogy hiedelme magáról is sokszor vétek, nyersen lenti tolakodás. és milyen a föld, milyen belül és milyen onnan messzi, ahogy bolyong útján, bélelve űrt, milyenek lakói, szabad a szó, itt minden gondolat szabad, gondolatok ülnek fán és bokron, s gondol egy lepke is, olyan titokkal, ami a varázsló kertjében (gulácsy képében) lebeg.

első kertem is átlengte varázslat, csoda túlélések titok-szere, valaminek szeretete, legalább nekem, hogy élek, s ezt is írhatom, mert ki télidőben havat tapodva-fázva várt kapunyitásra, az tőle (nevelésképp) megtagadtatott, de kapott verést, aztán gipszet, s utoljára benti ajtón folyt a vére, s rá három hétre már megszökött, a másik világba ment végleg, hagyva mindent maga után. másik testvér is hívott egyszer, hogy most megyek a műhelybe és felkötöm magam, s én beszélni kezdtem, mondtam, amit tudtam (a telefont szorítva) nyugalmas színeken, aztán csak annyi hang jött, hogy de sokat tudsz beszélni, és a vonal megszakadt, de élte nem, akkor nem, hát a pillanatba még besimult az élet, bevackolódott kis időre. ő beszélt nekem végső ágyon azt is, hogy (köztünk) te voltál a legszerencsésebb, s biztos így van, és volt, ha most én idézhetek régidőket, ha én gondolhatok itt a földön, föld-időben, földi testben élve. és nektek idézem a kertet is, a fehér és lila orgonát (benzinnél jobb illátát), a szúrós rózsabokrot, nárciszt és tulipánt (húsvét szirmokat), a csingovi páfrányt, fenyőt, az üstben főtt szilvalekvárt,

amint rotyogott a sötét lágyság, fröccsent az édes pokol, s az óriási fakanálról én is nyaltam csöppet, édes sötétet (élés-jutalmat), aztán a lekvár tíz éveket várt a spáji polcon, romlatlan magányban őrizve ízét s nyarát, üvegjén dátumát, egy vég-saját benső minőséget őrzött, mert őrizte, minek készült, s nem volt hamis, megőrizte az embert, készítőjét is.

de az utolsó kép már csak bennem él és képződik, a fájdalmas szivárgás ereim falán, egy falon, mely kitart, nem omlik el, nem porlad, csupán velem, ahogy tűnik a sötét a fénytől, amint felszárítja csordulatlan szemvized, amint utoljára locsolod elmúlt gyereked muskátliját, locsolsz leanderedre, citromfádra is, legyezőpálmádra, pünkösdi rózsádra, s még erre-arra, és én már nem bírom el néma gyászod, búcsú szertartásod (a kinek fáj jobban hülye kapcsát), s amikor már üres a ház, és nélküled, mindenki nélkül, tényleg utoljára megyek, az egész kert egyetlen nagy kérdés. egyetlen szorongó hullámváz, amit elhordozok földi súlyként, s közben az motoz bennem, ha kinézek a város kapuján, mindenfelé csak sírokat lelek. és felszámolják a sírdombokat is, ciprus, fenyő tűzön ropog-recseg.

Ladik Katalin

Fák fölött az út

*Nem ég el, ha rést hasítasz a gömbön, amiben élsz.
A vér biztosan behatol fagyos, szürke lábujjakkal
a gömbbe, száműzetésed helyére,
és felszikkázik majd a fák fölött az út.
Egy fára mutatsz odakint,
mely a fényből kihullt, hogy emlékeztessen:
a ház rég összedőlt, maradt az üszkös mozdulat
az ölekezés tátongó sebében,
egy forrás, mely a lezárt gömbben létezik,
és kacagása visszhangzik szárnyaid között.
A napfény belecsókol sebedbe: tiszta méz.
Oda vezet, és nem ég el, csak nélküled.*

Sötét halak asszonya

*Az univerzum hangja megborzongatva a halakat,
felkorbácsolja a tengert vibráló, zengő világgá,
melynek hullámai mély sötétséget és gyönyört idéznek elő
az asszonyok ágyékában.*

Késő van. Ez a szokásom.

*Nem tudok még egyszer élni, fekete köd vagyok.
Fénykúpok szaporodnak bennem.
Ágyékomat nyaldossa a sós, vidám pokol.*

Magzatvíz

*Volt, aki beleesett a folyékony csapdába.
Iszonyatos rettegés tört rá: elmozdult benne a fény.
Eltorzultak az átjárható tükörvilágok,
melyek sok mindenben különböztek
e bedeszkázott égboltú világtól.*

*Volt, aki új testet tudott magának teremteni.
Borzongató gyönyörtől bugyborékkolt
e folyékony testben.
Elmozdult benne a fájdalom.
Nyomtalanul jött, és észrevétlenül távozott.*

Pintér Lajos

őszidő

ne félj

*ne félj ha
jön a tél ha
faleveleket
beszél a szél*

balaton

*habfehér vitorlás
madárteste lebeg
föl-föl a légben
egy sirály kikötött
leszállt a
tó vizére*

kezek

*gyerek és felnőtt
sétálnak kéz a kéz
a felnőtt
a nehéz földre néz
a gyerek
a türkiz égre néz*

Kabdebó Lóránt

A túlélő

(Pintér Lajos válogatott versei)

Barátokra vágyott, nemzedéket akart maga köré szervezni. Még szinte költő se volt, amikor gyakran megkeresett – Pesten székelő vidéki szerkesztőt –, mindig társaságban. Nálam legtöbbször Gázsival, Nagy Gáspárral jelent meg. Abban az évtizedben, amikor a rendszerváltás már készülóban volt. Nagy Gáspár mellett Baka István tartozott baráti köréhez. Költőként a rendszerváltás fiai voltak a szememben. És milyen paradox sors jutott számára: fiatalon kihaltak mellőle anyagi barátai, maradt ő, magában. És maradt témájául a csalódás és egyensúlyozás, az elvesztett világ és a reménykedve megmaradás esélyének végiggondolása. Magára maradt, hogy a létezés legfontosabb titkával szembesüljön: bármilyen világban is, a lényege az emberi létnek, hogy segítsen túlélni a pusztulást. A biológiai és az etikai szétomlást. Receptet találjon arra, hogy hogyan lehetséges az emberi létezés továbbalakulását minden körülmények között biztosítani. Egyedül maradván hogyan lehet megszokasítani az itt maradókat. Hittel, az élet továbbvitelével, az ősök számbavételével és utódok felnevelésével. A széthulló nemzedék szellemi összetartásával.

Miből születhet egy ilyen költészet? Az *ez van* tárgyyszerűségéből és tényszerűségéből. A semminek látszó nagyon is valamiből. A teremtett világ minden újabb és újabb jelenetéből, jelenségéből, valóságából és kétségbeeséséből. És mindennek ellenében a bizalomból a teremtett létezésben.

Van egy korai ciklusa, a Clairefontaine nevet ismétli a címekben. Keresem interneten, művelődésem emlékeiben – végül is felhívom telefonon. „Műveletlenségemet” árulom el, mondd, mire utal ez a cím. A válasz: egyszerű, nem más, mint *A tengerzöld füzet leírása*. Semmi más, csak ennyi.

*Tolnai hozta Párizsból:
tengerzöld színű füzet,
Papier velouté 90 g/m²
Made in France Clairefontaine.
S Tolnai hozta a ceruzát is:
Big Glow – © Goody Japan.*

Egy „nagyigényű” költő ettől csak megdöbbenne. Pintér Lajos nagy igénye éppen ellenkezőleg: tudomásul veszi ezt az *ez vart*, és ebből következik bele a versébe a világ egésze.

*Ennyi lenne a vers, mondd?
Egy toll, egy füzet – hogy itt ülsz
a tengernyi szorongás zöld partfalainál,
és hallgatod: mit súg apály, dagály.
Mit súg a múltból holt apád,
és hallgatod, hogy mit súg a jövő,
mit súg az áldott anyaöl-öböl.*

E súgást, susogást leírod.

Ha ez így igaz, akkor bármi verssé alakulhat? De hát akkor mire jó a vers? Miért kell, hogy írasson? A legegyszerűbb tárgyak is a vers biztos pontjaiként tűnhetnek fel? Ha a létezés tárgyai egyben a költészet témái, akkor valami nagy-szerű összefüggés kell legyen e dolgok és a vers motívumai között. Valami titkot fed el és fed fel a vers. Valami összefüggést a dolgok és azoknak leírt változatai, a vers motívumai között.

*Egy szék, egy kávé, egy pohár víz –
Csak ennyi kell a vershez – mondd,*

Pilinszky tudott ilyen titkokat valaha, és most ezt tanulja az emberélet útjának felén, egy Párizsból hozott füzetet kezébe véve egy kezdő költő. Persze ő nem a Megváltás csodájára kérdez rá ezáltal, hanem ennek bizonyosságát magában hordozva éppen a dolgok pokoli tulajdonságai ellenében az élet értelmére, továbbvitelének szükségességére keres megoldást versében. Miért hogy élni érdemes. Valóban érdemes? Amikor mindenütt csalódás veszi körül és bajtársai hullanak, ártatlanul, betegségtől megkínzottan. Ő nem patetikus verset keres, az életet nem keserves feladatteljesítésként fogadja el versében – egyszerűen csak élni akar. Pontosabban: túlélni és túlélétni. Híddá válni az emberiség lét-történetében. Titka ennek a költészetnek éppen ez a továbbvihető élet. Tárgyak, növények példázatával beleélni a létezésbe egy folyamat részeként. Vanni, az *ez vanban*.

*Ha tudod a titkot, mondd,
a titkot, melyet nem tudott
csak egy nyárfa, meg egy másik,
ahogy összehajolt, ahogy egymással susogott.*

Amikor minden mulandó. Amikor az élet mulandóságával néz szembe a zöld füzet kezdetén egy fiatal költő:

Stihl-fűrész árnyékában.

Félelmetes világ? Szorongással, lélekmormolással lehet fogadni sűgását, sut-
togását?

*Túl a negyvenen itt ülök összetörten.
Minden fájdalmat,
minden halált
magamra vonatkoztatok.*

De van ereje ennek a költői indulásnak szembefordulni ezzel a suttogással: „Ne haragudj.” Ezt a megbékítő kimondását a létben elfoglalt helyének adja tovább aztán egy életem át. Legalábbis eddig. Félelmetes erővel képes egyensúlyozni: látni, átélni, szenvedni, ha kell, örülni is, reménykedni, kapcsolódást keresni. Egyensúlyozni. Túlélni minden pillanatot. Miért? Mert versében ezt a titkot mondja fel, nyitja ki, teszi közkinccsé: azért vagyunk, hogy túléljünk, továbbadjunk egy életet, egy nemzedéket, egy nemzetet a világ létezése során. Részesei vagyunk a teremtett világnak, létezésünk ebben egyensúlyoz. Akárho hiszünk benne, akár kételkedünk ennek értelmében. Pintér Lajos költészetében ez a titok hittel teljesen válik verssé, alakul az élet megélésének értelmezhetőségévé, és ezáltal értelmévé.

Ebből a titokból fejthető fel, amint verseiben Pintér Lajos az emberekhez, a tárgyakkhoz, mind az egész környezetéhez kapcsolódik.

* * *

Miért fogadom el Pintér Lajos költészetének kisugárzását, életre serkentő erejét? Mert megtanít tisztességesen élni akarni. Kétségbeesés nélkül elfogadni a létezésünkre e földön kiszabott időt. A múltó idő értékét átérzve szöveggé alakítja élettapasztalatait, ezáltal segít a pillanat feletti hatalmunkat megszerezni. És ugyanakkor mindezt összekötni a létezés remélt metafizikai teljességével, helytalálásunkkal a teremtett világ egészében.

Költészete: a teremtés folyamányai, a létezés magunkba sűrített végtelensége. A létezését átélő embernek a múltját a jelenben feloldó versét találok a kötet válogatásában:

barátság
*akit szeretünk
ha meghalt
bennünk él tovább
viseljük arcát
sorsát viseljük
él bennünk tovább –
akit szeretünk
ha meghalt
meghalunk mi is
arcunk széttörik
mint vizes pohár
talán jobb részünk
hal meg ővele*

Milyenek ezek a versek? Költőjük az élet megélésének természetes mozgását szövi szövegeibe. Mondogatja újra meg újra élete egyes történeteit. Beléjük éli magát. Mintha mindig is ebben a megidézett percben élte volna, élné továbbra is az evilági létezését. Alapvető életemléke, egyben versbéli meghatározó motívuma a Tisza-parton kavicsot hajító gyermek motívuma. Hol ő maga az, aki hajítja játékként ezt a kavicsot, hol pedig ő maga a kavics, akivel eljátszadozik nagy-nagy szeretettel egy földöntúli hatalmasság. Ekként él benne a mindennapok létezésében, és egyúttal élteti magát, mint a létezés metafizikájának részesét. Mi minden belefér ebbe az egy életrajzi emlékezésbe? A teljes élet. Beszéljek róla? Benne él a gyermek, a költőt elindító folyóirat, a teremtő és fenntartó Isten és a magára maradó felnőtt, aki mindezek között az emlékek között ott egyensúlyoz. Egészséges elszántsággal, a létezés arányainak feltalálásával. Pedig csak annyiról van szó, hogy kezébe veszi a kavicsot, így, egyszerűen, tárgyivoltában, és felmutatja életét, melyet behelyez bizalommal egy másik nagyhatalom kezébe. De jó lenne imígyen élni, létezni egyszerre az időben és az időn kívül:

*Tisza tájak sírnak
tiszai tájak nevetnek
kavicsot fogok
kezembe
s mint a régvolt gyerek
folyónkhoz futok
hű folyómhoz hűtelen
s tükrére kavicsot dobok
a kavics felpattan
felpördül bukik
kacsázik a vízben
a kavics
mennyit játszott így
régen a gyerek
egy kavics lehettem
Isten kezében magam is
a vízre hajított
merüljek felrepüljek
mára már elengedett
már nem engedi
hogy óvó kezén ott pihenjek
kezében megbéküljek
lélegző kavics*

Játék? A létezés átgondolása. Tragikus magány vagy biztosított megmértetés? Szent Ágoston tengerparti pillanata! Oly igen kiegyensúlyozott, hogy észre sem veszem, hogy mennyi kétségbeesés is szorong a szavak, a jelenetek, a töredékek összeállításában. Az egésyre figyelek, amely versként elhelyez nyugtatóan ebben a körénk alakuló létezésben.

Miért nem írsz emlékezéseket? – szokták kérdezni tőlem. Magam helyett is Pintér Lajos megfelel verseivel erre a kérdésre. Mert bármilyen pontosan tudok is emlékezni valamely életbeli jelenetre, annak folyamányát nem tudnám olyan pontosan dokumentálni, amiként azt történészként egy életen keresztül megszoktam – másokról írván. Pintér Lajos versei is mind ilyen pontosan megrajzolt jelenetek, csakhogy valamilyen formában nem köthetők egyetlen valószerű történelmi aktualitáshoz sem. Életjelenetek. Ismétlődőek. Versjelenetek. Nem történetek.

Versei töredékek. De nem annyira a „*Történelem* – nem én törtem el” értelmében. Inkább azért töredékek, mert mindegyik versének meg lehetne írni az előzményét éppúgy, mint a folytatását. Ez az ember, aki körül a versek alakulnak, egy a milliányi kortársa közül. Beágyazottan, családban, baráti körben él. Ezt tudatosítja, ezt variálja, ezt izlelgeti. Milyen jó is neki: sohasincs egyedül. Tudja, hogy használnia nemcsak magának kell, de hazájának és az emberiségnek is. No meg a szűkebb családnak. Alkotói helyzetét is kisunokájának meséli el: ezzel érthetővé alakítgatja, magyarázatokat fűz hozzá, életszerűvé varázsolja. Szinte eljátszik önmaga munkásságával. Mert tagjának érzi magát az Isten teremtette közösségnek, beleszületett, ezt hagyja majd maga után, mint tették már távozott ősei, rokonai, elődei, barátai. Akik között nem egy az én közeli ismerősöm is volt. Kötetét olvasva, emléküket én is megidézem, én is intek a régmúltamban élt társaknak az ő mozdulatával.

Pintér Lajos verseiről éppen ez a halk szavú emberszeretetet a jellemző öszkép. Mindenki ezt méltatja verseiben: a szeretetteljes kapcsolódást a létezés tényeihez, eseményeihez, emberi szereplőihez. Annyira tud örülni mindennek, és annyira tud becsülni minden embert szerető gesztust. Verseit olvasva én is ott találok magamat családjá körében, barátai között.

Ez is egy fajtája annak a költői világnak, amint verseiben Pintér Lajos az emberekhez, a tárgyakhoz, mind az egész környezetéhez kapcsolódik. Hozzátartozónak véli verseihez emberi önmagát, és emberi létezése részének tartja mindazt, ami övele magával kapcsolatba került, kerül, sőt kerülni fog. Ezt a világot oly tisztelettel magába fogadó szeretetet becsülöm és szeretem ebben az emberben. És ez a kapcsolódás üt át versei szövegén. Költeményeinek ragyogó mesterséggel megszőtt szövegei, furcsa mondogatós ritmikája, hol kihangzó, hol elfedett rímei mindennapi élete folytatásai. És napjai: verseinek folyamányai. Élet és költemény sajátos egybeszővődéssel alakul verssé ebben a költészetben. Jelenet, emlék, környezet összefolyik, és kiválik mint költemény. Játék és varázslás, és egyben kötődés mindnyájunk létezéséhez.

Példákat említsek?

Egy valahai tavaszra emlékezik nagy szeretettel – az akkor még fiatal költő önmagára –, amikor Nagy Gáspárral, Baka Istvánal közösen szerepeltek, és a varázsló garabonciás, költők nevelője, Kormos István vezette be estjükét a költőfialtató EÖTVÖS KOLLÉGIUMban. De régen is! Mégis akárha máma.

AZ EÖTVÖS KOLLÉGIUMBAN
/XI. Ménesi út 11-13./

1976. május 13-án, csütörtökön,
este 8 órakor

BAKA ISTVÁN
NAGY GÁSPÁR
PINTÉR LAJOS

költői estje

bevezetőt mond:

KORMOS ISTVÁN

közreműködik:

MÁRAI ENIKŐ
VÁNDORFI LÁSZLÓ

Szeretettel várjuk!

A vers pedig, ami ebből az emlékből szikrázik ki, egy nemzedék lázadása. Költői honfoglalás? Politikai helytalálás? Generációs csendes hitvallás? Egyszerre mind – egy korszak kimondatlanul is egyértelműen fogalmazódó összefoglalása:

*Nagy Gáspárral
Baka Istvárral
de jó volt
– emlékszel? –
hármásban
az Eötvös kollégiumi esten
s március 15-én
a Március 15-e téren
Pesten
ott álltunk*

*a betiltott téren
talán
át sem öleltük egymást
talán annyit se mondtunk
testvérem*

Minden szó megannyi utalás. Amelyre mi még emlékezünk. De ki tudja, ahogy halványul nemzedékek emlékezete, mennyire marad élesen fogalmazott ez a tabló. Meddig tabló még, és mikortól lesz lírai emlékezés. Majd életrajzi adalék. Történelem helyett már csak baráti megemlékezés. Bennem még történelmi tablóként él, kivirágzik hatására a kérdés: „Mit hoz a múlt?”

A jelzett 'hármast fogatból' én inkább kettejüket, Gazsit meg Lajost ismertem, hiszen akkoriban némileg kötődtem ehhez a kollégiumhoz magam is. Elhagyván Miskolcot, a középiskolai tanítást, egy darabig folytatva a szerkesztést az akkor még szellemileg le nem züllesztett *Napjainknál*, a kollégium átmenetileg szállást is biztosított a várost cserélő fiatal kritikusként. És cserébe foglalkoztam az ott felnövő költőkkel, írókkal, leendő kritikussal pár évig. Itt jelentek meg nálam, ikerpárként Nagy Gáspár és Pintér Lajos. Klasszikusan kérielt versek alkotó szerzői. Gazsi harcosabb alkatként tűnt fel, Lajos csendesebb, magába fogottabb. De számomra mindmostanáig költői párosként vannak jelen. Nemcsak emlékezetemben, de tudatom jelenében is. Ikercsillagokként.

De Pintér Lajosban is ott a keménység, a szívósan harcias vállalása vitáknak. Mint ahogy néhány határozott megfogalmazása során erélyesen szembe is tud szegülni a gonosszal. Miként *töredék* című darabját vele mondhatom én is. És ki tudja hányan utánunk.

*gyere Gáspár
segíts
csak áruló születik
s lázadót már
nem terem
e föld
most is ez a
hétpróbás
pimasz...
a kézirat itt
megszakad*

Reménykedve, persze, hogy a hétpróbás pimaszok majd csak kevesbednek. Talán ez a remény szakajtotta meg a kéziratot.

Mert egyébként Pintér Lajos alapjában véve inkább azokról szeret írni, akik tisztelik ezt az életet, és tisztességesen, becsületesen élnek napjaikat.

Ez a Pintér Lajos költő arról a Pintér Lajos nevű magánemberről szeret írni, annak az életébe költözik bele, aki egy a sok magyar honpolgár közül, akinek családja van, felmenői, követői. Aki el tud gyönyörködni, mondjuk – egy korábbi kötetének címével élve: –, a *tiszavirág* szépségében.

„apám át-átjárt / a tiszta jegén” – nem csodaként, csupán: „ismerte jól / a víz sodrását / jég fodrait / lékek helyét”. Miként a kisgyerek: „doboltam álló nap / igen álló nap: / gyerek voltam / nem múlt az idő / nem múlt az élet / megállt a nap is az égen”. Tették, amit kell. Az emberi élet ősi rendje kerül Pintér Lajos verseinek középpontjába. Amit az elmúlt huszadik század oly igen megzavart. És hallunk zümmögve verseket, rímekkel, ritmusokkal éltetett életképeket, amelyek elmagyarázzák, hogy jaj nekünk, ha feladjuk a természetes életrendet, az életszakaszok, az évszakok és a napszakok szabályos kitöltését. A gyermek legyen gyermek, a maga időtlen játékba feledkező állandó ténykedésével. A dolgozó korú ember végezze feladatát a maga természetesen ismétlődő ritmusával, töltsse ki napjait hasznos munkálkodással. És ha mindezt sikerül visszaállítani, ha visszafelesel az ember a hisztérikus időzavarnak, kapkodásnak, önpusztításnak, akkor talán kielégülten veheti ki részét a naponkénti békés létezésből. Megbecsült szerepben lehet családtag, nagyapa, gyermekségére visszagondoló felnőtt. A maszk ebben a versvilágban nem a szerepjátszás menekülését jelenti, hanem épp ellenkezőleg: a jól eltöltött emberi élet különböző pozícióit.

De Pintér Lajossal egy másik barátság is összeköt. Együtt köszöntöttük a Parlamentben az akkori elnökszöny rendezte díszvacsorán, 85. születésnapján a magyar festészet azóta szintén a halhatatlanságba rögzült alakját, Schéner Mihály barátunkat. Együtt jöttünk le, visszafelé elmenvén a Szent Korona mellett, én úgy éreztem, hogy ebből az ünnepi csendes évfordulóból sugárzóan térde-fejet hajtva kell feltekintsek nemzeti létünk összefogó szent ereklyéjére. Az evangélikus Schéner mély főhajtással követte példámat. A jelenet szemtanúja feleségem mellett éppen Lajos barátom lehetett.

Hiteles költészet mondhatja szemünkbe ezt a természetes életmódot? Magam mindezt ifjúságomban Weöres Sándor összegyűjtött verseinek olvasása hatására fogalmaztam meg először, és most véglegesült bennem a Weöres-centenárium mai költészetünkre kisugárzó hatásaként. Tőle tanulta Pintér is, hogy mindez csak úgy válhat érvényessé, ha a kiegyensúlyozott életszemlélet egy harmonikus természetszemlélet részeként jelenik meg.

* * *

Kiegyensúlyozni a pillanatokot, amikor lábunk alatt „a lét szakad be”. Pintér Lajos körül elpusztult a hagyományos falu rendje, elgyászolta barát áldozatait, Baka Istvánt, Nagy Gáspárt, és apját is elvitte a kór. Ezt a mulandó világot kell a versekben tovább éltetni, hihetővé mondogatni, verssé varázsolni a létezés oly igen terhes, mégis méltóságteljesen fenntartható rendjét.

Ugyanakkor ez a méltóság, amely versei történeteit emberi tartalommal tölti fel – egy kemény magatartást magára vállaló akaratos, vitát kimondó megszólalást is magában rejt: „szétűtni a romlás, a rontás üveg-falain!” „Árva metaforákkal menni / az álság szép falai ellen!” Fiatalon mindezt kimondta, mérlegre tette, végigcipelte versei meditációin. Aztán lassan elhagyta a lázas megfogalmazást, de helyette szívós keménységgel beleépítette mindezt versének örökös vállalásaiba. Ábel hitének, áldozatának méltósága mellé állva veszíti el versei látóköréből a káini bűnös létet. Akiket versébe épít emlékezően, azok mind az Ábel-lét áldo-

zatosságának vállalói. Ők lesznek a versbe megidézve társai, erőt adó emberi példái. Miként az idézett Nagy Gáspár és Baka István, vagy éppen Schéner Mihály. És akik „medalion”-ba keretezve mint szentek adnak erőt történeteikkel a költő Pintér Lajos szavain, emlékezésbe illesztett történetmondásán keresztül. Hogy csak az engem is megérintő „medalion”-okat soroljam: Bálint Sándor, Bibó István, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Kodály. És még mélyebb múltból Bartók. Bibó emlékezetéhez kötve.

*Ugye, most már a szeretet,
a tisztelet teremti meg
éteri fényből
Istennek tetsző köreit?*

De lehet ugyanezt kevésbé éterien, mégis méltósággal versbe idézni. Micsoda ötlet! Schéner Mihály barátunk levélben trombitálta össze barátait. „Kérlek, küldj el egy pár cipődet, szeretném lefesteni.” Kinek is juthat ilyen az eszébe? A varázsló barátnak. Aki Pintér Lajoshoz hasonlóan minduntalan egy-egy közösséget igyekezett téma szerint tova összegyűjteni maga köré. Ilyen ötlete volt a „beteg” cipő. Olvasom Pintér Lajos versét, majd megszakítva, falamon megkeresem a magam részét a sorban. A csoporton belül még erősebb kötésű összetartozást varázsolt képére. Nem árválgodik magában a magam cipő párja. Ott virít mellette a feleségemé is. Miként ő is kétségbeesve, majd lassan megnyugodva kísért szívűtőtem idején, majd utána. Meg amikor Miskolcon köszvényes rohamommal kollégiumi ágyam köré kellett szerveznem a dékánság ügyeit. Akkor hordtam a magam „beteg” cipőjét, majd a Városmajorban, majd Balatonfüreden. És aztán kilenc hónapon át. Mert kardiológusom mondása szerint kilenc hónap, egy gyerek kihordási ideje körülbelül a teljes gyógyulás egy ilyen szívűtőtem után. Ezt a kilenc hónapos hűségű várakozást balladásította Miska a festményén. Ezzel maga is részesévé vált gyógyulásom folyamatának.

Amit magam átéltem a festmény készültével, hasonló módon érezte meg Pintér Lajos versében, amint melléírja a falra akasztott remekműnek a maga élet-történetét. Egy élet valódi méltóságának, ünnepeinek, szakralitásának, mindennapi eseményességének – az embernek a mindennapi létezésben helyet foglaló ténykedésének emlékezetét.

Lyukas cipő, fellegjáró – már a cím is jelzi a versimprovizáció lényegét: a költő megértette a garabonciás kérdés mélységesen szakrális igényét. A létezésre ráfi-gyelés akarásának emberi méretű átélését. Ekként épül bele a versbe a minden egyes emberre osztódó két határpont:

*Miska bátyám, ezt a cipőt
küldöm neked szeretettel,
apám benne eltemettem,
sírtam, mert az árvaák sírnak,
mégsem nyílik meg az égbolt,
a márvány ég mégsem hasad,*

és a másik:

*Miska bátyám, ezt a cipőt
küldöm neked szeretettel,
fiaim mikor születtek
ebben a vacak cipőben
kockaköviön ott vacogtam,
olyan voltam, mint egy őrült,
örültem az új életnek.
és közte az ember mindennapi élete:*

*Miska bátyám, ezt a cipőt
küldöm neked szeretettel,
ez a bordó lyukas cipő
olyan, mint egy lyukas hordó,
megvénuilt benne, ki horáta.*

Benne él ebben a sorozatban az emberélet a maga sarkalatos pontjaival. Nem is tudom, egyetlen cipőről van-e szó, avagy cipők sorozatával jellemzi élete fordulatait a vers mondója. És aztán ebből kezd kiemelkedni maga a társvarázsló, a festőt értelmező költő. Alkotó alkotót jellemez.

Hogyan is kezdődött a vers, a festő-varázsló-garabonciás megfogalmazása?

*Miska bátyám nagy varázsló,
ördögökkel parolázó,
angyalokkal cicellézó,
Miska bátyám, nagy varázsló,
udvaribolond, ki király-
finál nagyobb kunsztot csinál:
balfelől hoz vészett kutyát,
abból készíthetni dudát,
jobbfelől meg csacsifogat
várja, annak is ő a gazdája,
kikocsizik mint uraság,
szüzet, kurvát, dilettánst és
zsenit, okost, lángészt,
kocsikáztat hülyéket és okosokat.*

A furcsa varázsló, aki benne él a mindennapok groteszk alakulásában, de minden pillanatnak éppúgy meg tudja szervezni a méltóságos éteri nagyszerűségét is. Mindennapi és egyszeri. Egyszerre. És ehhez a groteszk varázslóhoz nő fel a költő a versében, amint cipőt váltogatja? Vagy ugyanazt a cipőt hordozva biztosítja egyneműségét, sajátos egyedi varázslatos voltát? A vers ezt mérlegeli, ebből a bizonytalanságból engedni kiszabadulni, megtalálni a maga egyediségében a sajátos éteri mivoltát. Mindennapi nagyszerűvé szerveződő életéből kiindulva „sic itur ad astra”.

*Miska bátyám, ezt a cipőt
küldöm neked szeretettel,
ez a cipő kertész cipő,
földet vágó, ágyást ásó,
ebben a cipőben, Mihály,
fát ültettem, aranyágot,
fűzfaágot, akácvesszőt,
törte a tenyerem ásó.*

Idáig a kettősség: varázsló és tanítványa. Ami összeköt: a cipő. A mester talál-
mánya. Tárgy esetben küldi a versben a költő a festőnek. Tárgyat az alkotásban
megméréstésre. Innen kezdve már a cipő méltatása következik: varázsló a költő
is, aki hordja, és a festő úgyszintén, aki vászonra formázza. Társakként élnek a
cipőben. Festményben és versben. De leginkább az eddig felsorolt és vállalt éle-
tükben. Az emberélet tényei sorakoztak idáig, innen a megmérés következik: az
ember élete méltó-e az éteri létre. Illetőleg az éteri lét oly igen groteszk megva-
lósultságára. A mindenkiben egyedileg felnövő élet méltóságát képes-e hordozni
ez a cipő? Íme a groteszk metafizika. Földi életünk lényegének mérlegelése.

*Miska bátyám, ez a cipő
lyukas cipő, pokoljáró,
ki benne jár, gyalogjáró.
Kedves bátyám, ez a cipő
lyukas cipő, fellegjáró,
éjszaka, mikor már csendes
lakótelep, bányászváros,
rózsadomb és szemétdomb-táj,
strici se jár, rendőr se jár,
koldus se jár, kukás se jár,
polgár se jár, mester se jár,
akkor ebben a cipőben
én járok a radarok közt,
én járok a magas égen,
én járok a szmogos égen,
ez a cipő fellegjáró,
ahol lépek, lyukat rúgok:
s ott ragyognak a csillagok.
Kedves bátyám, oly éjszaka,
ahol lépek, lyukat rúgok,
s nem ragyog ott egy csillag sem.*

Groteszk varázsolás? Miként a huszadik-huszonegyedik század valósága,
amelynek ellene mond Schéner Mihály és Pintér Lajos. Amelyben nem szívesen
élnek, mégiscsak élnek a korszak emberei.

* * *

Groteszk varázsolás? Mihály képein éppúgy, mint Pintér Lajos verseinek szövegilleszkedésében. Szokatlan vershez idomulás. Kiszámítottan beszámított versszerűség és grammatika egyeztetése. Mindenesetre eltérően a megszokott magyar versalakzatoktól.

Nem csodálkoznék, ha egyszer Pintér Lajos kinyilvánítaná, hogy akár mindennapos olvasmánya is a Zsoltárok Könyve. Költői alkotásmódja mindenesetre éppen ehhez a szöveg- és formaalakításhoz illeszkedik.

A Zsoltároknak egyszerre van megnevezett alkotójuk, de valójában a héber népköltészet Isten szeme láttára összecsiszolódó metafizikai gyöngyszemei. A „költő” személyisége az Istennel társalgó egyes ember, aki ugyanakkor felelősséget vállal a közössége érzelmvilágáért. Egyszerre mindennapi, magasztos és éteri tájékozódást feltételez. Benne pedig, mindegyik darabban egy-egy elbeszélés rejtőzködik. Valamilyen emberi élethelyzetnek a felmérése, átgondolása, végigcselekvése és a Teremtő szemével való megmértetése.

Alapjaiban elbeszélés, amely távol áll a költeménytől, de „vers” mivoltában olyan metafizikus költészetet vezet bele ebbe az elbeszélésbe, ami sajátos, a mindennapi grammatikától, de a poétikai szabályoktól is eltérő alakzatban válik egyszerre tájékozódássá a világban, és Isten felé forduló imává. Egyszerre eföldi emberi tájékozódás-esemény teljes megjelenése, és a teremtett világot magáévá fogadó, abban elhelyezkedő biztonságérzet megfogalmazása.

Pintér Lajos verseinek is ez a sajátosága. Nem periódikumokban formálódik, egyfajta személytelenné váló elbeszélés hullámmását követi. Benne éppen a ritmikus ismétlődés alakulásának látványos kerülésével. Ebből formálódik az elbeszélés groteszk mivolta. Szójátékok, rímeket kerülő rímhangzások, párhuzamosságot hol követő, hol megtörő beszámolók. A létezés köztességének megszólaltatásai.

Egyszerre olvasom Pintér Lajos élete menetét, figyelem, miként válik ki a vers mondója írójának életmenetéből, és ugyanakkor megfigyelhetem az egyes ember életjeleneteinek összehangolódását a létezés titokzatosságával. Egyszerű, mindennapi történetek elmesélése, mondogatása érzékelteti a kérdés helyzeteinek rendkívüliségét, és ugyanakkor a várható válasz biztonságot bizonyító méltóságos erejét. Egyszerre véletlen és általános, egyszeri és örökismétlődő. Az oly igen bizonytalan ember végzetével szembesülő biztonságérzetét kinyilvánító. Egyszerre irigylésre méltó biztonság és kétségbeejtő félelem.

Ezt az életünkre települő helyzetet valójában csak a népdalok keletkezési-csiszolódási formálásmódja foglalhatná maradandóan formába záruló szöveggé.

Pintér Lajos költészetében mindez éppen fordítva történik. Dávid király egy fikatív végeredmény, a „dávidságban” összegeződő emberi alkat szöveggé formálódásának végállomása. Pintér Lajos esetében az alkotás fordítottja zajlik: egy tovább nem formálható szövegben a huszadik-huszonegyedik századi ember kérdezőhelyzete nyílik meg, jelenik meg egyszeri esetként, személyes költői alkotópozícióban. Egyszerre félelmetes merészség és nyugalmat kinyilvánító bölcsesség. Egyszerre groteszk értelmi alakzattá szövegezve, és magasztos elrendezettség kivetítése a versbe. Egyszeri és általános formába vonva. Pintér Lajos költészetében ez a zsoltáros tájékozódás jelenik meg a mai ember bizonytalanságában tájékozódást keresve.

Féljek vele és általa? Vagy irigyeljem biztonságát?

Én egyszerre fogadom magamba szövegeinek elrendezett félelmét. És általa az imádkozó ember biztonságérzetét.

Naponta számba kell vegyük: hullunk, pusztulunk. De azt is tudatosítani kell: naponta újabb és újabb értékek nőnek a pótlásra. Ennek egyensúlyát kell átérezni. Ebben az egyensúlyozásban találhatjuk meg létezésünk értelmét. A történelem önmagát reprodukáló ismétlődéseit és újat alakító meglepetéseit. Várt és váratlan eseményeit.

Aki belép ebbe az életművet összegyűjtő versválogatásba, az a most pontokra hulló időben egyensúlyozva joggal vágyódhat az abszolút időbe. Minden mozdulatával a végtelen részeseként.

(Pintér Lajos: *fényöröm fénybánat [Válogatott versek 1995–2011]*, Orpheusz Kiadó, Budapest, 2015)

Gömöri György

Válasszon halált 1939-ben

*Molotov-pukk! krími pezsgőt nyitott,
azzal köszöntötte a német
küldöttséget. Ittak a Führer
és a nagybajuszú „Gazda” egészségére,
no meg a nagy lengyel konc örömére.
De nem volt igazán tartós a barátság:
utána jött a Drang nach Barbarossa.
Közben az ott élők választhattak,
mi jobb: a fagyhalál vagy a gyors
tarkónlövés? Ki hol haljon éhen,
tifuszban, vagy (erre még várni kellett
kicsit) az IG Farben jóvoltából
nagyüzemi módon, fojtó gázhalállal.*

Dünnyögő

*Száll, száll az idő –
Hova száll?
Tovaszáll.*

*Akiket szeretted, elmentek.
Hova mentek? Elporladtak,
Füstbe mentek.*

*Maradt még pár gyerek, unoka –
Gondolsz rájuk. Gondolnak rád?
Jó, hogy vagy még, nagyapa.*

*De az idő ... szökik, téled elszalad.
Mind kevesebb friss levegőd,
S új szavad.*

Körtánc

*Hajnali hatkor indul a rigoletto dei morti,
ismerős árnyak körtánca a fejemben.
Ott voltam Déry Tibor temetésén, ahol a kontratenor
Lakatos Pista mellé sodort a véletlen vagy a végzet,
– elmondta utána milyen volt börtönben Vergiliuszt
fordítani – őhöz mentünk fel egyszer még 56
elején Vázsonyi Vilmostal (nem él már):
szervezzünk-e tüntetést Nagy Imre reformjai mellett?
Régi barátom volt a Vili, önként búcsúzott e világtól,
súlyos betegen, Svájcban, maga választotta halálát.
Róla meg – szépen beszélt a német nyelvet –, eszembe
jut Gudrun, nyolc éve halott első feleségem,
akit a Jenő folyondár-nőnek hívtak, mivelhogy
mindig kellett valaki, akinek vállára fonhatta a karját –
és Jenő, nevelőapám, ő sem él már negyvenöt éve!
Lassú, de folytonos ez a körtánc, mind szorosabb lesz,
mind közelebb jönnek a táncosok, foszlik az arcuk,
emlékezetemben is egyre kopnak, fakulnak a képek –
pár évem van még, aztán beállok én is a sorba.*

2015 február

András Sándor

A világhoz képest

(Gömöri György: *Rózsalovaglás. Újabb versek*)

Gömöri György nagyon érdekes és jó verskötetete sokféleképpen olvasható. A költő jelenlegi vers-sors állapota iránti személyes érdeklődésen túl engem mindenekelőtt az ragadott meg és foglalkoztatott, amit az (elsősorban magyar) költészet egyik jelenleg kiharcolható különleges lehetőségének éreztem. Ezt legerőteljesebben a kötetnek is címet adó vers érezteti és példázza, erről ezért később. Az egész kötetet illetően ugyanis egy másik, egy általánosabb, számomra személyesebb, de, úgy gondolom, a személyes érdeklődést szintén meghaladó jellegzetességre szeretném felhívni a figyelmet.

Amikor a kötet címe és a fedőlapon látható őszalkonyi fa képe után a verseket kezdtem olvasni elkerülhetetlennek éreztem a késztetést, hogy ezt a kései kötetet a legelső Gömöri- kötet, az 1958-as *Virág-bizonyosság* párhuzamosában figyeljem meg. Annak a címét is vers, abban maga a kötetnyitó vers adta. Első két sorát: „*A hattyúszárnyú tulipánok / az öröklétbe úsznak el*”, az utolsó strófa magyarázza:

*A hattyúszárnyú tulipánok
elheroadnak hat nap alatt
de az az illattalan illat
mely múlásukkal szerteillan
valahol mégis megmarad
valahol mégis megmarad*

A *Rózsalovaglás* kötetet is jellemzi a virágmotívum, és bár benne a hervadás-lombhullás, a természet rendjének a fonákja kap fő hangsúlyt, annak a rendnek a színét ezúttal is a virágok újrarügyezésének bizonyossága jelzi. Megtalálható ez az egyensúlyozatlan kettősség magában a kötet címét adó versben is – „*az őszről írtam hogy milyen ünnepélyes / bús az elmúlás bár aztán tavasszal / virágtól zeng az ősi park megint*” – de ebben a versben végül – végül? – tél-ezüstbe fagy a virág. Jobb példa ezért Az *ősz leveleiről* című vers:

*Nap-mint-nap küldözgeti nekem fáradt
leveleit az ősz. Tele már velük
a küszöb, de néha jut
az előszobába is. Mind egyről szól:
az elmúlásról. Az elhullásról. A halálról.*

Nem írok választ, mert kinek?
„A címzett ismeretlen”. S bár egyre
jönnek az újabb levelek: ázott-sötétek,
rozsdaszínűek, méregzöldek, már nem
törődöm velük, hiszen tudom, mi lesz –
nyirkos tél, az utcán hol tócsa, hol koszos latyak.
Alacsony légnyomás. De aztán hirtelen
magához tér minden megint, rügyezni kezd a kert,
és valahol tisztán, élesen trillázni kezd
egy idetévedt tűzpiros madár.

A vers egy alkalmazott klisével kezdődik, ezt egy klisészerű szójáték semlegesíti, de a játék aztán komolyra fordul, és egyfajta türelmetlen rezignációba – nem tudni, a türelmetlenség annak szól-e, hogy Isten rejtőzködik, vagy annak, hogy nincs is, aki rejtőzködhetne: ez egy a tudás számára feloldhatatlan ambivalencia –, végül az egész kérdést mintegy elsőpró tavaszt villant elő a vers. Nem forradalmas kérdéssel, mint a nyugati szélhez szóló ódájában Shelley, hanem a rezignációt egyensúlyozó, sőt mintha felülmúló nyugalommal.

Az ilyen nyugalom azonban ritka a kötetben. És meghatározóan másmilyen, mint a *Virág-bizonyosság*ban volt. Virág hervadt abban is, bánat is kísérté, de jellegzetesen következett rá az *illattalan illat*, amelyik a kijelentés hite szerint „valahol mégis megmarad”. Mivel a vers tulipánjai hat nap alatt hervadnak el, a múltó illat feltételezhetően a hatodik és a hetedik nap között, mindenképpen a hetedik napra lényegül illattalanná. A kötetnek meghatározó sajátága, hogy hit, illetve folyamata a hívés dolga, hogy ilyen átlényegülés megtörténik-e. A *Virág-bizonyosság* kötet *Aki még hisz, az így könyörög* című versének utolsó strófája így kezdődik: „Istenem, ki a forradalmat / belénk ültetted és akartad”, és így végződik:

segítsd meg Istenem a népet,
kit soha senki meg nem értett,
mert minden vágya csak remény lett,
s minden virága elfogyott.

Volt tehát abban az első kötetben hervadás mellett virágok elfagyása is; könyörgés kérte, hogy ne legyen. A *virágbizonyosság* nem is az újrarügyezés, hanem a virágzás és a hervadás utáni mégis megmaradás bizonyosságát sugallta. Ez tehát a lényegi változás, nem az, hogy a *Rózsalovaglás* kötetben a rügyezésnél hangsúlyozottabban és gyakrabban tér vissza a hervadás és a pusztulás. Ennek a meghatározó változásnak a jele, hogy az illattalan illat valahol megmaradását leváltja az illat és a virágzás ámulata.

A *Megjött a jó idő* című versben is a virág-virágzás régi motívuma tér vissza enyhe és ambivalens rezignációval (a *virágbizonyosság* másféle szóösszetétel volt, egyszerűbb és jambikus lendületű, mint a mostani és ritmusában is rejtélyes *rózsalovaglás*, rejtélyes, hiszen ez az összetett szó egy alkaioszi verssor, ami egy lejtő trocheussal kezdődik, és egy emelkedő jambust megakasztó-semlegesítő-megfárasztó, mégis dacos spondeusszal végződik):

Haloánylila harangvirág-had
szállta meg a parányi szomszéd kertet,
ahol máskor vadrózsa nyílik.

*Ez most egy kurta nyár, két borús-
esős-szeles évszak között.
Minden illatba öltözött
és néha döbbenettel
állsz meg egy ház előtt, ahol
mint régi esküvő násznépe, talpig
fehérben ünnepel egy szertelen bokor.
Hogy ha évente ennyi megmarad
fiainknak, nem bánom sejtjeim
lassú bomlását, meg azt a szűk időt,
amit sorsom kimért vagy cseles Fortuna
jókedvében számomra még hagyott.*

Először is a *kurta nyár, két borús-esős-szeles évszak között* egy rövid kegyelmi időszak, „a jó idő” az, amikor a harangvirágok rövid időre szállják meg a kertet, „ahol máskor vadrózsa nyílik”. Ez vezet be, hogy ezúttal *talpig fehérben ünnepel egy szertelen bokor*, aminek mulandóságát egy nosztalgikus hasonlat jelzi: *mint régi esküvő násznépe*. Ez kimondatlanul is fényképre utal, mindenképpen egy régmúlt esküvőre emlékeztet, holott a bokor éppen most *ünnepel*. Mindez persze csak bevezetés, ugyanakkor előre érezteti, hangulati alapját sugározza az igazi ambivalenciának, ami a sors és a cseles Fortuna, a kimért és a jókedvében alternatívájából adódik. Jellegének éreztetéséhez elég két ambivalencia nélküli példára utalni. Zrínyi Miklós „sors bona nihil aliud”, „jósors és semmi más” jelmondata akár hetykén hangzott, akár meggondoltan, a hit bizonyosságán alapult.

A költő Gömőri gyakran és szívesen képzei magát a 17. századba, sok szerepjátszó verse szól azokból a barokk időkben. A saját maga szerepeit játszó verseiben, mint ebben is, nincsen meg az a felvilágosult önbizalom sem, ami például Faludi Ferencnél a 18. század első felében olvasható: „Fortuna szekerén / Okosan ül, / Jól forgasd kerekét, / Hogy ki ne dűlj”. Zrínyinél stratégiára kell gondolni, nincsen taktikázás; Faludi, egy szóba se hozott stratégia háttérével, taktikát javasol. A taktika és a stratégia ilyen egymást kizáró alternatívájára gondolva, felmerül (számomra) a Gömőri versében kifejeződő ambivalencia mögött egy 20. század végi és 21. század eleji dilemma, sőt egyelőre csapda: Hogyan választható el egymástól stratégia és taktika? Egymást keresztezik, mint az ismeretlent jelző „x” két szára. A taktika mit sem ér, ha nem tudni, milyen stratégiát szolgál, a stratégia, ha nem tudni, mi az a taktika, amelyik szolgáltatná.

A *Rózsaloaglás* költőjétől persze nem kérem számon, hogy nem a *Virág-bizonyosság* költője, ahogyan azt sem, miért 80 éves és nem 24. Épp ellenkezőleg, jelezni kívánom, hogy a virágmotívum hogyan maradt meg, hiszen megmaradt Gömőri György költészetében. És ha a hervadás túlsúlyba került is, ami nemcsak az ő 80 évének, hanem a versekből érezhető világlomlásnak is a következménye, a *Rózsaloaglás* végső soron változatossága, sokszínűsége és a megfáradáson túl is megőrzött elevensége és könnyedsége folyamatában egy különlegesen villódzó öregkori líra. Nem *Őszikék*. Ez a költő a világot bár gyalog is bejárta, de többnyire beutazta, és nem omnibuszon, hanem tengerjárókon és repülőgépeken, nem csak vonatokon és autókon. Közele és messze országokban, más-más történelmi időkben, más-másféle emberek lelkében

és elméjében fordult meg, lírai monológokkal, olykor a psziché kozmikus terébe lőtt képzeletkapszulában.

Szerepjátszó monológok olvashatók a kötet mind a négy ciklusában, teljesen kitöltik a „Magyarok Deventerben” című harmadikat. Ebben egyébként nem csak magyarok szerepelnek, és nem csak Deventerben; a feltételezhető nem magyarok között is nagy a választék: akad „Utazás Wittgensteinnel Izlandon, 1912” (Egy angol barát naplójából) és egy *Szovjet börtönlakó monológja* is. Ha a szerző önmonológjait nem tekintjük szerepjátszásnak, (ami tévedés lenne), még mindig feltűnő a fiktív vallomások és hangok sokasága és többnyire más-más életidőkre helyeződése. Nem újdonság ez Gömörinél, már a 2000-ben megjelent *Váltott hangokon* kötetének címe és alcíme jelezte: *Szerepversek és újabb versek*. A *Rózsalovaglás* kötet azonban – talán az illúzióvesztés hangulata miatt, ami nem jelenti sem az igény, sem az érzékenység hiányát — nemcsak azt sugallja, hogy sok máskor és máshol élő emberrel érzett rokonságot a versek költője, hanem ezúttal azt is, hogy a mások szerepeiben megszólaló hangok menekülési kísérletek. Talán nem kevésbé békétlen időkre, de már azért is biztosabbakba, mert korszakosan lezártak, és semmiképpen sem maiak. A monologizáló versek a kötetben csak akkor szatirikusak, mint a *Királyi panasz*, ha a hang a mai időkben szólal meg, és egyúttal, érezhetően, ironikus önelhatárolódásra is szolgál.

Az egyes szám első személyben szóló monológokat azonban szerepjátszó verseknek lehet olvasni akkor is, amikor az olvasó úgy sejt, vagy akár biztosra veszi, hogy Gömöri saját magáról írt. Hiszen figyelembe szokás és kell(ene) venni, hogy az úgynevezett lírai én nem azonosítandó a szerző személyes énjével.

A dolog ugyanis egyszerű: amikor egy költő „saját magáról beszél” egy versben, nem ő beszél, hiszen ő nem beszél, hanem egy vers szól, abban, aki hallja. (*Hangsúlyozni kívánom, hogy: a magyar nyelv szerint nemcsak a beszéd, hanem a zene, a dob és a csengő is szól.*) Ráadásul, az a bizonyos ön, az a magam, ami egy versben „beszél”, az – Karinthy versére utalva – talán *nem mondhatja el senkinek, elmondja hát mindenkinek*, de amit valaki mindenkinek *elmond*, az nem költemény. Ezt a körülményt, tényállást pedig ezúttal különösen fontos figyelembe venni.

A *Rózsalovaglás* verseinek java részében ugyanis az a laza beszélgetésstílus található, ami már jó ideje szokásos a költészetben, de ritkán annyira, mint a következő szélsőségesnek tűnő példában:

*Forrongó Prágából Pozsonyon át
érkezőnk Budapestre, ahol forrón áll
a nyár és bódít a slágerfesztivál.
Apáméknál lakunk (polgári lakás
a Belvárosban), össz a komfort, ámde
minden ajtó kínosan nyikorog,
így hát azzal kezdem, hogy beolajozom
a rossz zsanérokat. Nyugodtabban
tudok aludni pár napig*

A vers címe: *1968 augusztusa, újraírva*, és arról van benne szó, hogy barátja ébreszti telefonon: „Bécs bemondta: / »A szovjet csapatok, hogy helyreállítsák a rendet, / bevonultak Prágába.«.” Ezt követi a megjegyzés: „A rend még 21 évre helyreáll, / köz-

ben a rendszer néhányszor fejre áll, / de válsága terjed, mélyül, / meg nem áll –”. A zsanér megolajozásának vagy csupán annyi köze van a jelzett eseményekhez, hogy megtörtént, és Gömöri annyira fontosnak tartotta ezt az adott összefüggésben lényegtelen körülményt, hogy – újraírva is – beleírta a versbe. Vagy valamilyen hatás miatt írta bele. Ez utóbbi esetben talán jelezni akarta, hogy a rendszer zsanérját is be kellene olajozni; vagy éreztetni vélte, hogy igyekezett egy jót aludni, de alaposan felzörgették; vagy azt sugallta, hogy a barát mondatában a rádióhír nagyobb zajt csapott, mint az olajozatlan zsanér; vagy az összkomfortos lakásban az olajozatlan zsanér a magyarországi rendszer topisságát jelezte, esetleg az ott lakók tunyaságát és nemtörődömségét, szemben a prágaiak megalapozott törődésével és forrongásával, stb.

Egy jó vers azonban elvárás szerint – szándékosan kerülöm a közömbös jelentésű „kommunikál” szót – nem közölni szokott, nem is hírt mesél, mint Tinódi (például Eger ostromáról), hanem létrehoz, és érző-értő-alkotó élményt vált ki, *provokál*, hív-szólít elő: a latin „provoco” elsődlegesen azt jelenti: beszédhanggal (*vox*, német *Stimme*, angol *voice*, francia *voix*, ami más, mint a csengőhang, illetve a zene- vagy az énekszó: latin *sonus*, német *Klang*, illetve *Ton*; angol *sound*). A kötet utolsó ciklusa, „Hírek és sorsok”, ugyan hír-közlésre utalhatna, de egy verskötetben nyilván nem újsághírt olvas az ember. Az a szerepjátszó emberhang, amelyik az „1968 augusztusa, újraírva” című versből szól, tevőleges része annak, amit „közöl”, a zsanér olajozásának, továbbá annak, hogy ezt versben teszi. Ebben a költői alkotásban még a *beszélgetés* nyelve is *versnek csinált*, a sokféleképpen érthető-érzhető képek is *versnek csináltak* (poétikusak). A végén olvasható és szójátékkal szatirizált kijelentés is olyannak készült (bár reflexió, és nem érzem, hogy az előző sorokban olvashatók szempontjából funkciója lenne).

A legszokványosabb *beszélgetésnek* is vannak poétikus, érzést és értést egyszerre-egyben keltő (költő) képi és ritmikai részei (Deborah Tannen, *Talking Voices*. Cambridge UP, 1989). A hagyományos *beszélgetés-közlés* során is a képiség maga, például a zsanér-olajozás, attól függetlenül tör fel, hogy a stílus *beszélgető-e* vagy sem. Ennek azonban az ellenkezőjét is érdekesnek tartom: a *beszélgetésstílusban* írott részek éppen annyira részei egy költeménynek, mint a kétségen kívül költőinek érzett részletek. Ha egy *beszélgetésrészben* akad bármi, ami érzést és képiséget kelt, mint például a zsanér-olajozás, ugyanegy versben történik, és hozzájárul, hogy költeménnyé, verssé tegye a versformátumban jelentkező nyelvi folyamatot.

Gömöri György kötetének a címe, a meglepő *Rózsalovaglás* jól hangzik, de érthetetlen. A hasonló című vers maga is meglepő, még akkor is, amikor valaki kíváncsiságból utána megy az alcímnek: „Békássy Ferenc 1914-es jegyzeteiből”. Hiszen nem sokan tudják, ki volt Békássy Ferenc, és ha valaki tudja is, valószínűleg nem olvasta róla Gömöri György írását a *New Hungarian Quarterly* egyik régi számában. Sok mindent megtudni belőle Békássyról, persze valamennyit Gömöriről is, mint Angliában élő és angolul is író irodalomtörténészről és kutatóról. A nemesi családból származó Békássy Ferenc költő volt, Zsennyén élt, de anyja Angliában taníttatta, aztán a cambidge-i egyetemen egy jó nevű társaság tagjává is választották, híres írók és tudósok baráti körébe tartozott, ezek között első helyen a közgazdász Keynesst kell említeni. Az első világháború kitérősekor haza ment Angliából, onnan a keleti frontra, és igen

hamar, 22 évesen halt meg a harctéren Bukovinában. Kevéssel később megtalálták a sírját, kiásott tetemének kabátjában a jegyzetfüzetét, benne jegyzeteit és verseit, ezeket még 1915-ben kiadták Budapesten. Angol verseit kötetben a baráti körhöz tartozó Virginia Woolf és férje adta ki Londonban 1925-ben, gondolom, halálának tizedik évfordulójára. Mindez eléggé rendkívüli, és köze van Gömöri György mostani kötetéhez, amennyiben nélküle nem írta volna meg a kötetnek is címül választott szerepjátszó verset. Ennek a jelentőségét azonban Békássy kilétének ismerete nélkül is felfedezheti a nem is különösen szorgos olvasó. A vers utolsó öt sora ugyanis a kötet hátsó borítóján is olvasható egy fénykép alatt, ami nyilvánvalóan a szerzőt, Gömöri Györgyöt mutatja:

*Most készülök utamra (szűz Octavian)
rózsákkal feldíszített paripán
hogyan dulce et decorum? Ugyan már!
megyek a sors hívó szavára engedelmesen
míg tél-ezüstbe fagy virágom és fejem*

Ez persze ott, a kötet hátlapján eléggé rejtélyes. Aki viszont felfedezi a verset, amelyik így végződik, biztosra veheti, hogy Békássy Ferenc számára, akárki volt is, nem volt *édes és dicsőség [meghalni a hazáért]*, mégis ment és meghalt. A fényképből néző ősz férfi arcából és arckifejezéséből talán megérzi az olvasó, hogy a vers írója is engedelmeskedik, nincs módja rá, hogy ne tegye: az ő feje és virága is majd tél-ezüstbe fagy. Nem lelkesedik, de nem is lázad. És ha már a vers ismeretében pillant vissza az olvasó a kötet hátlapján látható ősz férfi fényképére, szinte biztosan érezni fogja, hogy a két utolsó sort az is mondja, aki a saját szerepét is játssza, nem csak Békássyét. A „virágom” ugyanis (olvasatomban) nemcsak, sőt elsősorban nem a rózsára utal, hanem a költő Békássy versére, amiből két sor beidéződik abba a versvirágba is, amelyik maga a *Rózsalovaglás* című vers.

A kötet nem ezért jó, de a többnyire beszélgetés-stílusban írott és olvasható versek efféle belső bonyodalmak észre és szívre vétele nélkül, nem lenne annyira jó és hatásos, amilyenné a kiásható és felfedezhető, az egész kötetet behalózó kép-szövevény teszi. Vagyis rejtetteket lehet és kell is feltárni, ahogyan ezt persze a legtöbb valamire való vers megköveteli, hiszen a költészet jellegéből fakad. Ebben az esetben például segít, ha valaki figyelembe veszi, hogy a *Rózsalovaglás* a *Magyarok Deventerben* ciklus versei között található, és az előző ciklus, a *Tavaszi Firenzében* versei közt van egy *Két fügefafa* című vers is:

*Zölden erezett tenyér
a fügefalevél
a Szegedy Róza házában fenn Badacsonyan.
Ősz van, a fa most rügyekkel teli
de mi lesz vele télen?
Meglehet, lefagy egy szálig, hogy aztán
újra rügyezzen, de sose érjen.
Mesélek Pistának a cambridgei fáról:
a kollégium kertjében él,
lenn a folyónál, szép, terebélyes –
hányszor szedtem már róla érett fűgét!*

*Szerencsés a fa, amelyik enyhe éghajlat
alatt virágozhat s hozhat minden
második évben termést
ezt példázza
két országom két fügefája.*

A „két országom” viszont az ugyanebben a ciklusban olvasható, és Kányádi Sándornak ajánlott *Magyar vers a Holt-tengernél* címűre is utal. Ebben egy a Holt-tengernél dolgozó erdélyi születésű emberről van szó:

*aki csak törve beszél ivritül
és súlyos magányában gyakorta
magyarul mormolt verseket
olyanokat hogy „ég a napmelegtől
a kopár szik sarja” vagy pedig
itt ahol tombol a „lángsugarú nyár”
„a tél dere már megüté fejemet”*

A „tél dere”, bár a firenzei tavaszba került, a *Rózsalovaglás*hoz is tartozik, nem csak a *Két fügefához*.

A *Rózsalovaglás* kilencven versét ilyen gyökérszálak, *rizómák* tartják össze. Rizómák. Ugyanis a *Rózsalovaglás* című vers nem fatörzs, amelyikből a kötet többi versének ágai, levelei, maga a kötet lombja ered. A „rózsalovaglás” furcsa szóösszetétele nem tekinthető verskötetet értelmező képnek, persze fogalomnak sem: nem allegória, nem szimbólum, nem metafora, hanem minden további élesítés nélkül: *jel*. Hans Blumenberg „abszolút metaforának” mondhatta volna, Gottfried Benn „Chiffre”-nek. Ezekhez egyszerre társítva mondom egyszerűen *jelnek*: olyasmi, ami csak helyezhető, észlelhető és éppen pusztán helyezhetősége – vagyis nem szintaktikus szerepe – szerint érezhető: ellenáll a magyarázhatóságnak. Ezért illik a *rózsalovaglás* a kötet egészére, és ezért nem törzse a kötet verseinek: azok mindegyike magyarázható, ha némelyikük részletei olykor annyira személyesek is, hogy Gömöri Györgyön kívül csak igen kevesen érthetik: Nevek, és ha személynevek, nincs értelmük; ha van, amennyiben utalnak, akkor sem az számít, hanem a funkciójuk.

A fügefákkal kapcsolatos versben például nem tudom, ki a „Pista”; és csak azért tudom, hogy a *Vélszi emlék* című versben a „Nekünk Andrással csak a Snowdonra / futotta”, kire vonatkozik, mert rám: együtt mentünk Walesbe 1958 tavaszán, és ott, egyebek mellett felmáztunk Wales legmagasabb hegyére, (magasabb a Mátránál, de a Tátránál alacsonyabb). Az ilyen magyarázat azonban szerintem, teljesen szükségtelen; az „András” név is csak *jel*: a vers hangján szóló ember valakivel, feltehetően barátal, mindenképpen útitárral mászott fel a Snowdonra. A név lehetne kitalált is, ha azonban nem az, hanem tényleg valakié, pontosabban: ha valakiének érződik, akkor olyan *jel*, amelyiknek a funkciójában az abszolút metafora és a *chiffre* egybeesik. Ezen azt értem, hogy a versnek van írója számára élmény-hátttere, amire nem azért utal rejtjel (=chiffre), hogy valaminek/valakinek az azonosíthatósága titokban maradjon. A rejtjel ugyanis ezúttal egy abszolút – tehát fogalmilag pontosíthatatlan – metafora is, *jel valamire*, amire csak a vers-egésszel és minden további kifejezhetőség nélkül lehet utalni, ugyanis ellenáll minden más adott összefüggésnek (kontextualizálhatóságnak), amibe helyezni lehetne. Ez a *valami* ebben az esetben egy

jelzésekkel adott utalás egy bizonyos emlékélményre, amit mások nem idézhetnek meg. (Ha a vers egyedül „Andrásnak” készült volna, akkor nyilván levélbe kerül, nem verskötetbe.) Mások megélhetnek persze valamit, ebben az esetben ezt a verset, akkor pedig egy társas hegymászást, utcai cipőben a még télről maradt hóban, és a többi versrész együttesében.

A *Rózsalovaglás* kötetnek ez, számomra, a legegységibb jellemzője. Szeretném még egy példával megközelíteni.

Azon töprengeni, hogy Petőfi *Anyám tyúkjá* című verse egy bizonyos eseményt idéz-e meg, teljesen hiábavaló, hiszen a versben megszólaló hang – ami természetesen úgy Petőfié, hogy ténylegesen a vers olvasójának belső beszédében saját hangján hangzik el, mert, igenis, elhangzik, nem csak „szem” „lát” „írást” – jelen időben szólítja meg a tyúkot, és állapítja meg a végén: „*Anyám egyetlen jószágá.*” Ami viszont kijelentés, nem megidézés, akkor is, ha a Morzsa kutyának adott intelem végén hangzik el, de külön mondatban, tehát nem a kutya figyelmébe akarja vésni; és akkor is kijelentés, ha azt jelzi, hogy a család szegény. Ha lett is volna egy bizonyos alkalom a tyúk megszólítására és a kijelentés reflexiójára, ami megállapíthatatlan, akkor is kizárt, hogy az az egyetlen jószág egyetlen egyszer lett volna a szobában, hiszen a „*lakik itt bent*” általánosítás, ezt a verszáró reflexió hangsúlyozza is. Az pedig teljesen lehetetlen, hogy a vers akkor készült volna, amikor szerzője a tyúkot (és utána a kutyát) megszólította, ráadásul versben, és egy nyilván későbbre szánt publikáció számára.

Petőfinek ez a verse nem *megidéz* egy bizonyos élményt, nem is egy bizonyos alkalomra emlékezik, hanem létrehoz, statuál, pontosabban *provokál* egy élményt, ami egyetlenként sohasem létezhetett a költőben, és sohasem létezhet, hangozhat az olvasókban/hallgatókban.

A „rózsalovaglás” verscímként a verset, kötetcímként viszont az egész kötetet hordozó-éltető rejtjel, és abszolút metafora, elválaszthatatlan a versek már említett, többnyire beszélgetéses jellegétől. Ez a kétféleség viszont olyan, mint érmében a fej vagy írás: összetartoznak, és balga dolog lenne megkérdezni, hogy a 100 forintos érmének az „írása” mit ér a „feje” nélkül, és viszont. Együtt kell őket figyelembe venni, és ebben nincsen semmi metafizika, ahogyan nincsen pusztán fizika sem (hiszen sem a fej, sem az írás nem pusztán fizikai dudor).

Ha Gömöri György *Rózsalovaglás* kötetének verseire jellemző, hogy többnyire közölnek valamit, információt adnak valamilyen összefüggésről, amiben olyasmi történik, ami maga nem információ, hanem intuíció (ránézés), és ami révén az egész sem információ, akkor minden beszélgetés-stílusú közlés a vers része, nem részlete. A „valamilyen összefüggés” persze nemcsak *egyedien* egy bizonyos, például az 1968-as Prágai Tavasz és annak augusztusi elfojtása; hanem egyúttal egy fajta, ugyanis általános összefüggés is, hogy versben, illetve, talán mégis helyesebb azt mondani: költeményben – nem újságcikkben, levélben, tanulmányban, vagy regényben – érvényesül. („*Hexameterbe’ beszélni tilos, / mert a Kokusznak a segge piros*”, szavaltuk egykor magunk csinálta gimnazista *versben* – Kókusz a latintanárrá gúnyneve volt – és *költeménynek* ezt semmiképpen sem mondanám.) Költeményben pedig azért érvényesülhet az a bizonyos prágai összefüggés, mert, és ott érvényesülhet, ahol a képek és a képekhez kapcsolódó affektusok sugárzásai valakiben a szövegegészre hatnak.

A „rózsalovaglás” szó atipikus, lehet, hogy túlhangsúlyozom a jelentőségét, akár a vers-, akár a kötet cím esetében, de úgy érzem, és hosszas töprengés után is úgy

gondolom, hogy ez fejezi ki a kötet erejét-erényét a leghatásosabban. A maga szó szerinti értelemnélküliségében megakadályoz bármilyen egyoldalú értelmezést, egy hangnemű érzésazonosítást. Nem lényegíti át sem a köznapi életet, sem a rendkívüli élményt egy érzékletes és örök – megszakítás nélküli, „időtlen” – transzcendenciába, mint amilyen a *Virág-bizonyosság* kötet „illattalan illata”.

Az extázis a köznapiság olyan sztázisából képes kiszakítani – e kötet legjobb verseiben –, amelyikről nemcsak azt tudjuk, hogy az a sztázis valójában „és mégis mozog”, de azt is, hiába tudjuk. Ahogyan hiába tudhatjuk: „Ez most egy kurta nyár, két borús- / esős-szeles évszak között”, hiszen a tudás vélt sztázisából kirántanak a rákövetkező sorok:

*Minden illatba öltözött
és néha döbbenettel
állsz meg egy ház előtt, ahol
mint régi esküvő násznépe, talpig
fehérben ünnepel egy szertelen bokor.*

A „néha” szó olyan ismétlődést jelez, amelyik a döbbenet mindegyik esetében ámulatos, meglepő, megrendítően rendkívüli, extatikus: olyan illatra utal, olyant idéz fel, amelyik nem illattalan; és mindez olyan versben történik, amelyiknek a címe sztázist, állapotot jelez: „Megjött a jó idő”. A vers maga azonban nem változást, és nem is ambivalencia nélküli állapotot éreztet és jelez. A végén sem. Újra idézem:

*.....nem bánom sejtjeim
lassú bomlását, meg azt a szűk időt,
amit sorsom kimért vagy cseles Fortuna
jókedvében számomra még hagyott.*

Mégis mozog, és olykor mégis hiába mozog, ami föld és földi. Van ugyanis a földön olyan földi is, ami függőlegesen, magasba-mélybe, nem vízszintesen, horizontálisan mozog. És ha körben, akkor se nem függőlegesen: magasba-mélybe, se nem horizontálisan: előre-hátra, hanem ciklikusan. Ha nem így lenne, tudni se lehetne, hogy mozog. Az „idő nyila” kifejezés félrevezető, ugyanis az idő irreverzibilitását kell sugallnia, a ciklikus viszont se nem reverzibilis, se nem irreverzibilis. Az idő nyila irreverzibilisen repül, a vers olvasója is így öregszik, viszont az emlékezés tűzijátéka függőlegesen emelkedik, azért látszik a magasban. Nekem nemcsak a „rózsalovaglás” érezhető elmeképe sziporkázik fel és érezteti, hogy jó, nagyon jó, hanem, például, az igen jól helyezett-helyeződő, bár ott érthetetlen, „szertelen” is; (nélküle oda lenne a „fehérben ünnepel egy szertelen bokor” hatása).

A *Virág-bizonyosság* Tökéletlen tűnődés című verse végződött így: „Ó tökéletesség vágya, ments meg, emelj fel, hadd tudjak érted izzani, fel-fellobogni újra!” A *Rózsalovaglásban* a költő minden öregkori megfontoltság mellett és erőteljes kiábrándulások és ambivalenciák közepette is tud fel-fellobogni, de már nem egy eszmény, ráadásul nem a tökéletesség eszménye iránti vágygal, hanem az érzékelésnek és érzésnek szembesülésből fakadó, abban felsugárló ámulatával úgy, ahogyan az érző emberi elmében, az emberi elme érző erőterében szavak erejéből is talpig fehérben ünnepel egy szertelen bokor.

Pannonia, 2014

Wehner Tibor

„A rideg szép”

KÉSZ – KASZ – 2014

2014 nyarán a KÉSZ Ipari Parkban immár tizenegyedik alkalommal rendezte meg a KÉSZ Csoport a művészeti mecenatúra programja keretében a KASZ-t, a Kecskeméti Acélszobrászati Szimpóziumot. A 2004-ben indult alkotótételep-sorozat ezúttal is tárlattal zárult: a júniusi-júliusi hetekben a kecskeméti ipari vállalkozás 12-es üzemcsarnokában tíz művész az alkotótételepen készült alkotásaiból rendezték meg a szervezők a zárókiállítást.

A szobrászati művésztelepek lassan öt évtizedes magyarországi története (az első ilyen megmozdulásra 1967-ben Székesfehérváron és Villányban került sor) fontos, új fejezetet teremtett a magyar művészetben, és ez különösen igaz az esztendő egy-egy szakában alkalomszerűen, de évente vissza-visszatérően működő szobrászati alkotóműhelyekre. A rendszerváltás előtti évtizedekben ez volt az az alkotói szféra, ahol a művészek viszonylag függetlenül, az iránymutatásokat adó vagy a támogató-tiltó-tűrő művészetpolitika áldásait és beavatkozásait elkerülve, tulajdonképpen szabadon dolgozhattak. És ez volt az a szobrászati szféra, ahol úgy születhettek meg nagyméretű, nagy anyagkészleteket és technikai apparátust mozgósító művek, hogy nem volt megrendelő, nem volt akadémuskodó zsűri – vagy ha volt, akkor csak utólagosan és teljesen főlösképpen. A nemegyszer nemzetközi csapatban dolgozó szobrászok az egy-egy anyagfajta, egy-egy technikai eljárás által egységesített műhelyekben – a kőszobrászok Villányban, az acélszobrászok Dunaújvárosban, a faszobrászok Nagyatádon, a bronzöntők Nyíregyházán és Mezőtúron, a különböző kő- és fémanyagok megmunkálói Zalaegerszegen – szabadon kísérletezhettek, s ezért ezek az alkotótételepek rendkívül fontos szerepet játszottak a modern magyar szobrászat új törekvéseinek kimunkálásában, az anyaghasználat kitágításában, a technikai megújításban, a progresszív kezdeményezések életre keltésében, az új szemléletű munkák megszületésében.

A 2000-es évek Magyarországon természetesen már egészen más a helyzet, mint a kilencvenes évek előtt volt, de változatlanok a szobrászati munka anyagi-technikai feltételrendszerei: nyersanyagra, ipari jellegű technikai apparátusra, műhelyfeltételekre és nem mellékesen a munkalehetőségek támogatására van, vagy inkább lenne szükség. A feltételes mód használata sajnos indokolt: a magyarországi alkotótételek ugyanis finoman fogalmazva is válságos periódusukat élik, és ez a válság legsúlyosabban a szobrászati telepeket sújtja: Siklós kőszobrászati alkotótételepe már régen bezárt, Dunaújváros acélszobrászati alkotótételepe felfüggesztette működését, Nagyatád faszobrászati műhelye vegetál, és nem érkeznek hírek Nyíregyháza-Sóstó, Mezőtúr és Zalaegerszeg szobrászati stúdiói felől sem, és csupán – Kecskemété mellett – az 1997-ben megnyílt tatabányai nyári fémművészeti műhely dolgozik folyamatosan, változatlan intenzitással.

Kecskeméten – akárcsak a közelmúltban felfüggesztett működésű dunaújvárosi alkotótételepen korábban – a fémmegmunkálás, az acélfeldolgozás vált a szobrászati munka

elsődleges fontosságú terepévé, amely anyag, és amely anyag által diktált megmunkálásmód a hagyományos, öntési eljárással – vagy kő, márvány esetében a faragással – készülő szobroktól gyökeresen eltérő jellegű kompozíciók létrejöttét inspirálta és inspirálja. A hozzáadásos mintázás és az elvétel révén alakító faragás helyett itt inkább szerkesztés, konstruálás, vágás, összeillesztés, összeolvasztás révén jön létre az a kompozíció, amely egészen más tömegképzési és téralkotási, térszervezési lehetőségeket teremt, mint egy hagyományos szobormű. A vas, az acél egészen más fizikai jellemzőkkel felruházott, másként viselkedő anyag, mint a szobrászat tradicionális fémhatárolója, a bronz, s hogy milyen sokoldalú, és milyen változatos műteremtési lehetőségeket teremtő, azt a 2004 óta megszületett KASZ-termés is tanúsítja: 2013-ban, a tízéves évfordulón megvont leltár szerint Kecskeméten addig 72, tíz országból érkezett képzőművész dolgozott első alkalommal vagy visszatérő alkotóként, s mintegy négyszázhetven zsűrizett, jegyzőkönyvben dokumentált alkotás készült el. Ezek a művek aztán az alkotók egyéni tárlatain és a KASZ gyűjteményébe került kompozíciókból válogatott kollektív bemutatóin, szerte az országban, számos tárlaton szerepeltek és szerepelnek, reprezentálván, hogy a jelenkori magyar művészet legkiválóbb szobrászai, üvegművészei, keramikusai, festői és grafikusai és a hagyományos alkotóművészi kategóriákba besorolhatatlan művészei – és külföldi kollégái – tevékenykedtek, alkották meg új szellemű műveiket Kecskeméten: mint Gaál Tamás és Mata Attila, mint Buczkó György és Gaál Endre, mint Gerle Margit és Kecskeméti Sándor, mint Roskó Gábor, Szurcsik József és Ujházi Péter, s mint Bukta Imre és Ujj Zsuzsa.

Ez a sokszínűség, ez az ágazati, műfaji és generációs változatosság jellemezte a 2014-ben meghívott művészek névsorát is: a magyar szobrászok – Erős Apolka, Hack Ferenc, Majoros Áron Zsolt, Majoros Gyula, Szász György – mellett két festő és egy grafikus – Cseke Szilárd, Király Gábor és Tettamanti Béla – és két külföldi – a szerb szobrász Nedim Hadziahmetovic és az indiai ötvös, Meghan Ramkrishna Salgaonkar – dolgozott a 2014-es művésztelepi hetekben a KÉSZ Ipari Parkban. A meghívott művészek e névsora is tükröztette azokat a határozott művésztelepi célokat, amelyeket Árvai István, a telep menedzsere fogalmazott meg: „Tíz év után megújul, kibővül acélos alkotótelepünk munkája. Az acél-alapanyagok mellett a különböző könnyűfém, kompozitanyagok használatára biztatjuk szobrászainkat, valamint az egyik ipari csarnokban a nagyobb méretekben való festészetet, képalakítást szeretnénk elősegíteni az »ipari romantika« jegyében. Azt gondoljuk, hogy a 14 hektáros KÉSZ Ipari Park különböző gyártóüzemei, ipari tevékenysége, logisztikai folyamatai, régi korokat is megidéző retróhelyszínei, a munkás hétköznapi, valamint az acélszobrászok működése adhatnak annyi ötletet és témát, hogy a szobrászokhoz társuló festő, képalakító képzőművészek is kiváló alkotásokat tudnak létrehozni a telepen, akár ötvözhetik is tudásukat. ... A KASZ mindig lehetőséget ad a kísérletezésre, kaput nyit a különböző médiumok képviselőinek. Nemcsak az acélspecialisták, de a más anyagokkal, technikákkal, más képzőművészeti területen dolgozó és jeleskedő művészek is meghívást kapnak az alkotóközösségbe. ... A résztvevők megismerhetik a modern gépeket, eszközöket, olyan anyagokkal dolgozhatnak, amelyek sokszor ismeretlenek számukra, sokat tanulhatnak a gyár szakembereitől, a szakiktól.”

A korszellem által diktált, a szobrászati tárgyválasztásban tetten érhető fordulatok, a tartalmi-tematikai változások, korrekciók mellett az új anyagok és ezen anyagok megmunkálási eljárásai, a mind korszerűbb technikai feltételek is közrejátszottak az új műtípusok, az új műformák kialakulásában, a mű elhelyezési, megjelenési pozícióinak módosulásában. A művésztelepi munkák köréből száműzettek a tradicionális, az emberalakot realista szemlélettel megjelenítő plasztikák, keresve sem bukkanhatunk e körben a korábban oly kedvelt portrékra, és nyoma sincs a hagyományos kisplasztikáknak sem. Helyükbe

a méretek növekedésével párhuzamosan az ún. kisszobrok, a kiállítási plasztikák, az objektumok és installációk léptek, s esetenként megjelentek azok a kompozíciók is, amelyek monumentális léptékük révén akár szabad térben elhelyezve, köztéren is harmonikusan otthonra lelhetnének. Általános tanulságként fogalmazható meg az is, hogy eltűntek a kiemelését szolgáló hagyományos posztamensek – a kompozíciók a körülvevő térbe szervesen illeszkedő, attól elválasztó elemet nem igénylő művekként funkcionálnak –, illetve ha nyomokban meg is maradtak a talapzatok, akkor plasztikai igénnyel megformált, tartalmi mondandókkal felruházott szoborelemekké alakultak. Az anyag és a technika, az ipari közeg átalakította a művek korábban oly elegáns, cizellált, finom megjelenését, precíz kivitelét is: e munkákat a nyersség, az anyagok tulajdonságait leplezetlenül feltáró, a megmunkálás nyomait hordozó szerkezetek és felületek jelenléte karakterizálja. Az ipari jellegű anyaghasználatból és technikaalkalmazásból is eredeztethető, de leginkább a szobrászati mondandók, kifejezések megfogalmazásának kényszerével magyarázható a sík elemek, a felületek, a nyitott és zárt terek, az anyag telítettsége nélküli létrehozott, áttört és körülvevett, csak kívülről megsejmelhető közegek, esetenként szabályos, de általában inkább szabálytalan testek konstrukciójaként létrehozott kompozíciók térnyerése. E különös atmoszférát, rideg szépséget sugárzó munkák lehetnek valószínűleg hivatkozottak, akár magát az emberi figurát emlékeztető idézhető térstruktúrák is, de természetesen túlnyomórészt elvont, az absztrakció tartományába vezető alkotások. A szabad formateremtések eme birodalmában nincsenek merev esztétikai szabályok, nincsenek plasztikai konvenciók: a mintegy száz évvel ezelőtt is még oly kizárólagosan érvényes klasszikus plasztikai eszmények visszfényét ebben a világban csak alig-alig fedezheti fel a szemlélő. Talán az egyetlen, a fém alkotóelemből eredeztethető, a klasszikus szobrászattal összekötő, állandó tényezőként a szilárdságot, az időállóságot jelölhetjük meg: a fémszobrászati alkotóelemek természetesen nem találkozhatunk az ideiglenességek bizonytalanságai által fenntartott, rövid idő elmúltával megsemmisülő, kérészerű kompozíciókkal.

A korábbi évek terméséhez hasonlóan a radikális változások, a nagy átalakulások, az új aspirációk szellemét sugározón jelentek meg a megszokott fogalmak szerint szobrászati alkotásoknak már egyáltalán nem, vagy csak nagy-nagy fenntartásokkal minősíthető 2014-es kecskeméti művek is. A két festő közül az egyik, Király Gábor nem szakadt el, míg a másik, Cseke Szilárd messze távolodott festészeti alkotóterületétől. Király Gábor a KÉSZ által kifejlesztett kompozítmekre rögzített alakos, a lemez által erőteljes keretbe foglalt alkotásai nem léptek ki a képsíknak minősített felületről, a megjelenített figuratív motívumok és a kolorisztikus hatásvilág révén is hangsúlyos festészeti alkotásokként jelentek meg, viszont Cseke Szilárd oly gazdag részletkidolgozású, a táblaképeken dús festőiséggel interpretált erdei falombozat-kompozíciói a térbe állított, hengeres alakzatúvá hajlított fémlemezeken csipkeszerűen kiképzett, áttört, vibráló optikai hatásokat indukáló felületeiként, autonóm plasztikaként is megvalósultak. A grafikus Tettamanti Béla a grafikai munkásságával együtthangzó, de a mű kivágásaival egy-egy konkrét motívumot, arcot és figurát, labirintusmezőt a telített és üres felületek pozitív-negatív villódzásával térben rajzol, síkokból felépített acéllemez-plasztikáival jelentkezett. Majoros Áron Zsolt konceptuális mentőöbjektje mellett az egymás fölé rögzített lamellákból szervezett-hegesztett, a lemezek kivágásával figurasziluettet megrajzoló bábuszobra a plasztikai mű két, ellentétes indítatású és hangvételű alkotásaként szerepelt az üzemcsarnok kiállításán. A szerb Nedim Hadziahmetovic hatalmas, hegesztett bikaszobra és az indiai Meghan Ramkrishna Salgaonkar törekeny, kalligrafikus hálószerkezetként megjelenő kompozíciója a teret más és más erők dinamizmusával hatotta át. Majoros Gyula emlékidéző, a sík fémlemezfelületet lyuggatásokkal és plasztikus betétekkel értelmező domborművei, Szász György mintegy motívumtárként felsorakoztatott elvont, elsősorban geometrikus

jellegű összetevőkből alakított meditatív kompozíciói, Hack Ferenc fémkollázsai mellett a tárlat leghangsúlyosabb munkái Erős Apolka nagyméretű, acéllemezekből hegesztett, a hegesztésnyomokat láttató, torzított, geometrikus és organikus téri elemeket ötvöző, expresszív hangvételű félalakjai voltak. A talányos fémszobrok titokzatosságát a felületen feltűnedező latin és magyar nyelvű, antik szerzők – Horatius, Vergilius, Ovidius, Tacitus – munkáiból vett citátumok feliratai fokozzák: A tele pohár kit nem tesz ékesszólóvá; Lelkem visszariad az emlékezéstől; Kegyes csalás; A gyakorlat teszi a mestert, de olvasható egy fontos köznapi alapigazság is: Amiből lekvárt lehet főzni – abból pálinkát is.

A KÉSZ 12-es üzemcsarnokában felvonultatott művésztelepzáró műegyüttes arról győzhette meg a látogatót, hogy 2014-ben is fontos, jelentős munkákat termő alkotótevékenység színtere volt a kecskeméti ipartelep. A 2004-ben megkezdett művészeti, mindmáig töretlen folyamat újabb állomásaként, a művésztelep gyűjteményét ismét új alkotásokkal gyarapító akció során valósult meg a tíz alkotó friss, változatos, művészeti ágazatokat és területeket szintetizáló, progresszív szellemiséggel áthatott kollektívája. A hagyományos fogalmakkal szobrászatnak nevezett művészeti alkotóterület jelenkori, új évezredben írt krónikájának egyik legfontosabb fejezetét a KÉSZ – KASZ címszavak alatt fogja regisztrálni a legújabb kor, az ezredfordulót követő évek magyar művészettörténete.

Erős Apolka – Nyári gyakorlat

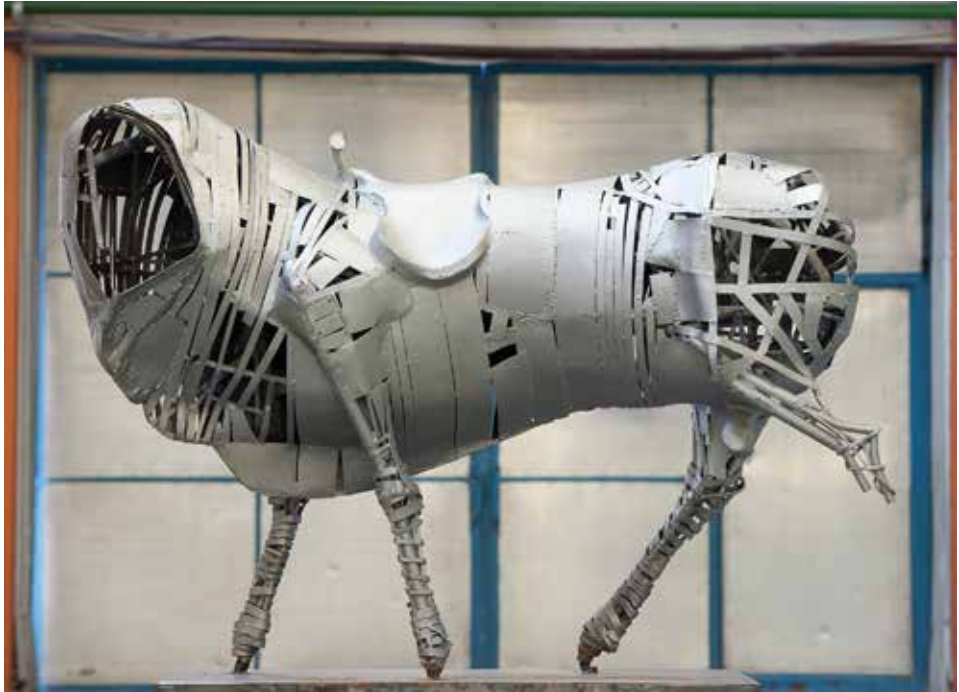
Erős Apolka – Ha én egyszer kinyitom a számat

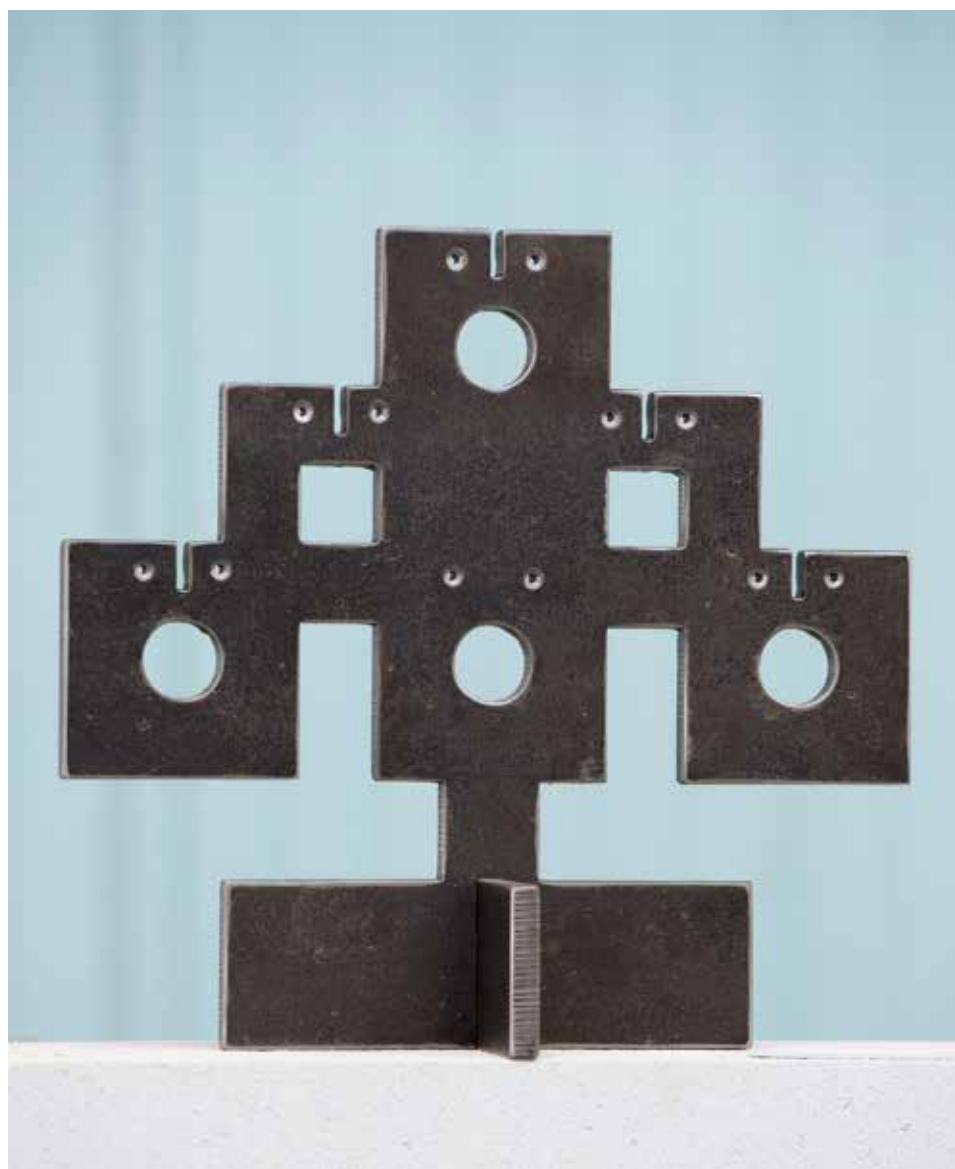
Erős Apolka – In Vino Veritas

Erős Apolka – Ha én egyszer kinyitom a számat, részlet

Nedim Hadziahmetovic – Trust and let go-case of Abduction of Europe – 1

Tettamanti Béla – Szárnyaló véleménykülönbségek

Cseke Szilárd – Elhagyott ösvény, részlet 1

Cseke Szilárd – Zúszlók 2

Cseke Szilárd – Elhagyott ösvény

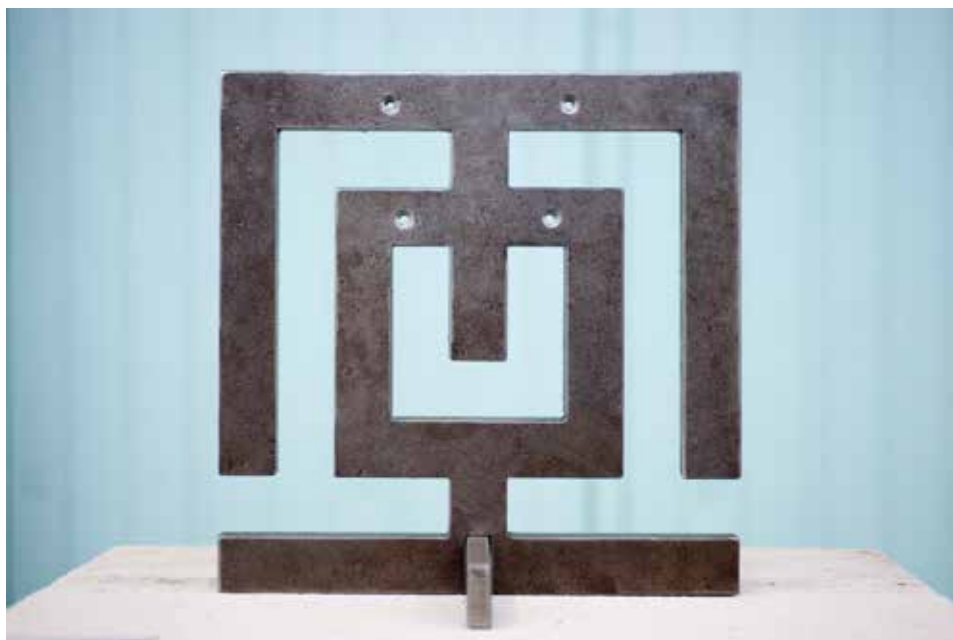
Majoros Áron Zsolt – Kéreg

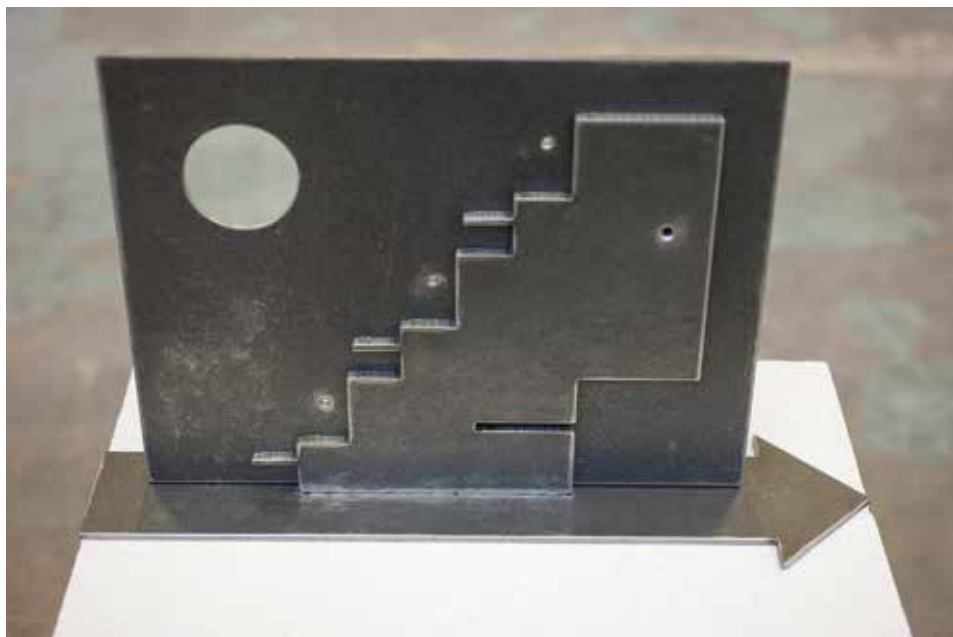
Szász György – Kategóriák

Tettamanti Béla – Cseppek

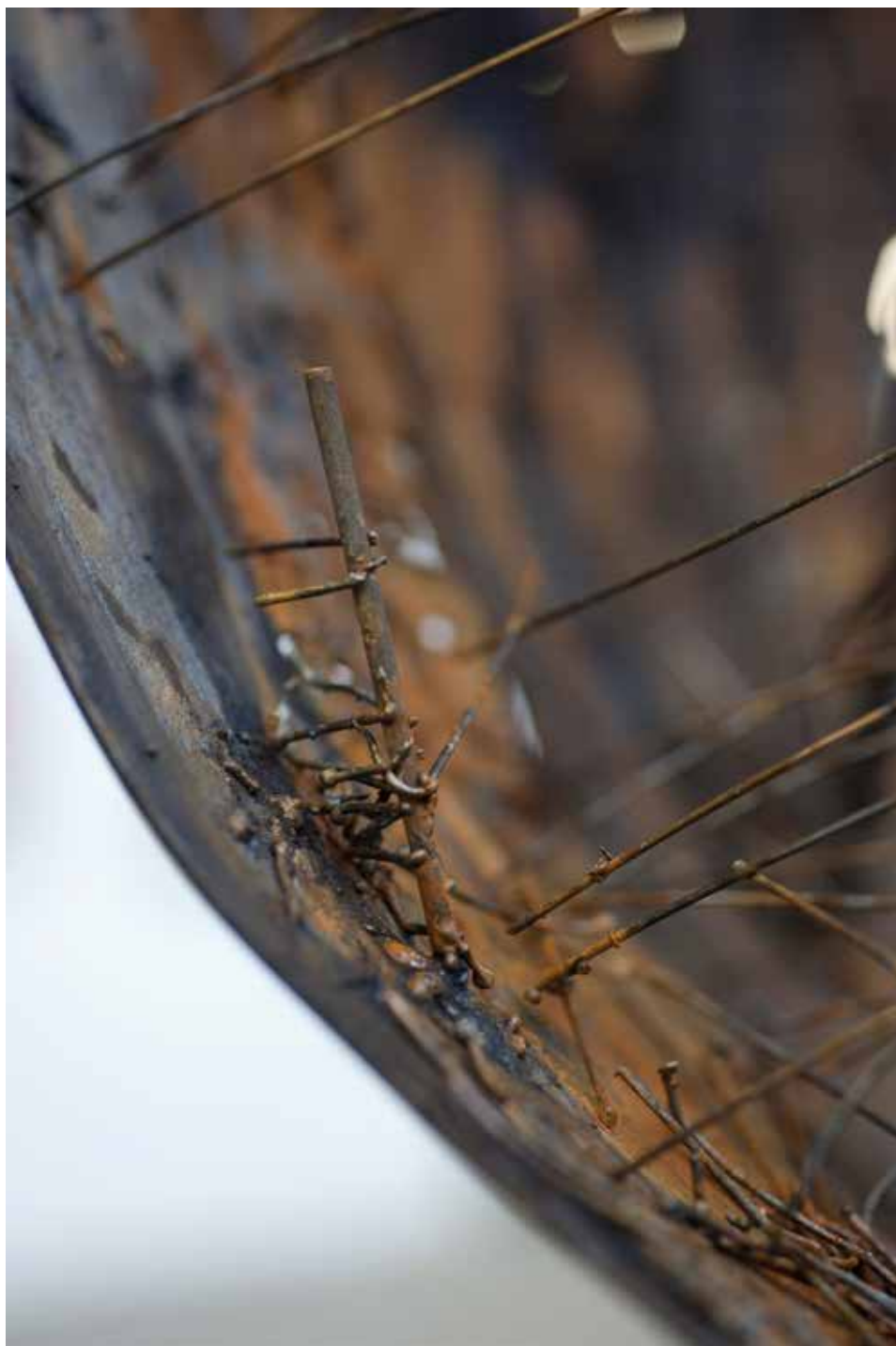
Tettamanti Béla – Apafia I.

Tettamanti Béla – Arcok

Tettamanti Béla – Labirintus arx

Cseke Szilárd – Elhagyott ösvény, részlet 2

Majoros Gyula – Galamb-lyuk

Szász György – Helyet foglalók

Szász György – Kategóriák 1

Ittzés Mihály

Szellemi őrszolgálat a hátszágban

Kodály Zoltán munkássága az I. világháború idején

1916 decemberében Kodály Zoltán elbocsátását kérte az Önkéntes Őrseregből, ahol két évvel korábban kezdte meg időről időre esedékes szolgálatát. Levelében, melynek címzettje Rolla János főmérnök, a budavári alagút őrzésére kirendelt őrcsapat parancsnoka volt, akitől a felmentés hivatalos útja-módja felől érdeklődött. Felidézte a szolgálattal kapcsolatos körülményeket, és indokolta felmentési kérelmét. A kezdetről és az időközben megváltozott helyzetről így írt:

„1914 őszén, amikor az oroszok benn álltak [ti. Galíciában, a Monarchia területén], s minden kulturális munka, úgy látszott, megakad: beléptem az Őrseregbe én is a legcsekélyebb hivatalos presszió vagy rábeszélés nélkül. [...] Szolgálatomat, azt hiszem elég komolyan vettem, a munkától nem húzódoztam, azt inkább keveseltem; és hibámból sohasem mulasztottam.

De az idő haladt, az első kábultság után megint megkezdődtek a munkálatok minden kulturális intézménynél, s engem hívtak, behívtak őrszolgálatra egy másik szellemi őrseregbe, melynek munkája a közre nézve van olyan fontos, mint az én őrszolgálatom volt. Följebbvalóim és a tudományos és irodalmi társulatok úgy vélekedtek, hogy nekem ott fontosabb [a] teendőm.”

Előhang

Mielőtt a levél folytatásában felsorolt és a későbbiek során Kodály által (el)végzett munkákat megismerjük, vissza kell térnünk az 1914-es év korábbi eseményeire. Az előző évekhez hasonlóan indult minden: tanítás a Zeneakadémián, különböző zenei események, az év fordulóján és később is népdalgyűjtő utak. Ezek közül kiemelkedett a sok évre emlékezetes élményt és gazdag termést hozó bukovinai „kirándulás”, április 26. és május 2. között. Az 1764-es madéfalvi veszedelem, a siculicidium után a külső tartományba szakadt székelyek leszármazottjaitól tudományos feladatnak és zeneszerzői inspirációnak is igen értékes „leletekkel” tért haza. Hét településen – Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegíts, Józseffalva, Gurasolce, Granicești – 283 népdalt és 64 hangszeres darabot gyűjtött egy hét alatt – jórészt fonográffal, köztük számos románt is. Némi meglepetéssel tapasztalta, és fontos felismerésnek tartotta, hogy az „újabb dalokat is tudják. Eszerint még van valamelyes érintkezés. [...] a magyar nyelvterület vérkeringése százados elszakadás ellenére tovább folyt. [...] Ellenkezőjét vártuk: a régi maradt meg, az új ismeretlen lesz.”

A kiterjedt hangszeres gyakorlat külön is felkeltette érdeklődését. Egyik hátrahagyott töredékében ezt olvashatjuk: „A magyar zene sok homályos kérdésre fog világosság derülni, ha felkutatja valaki a moldvai és bukovinai cigányfalvak, a cigány és paraszzenészek ottani hangszeres készletét.”

El is határozta, hogy visszatér még oda valamikor, de egyelőre más program volt előkészítve: feleségével Párizsba utazott június 20-án. Velük tartott Bartók Béla is, aki a franciaországi út utánra hazai pihenőt, majd többhetes moldvai gyűjtőutat tervezett. Mindkét mester Kárpátokon kívüli népzenekeutatói tervét – tudjuk – keresztlúhúzta a kegyetlen történelem, az egész magyar népzeneudomány legnagyobb kárára. Hosszú idő múltán mások valósíthatták meg Bartók tervét, a bukovinai székelyek dalait pedig csak évtizedekkel később, áttelepülésük után gyűjthették össze a népzenekeutatók.

Kodály és Bartók számára is megszokott dolog volt a civilizációs szempontból hatalmas kontrasztot jelentő két különböző irányú utazás, hiszen nyári szabadságuk egy részét rendszeresen a népdalgyűjtésre, más részét külhoni utazásra szánták. Ezúttal – már csak a német hatás alól való felszabadulást mindkettejük számára elősegítő új francia zene miatt is fontos – Párizs volt utazásuk egyik célja. A francia fővárosban érte őket a június 28-i szarajevói politikai gyilkosság híre. Bartók még Franciaországban maradt, de a Kodály házaspár július 2-án továbbutazott svájci üdülésre. (Bartók is szerencsésen időben hazatért, nem lett valamelyik franciaföldi „fekete kolostor” lakója.)

A pihentető-frissítő üdülés megszakadásáról és az ekkoriban komponált *Duó* Op. 7. című művének keletkezéséről tíz évvel később, a darab előadására Londonban készülő Léner Jenő hegedűművésznek és Hartmann Imre csellóművésznek írt levelében (1924. február 24.) számolt be Kodály Zoltán, nála szokatlan részletességel.

„1914 nyarán a legelsőrendű lelki és testi dispositióban töltöttem néhány hetet Svájcban. A háborúüzenet napja feleségemtől Zermattban talált. Egy-két nap alatt kiürült az egész hely, nekünk is búcsúznunk kellett a leghatalmasabb hegylátványoktól, mert bezárták a szállókat.”

Itt akár át is adhatjuk a szót Thomas Mann híres regénye, *A varázshegy* elbeszélőjének, ahogy *A mennykőcsapás* című zárófejezetben olvashatjuk, Szöllősy Klára fordításában:

„Az 'otthon' pánikban felriasztott hangyabolyhoz hasonlított. A fentiek népe hanyatt-homlok vetette magát ötezer lábnyi mélységbe, a sík föld kísértésébe, megostromolta a kis vonat hágcsóját, ha kellett, hátrahagyva még poggyászat is, mely halmokba rakva sorakozott az állomás peronján – a nyüzsgő állomáson, melynek magasságába mintha letről kénközsagú, perzselő forrásból csapott volna fel –, és Hans Castorp velük zuhant.”

Kodály a személyes élményeket, az 1914. július végén – augusztus elején velük történeteket szinte hűvös tárgyilagossággal ismerteti a Léneréknek címzett, már idézett levélben: *„Az út utolsó szakaszát a svájci határra már teherkocsiban kellett megtennünk, mert Svájc is mozgósított. Egy tiroli határközségben (Feldkirch) kellett vesztegelnünk napokig. Itt jelent meg hirtelen a duó víziója. Soha azelőtt nem gondoltam rá, hogy ilyen összeállításra írjak. [...] Kótapapírt Feldkirchben nem lehetett kapni, ezért az 1. tétel, amit ott írtam le szinte végig változatlanul, iskolai kótásfüzetbe van írva. Ilyen talajból nőtt ki a Duó. Hogy mások valaha megtalálják benne akár a hegyóriások leírhatatlan nagyságából, akár egy hirtelen háború homályos sejtelmeiből valamit, nagy kérdés marad.”*

Az évek múlva bemutatott kompozíció Kodály kamarazenéjének egyik éke. A „hegyóriások leírhatatlan”, ám mégis hangképbe foglalt látványát, vagy inkább azt az érzést, amelyet az a szerzőben keltett, nem nehéz megélnünk az első tételben. A „hirtelen háború homályos sejtelme” a második tétel középrészében a cselló mély, távoli vihar alaktalan moráját idéző hangjaiban és a felette szaggatottan felsikoltó hegedűszólamban jelenik meg egyértelműen, megszakítva a természetben szemlélődő ember némiképp melankolikus nyugalomát kiéneklő fődallamot. Különös a zárótétel elmélkedő, lassú bevezetés utáni gyors részének két változatban is felhangzó epizódja, mely nem idézetként, de erős dallami rokonsággal hivatkozik az egyik Bukovinában gyűjtött népdalra, gazdag hangszeres díszítésekbe és metrikai-ritmikai variánsokba burkolva. (A *„Túll a vizen, Tótországban...”* kezdetű dalt énekelte Sebestyén László 50 éves andrásfalvi lakos. A Bartók és Kodály

szerkesztésében megjelent első fontos tudományos igényű népdalgyűjteményben került közönség elé: Erdélyi Magyarság – Népdalok, 29. sz.)

A háborús évek

A bevezetésül említett eseményre, az Önkéntes Őrsereghez való csatlakozásra már a háborús tanév megkezdése után, november 25-én került sor, s Kodály december 10-én volt először szolgálatban. A Kodály Zoltán életét bemutató könyvekben megtalálhatjuk az őrszolgálatra vállalkozó zeneszerző képét a budavári alagúthoz kirendelt csapat tagjai között. Azonban sorozáson is meg kellett jelennie Kodálynak, akárcsak Bartóknak. Bartók – akit fizikai gyengesége miatt felmentettek – úgy vélekedett, hogy barátját is fel fogják menteni, amint Weiner Leót is, mert mindketten nélkülözhetetlenek a Zeneakadémiának. Ifjabb korában, Nagyszombatban, amikor annak rendelt ideje volt, Kodályt két ízben is alkalmatlannak minősítették, de a sportolásban, hegymászásban megerősödött fiatal férfi már katonai szolgálatra alkalmasnak bizonyult. Decemberben besorozták egy pozsonyi csapattesthez, de behívására végül nem került sor; maradt a hátországi önkéntes őrszolgálatban. Így a háborús események ellenére Kodály számára békés tevékenységgel zárulhatott az év: a Gömör megyei Licén gyűjtött cigánydalokat. 1915 januárjában pedig sokadszorra visszatért a Nyitra megyei Zoborvidékre.

A továbbiakra is az 1916. decemberi levél lehet vezérfonalunk.

„Már 1915 tavaszán megbízott a Kisfaludy Társaság, h. egy kiadványnak zenei részét szerkesztem. (Ennek anyagából az őrszobára is hoztam magammal munkát.) Nem sokára ugyanez a társaság a »Folklore Fellows« magyar sectiójával egyetértésben kiküldött Nagyszalonta néprajzi anyagának zenei összegyűjtésére. [...] az anyag rendezése és sajtó alá készítése hosszú hónapok munkája.”

Amikor e levelet írta Rolla főmérnök csapatparancsnoknak, akkor készült második, hosszabb tartózkodást jelentő nagyszalontai útjára. A feldolgozó munka azonban nem hónapok, hanem évek múlva ért véget egy kompromisszumokkal létrejött kiadvánnyal. E többrétű feladatnak irodalmi vonatkozása is volt, hiszen a nagyszalontai anyag kiadását (amelynek csak egy részét jelentették a népdalok) 1917-re, Arany János születésének centenáriuma tervelték a Kisfaludy Társaság köteteként. A népzenei elkötelezettségén túl Kodályt az Arany János költészete és személye iránti rokonszenve, az egyéniségük közötti hasonlóság is készíthette, hogy részt vegyen ebben a munkában. Még 1907-ben írta későbbi feleségének, Gruberné Emma asszonynak: *„... Arany János (az én doppelgängerem [hasonmásom] és előrevetett árnyékom sokban, vagy én neki árnyéka...)”* Nem véletlen hát, hogy 1952-ben zenei gondozója lett Arany János népdalgyűjteménye faksimile kiadásának.

A Szendrey Zsigmond irányításával dolgozó diákokkal a korábbi években összegyűjtött anyag csak szövegeket tartalmazott. A mellőzött dallamok felkutatásához és további anyag gyűjtéséhez volt szükség a zenefolklorista szakember közreműködésére. A munka – egyéni és közösségi tragédiákkal beárnyékolt – nehézségeiről Kodály beszámolt a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 1924-ben megjelent *Nagyszalontai gyűjtés* című kötetében: *„Tervem volt az egyes gyűjtők segítségével megkeresni a szövegek forrásait, és lehetőleg minden szövegnek lejegyezni a dallamát. Csakhamar kiderült, hogy ez lehetetlen. A háborús népmozgalom az énekesek, sőt a gyűjtők egy részét is szétszórta a világ minden tájára. Ki elesett, ki fogoly, ki a harctéren. Az itthon lévők közt gyász, nyomott kedv, aki tudott, se szívesen dalolt.”*

A „szellemi őrseregben” kapott-vállalt szolgálat valóban időszerű feladattal is bővült:

„1915 őszen a Vallás és Közokt. Minisztérium másodmagammal [Bartókkal együtt] megbízott egy nagyszabású katonadalgyűjtemény szerkesztésével” – folytatódik a levél, s itt is jelzi, hogy

nem gyorsan letudható, alkalmi feladatról van szó: „*Anyaggyűjtés és rendezés néhány esztendei munka lesz.*”

Kodály maga – miután megkapták a m. kir. honvédelmi minisztériumtól a hivatalos engedélyt – főleg 1916 folyamán teljesítette a gyűjtői megbízatást budapesti, kassai, ránkfüredi és nagyszalontai laktanyákban az ország különböző vidékeiről származó katonáktól. Közben megszületett a bécsi hadügyminisztériumhoz tartozó zenetörténeti központban egy, a Monarchia népeinek katonadalait bemutató sorozat terve is, s ennek egyik kötete lett volna – ha a kiadvány előkészítése a nyomdában el nem akad – Bartók és Kodály gyűjtésének legjavát tartalmazó *Száz magyar katonadal* című füzet. A szövegekre vonatkozóan persze magasabb szempontokat érvényesítő, sajnálatos cenzúrázással...

Más gyűjtői feladat lehetősége is felmerült:

„1916 nyarán a Turáni Társaság (M. Keleti Kultúrközpont) felszólított, hogy a foglyotáborokban lévő rokonnépek zenéjét tanulmányozzam, az ő kiadványaik részére. Ez elől kitérnem nem lehetett, kötelez erre az a hely melyet elfoglalom.”

Az összehasonlító népzene-tudomány, vagyis a magyar népzene keleti rokonságának megvilágítása szempontjából fontos gyűjtés azonban nem valósult meg. Szalay Olga népzene-kutató szóbeli közléséből tudtam meg, hogy a foglyok iránti emberieségi szempontok érvényesültek a terv visszavonásában. A foglyokra is érthetjük, amit a népdalgyűjtő a Nagyszalontán tapasztalt háborús levertségről írt, s így érthető a tapintat, a visszalépés. (Ugyanakkor a bécsi fonogram archívum megbízásából Robert Lach osztrák zenetudós az orosz – illetve az oroszországi nemzetiségekhez tartozó – hadifoglyok körében végzett gyűjtést. Kiadványai, a lejegyzések hibái ellenére, fontos forrásul szolgáltak a magyar kutatóknak is.)

A beszámoló egy zenén kívüli feladat említésével folytatódik: „Végül éppen tegnap kapom a Miniszter úr meghívóját a Wahrmann-díj juryjébe: szintén nem léphetek vissza, pedig 3 hónapig lefoglal.” A Wahrmann Mór gyáros, pénzügyi szakember, országgyűlési képviselő végrendeletében alapított jutalom a gazdasági élet – kereskedelem, ipar és technika – kiemelkedő eredményeit ismeri el, kezelője a Magyar Tudományos Akadémia. A háromévenként esedékes jutalmat 1918-ban adták át Kvassay Jenőnek a Duna-szabályozásban végzett munkásságáért. Valószínűsíthetően ezen eredményt hozó bírálati eljárásban vett részt Kodály is bizottsági tagként.

Visszatérve a fő vonalhoz meg kell említenünk, hogy ebben az időben is jelentek meg népzenei-néprajzi közleményei az *Ethnographiában*: *A hitetlen férj* – 1915, *Három koldusének forrása* – 1916, *Válasz Litkey Menyhértnek* – 1917. Ez utóbbi évben még egy nagyon fontos dolgozat került a kutatói műhelyből a *Zenei Szemle* lapjaira: *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben*. Ebben első ízben adott összefoglalóan számot a nagy felismerésről, hogy a jellegzetes pentaton hangrendszer milyen fontos alapja a keletről hozott ősi magyar zenei gondolkodásnak. Ugyancsak úttörő jelentőségű a *Kelemen kőműves balladája* (*Ethnographia*, 1918) című dolgozat, melynek mellékletében a sok versszakos ballada minden strófájának dallamát, vagyis az egy darabon belüli díszített változatokat közölte a fonográf-felvételről kottába írva. A Csík megyei Kászonjakabfalván 1912-ben gyűjtött ballada közreadása kapcsán gyűjtésmódszertani kérdést is felvetett – háborús vetületben: „... szükség lett volna egy idő múlva újabb fölvetelre. Erre a háború miatt mindaddig nem volt alkalom, s ma már kevés a reményem, hogy még életben találjam László Máténé asszonyt, aki már akkor 65 éven felül volt.” A „mindaddig” hiányzó lehetőség aztán hamarosan „mindörökre” lehetetlenné vált...

A vezérfonalunkként szolgáló levél még tartogat fontos információkat:

„Mindezek mellett hivatalomat csakúgy el kell látnom, mint azelőtt, sőt tanítványaim száma növekedett. Hogy a zeneszerzés terén is folytonosan dolgozom, csak mellékesen említem.”

A hivatal szó valódi értelme a mondat folytatásából kiderül: a zeneakadémiai tanári munkát jelentette. Azonban azt, hogy a zeneszerzői munka csak valami mellékes lett volna, valójában nem igazolja az időszak gazdag termése. Mintha a hátszágban nem lett volna igaz a régi mondás, hogy *inter arma silent Musae*.

Ebből az időből valók Kodály első, mintegy két évtizedig magukban álló férfikarai. Jellemzően a hagyományos dalárdák egyik kedvelt műfajában íródtak: bordalok, csak éppen zenéjükben s költői forrásukban távol a Liedertafeltől. A második, *Mulató gajd* (1917), 17. századi névtelen költő versére, feloldó kontrasztja az 1914 szeptemberében keltezett Kölcsey-megzenésítésnek. E *Bordal* kiválasztását feltehetően a háborús helyzet inspirálta. Később Vörösmarty–Erkel *Keserű bordalánál*:

Igyunk derűre, igyunk borúra! / Úgyis hol kedvre, úgyis hol búra / Fordul az élet. [...]

Minden por, álm, s füst e világon; / Mi haszna gázol a boldogságon / A hír barátja?

Ha dob riadt a harc reggelére, / Patakban omlik hullámozó vére, / S bérét más látja. [...] Úgy is csak búra, sohase fordul jóra az élet.

Látomásos, misztikus, vést jósló a Balázs Béla versére, mély férfihangra, 1915-ben írt *Éjjel* című dal (az *Öt dal*, Op. 9., 3. száma):

Egyedül ödöngök az üres utcákon, / Konganak lassú lépéseim.

Kondul az éjszaka fekete öble / Fájdalmas, nehéz ütéseim.

Függönyös ablakok mögött kik alusztok, / Félrevert harangról álmodtok-e?

Félrevert harangról, olthatatlan tűzről, / Nagy félelelről álmodtok-e?

Egy másik látomásos-misztikus darabon is dolgozott ebben az időben, az Ady versére komponált, megrendítő *Sírni, sírni, sírni* című zenekari dalon (*Két ének*, Op. 5., 2. sz.)

Külön ki kell térnünk a Mórnicz Zsigmond felkérésére 1917-ban írott színpadi zene sorsára.

A *Pacsirtaszó* című színműhöz a *Fáj a szívem* kezdetű dalt és a parasztbál jelenetének zenéjét komponálta meg Kodály. Az utóbbiról Reinitz Béla így vélekedett: „*A földadat, amire Kodály Zoltán a »Pacsirtaszó« zenéjénél vállalkozott, nem nagy. [...] Szinte féltettem is tőle Kodály monumentális egyéniségét. Ép ezért nem tudok betelni a csodálattal, hogy mennyire ki tudta egész művészegyéniségét bontani ebben a szűkre szabott keretben is. A táncok témáit népdalokból állította össze, saját gyűjtéséből. [...] úgy látszik, lelki szükséglet volt számára, hogy első színpadi művében szívbéli gyermekét, az eredeti magyar dalt mutassa, még pedig abban a díszes köntösben, amelyet az ő eredeti, csodaszép harmonizálási fantáziája szőtt a kis árva Hamupipóke teste köré.*”

A nem túl sikeres színpadi életképpel együtt a feledés homályába vesztetett volna Kodály zenéje. Kínálkozott azonban alkalom, hogy legalább egyszer hangversenyen is elhangozzék. A Monarchia hadügyminisztériuma által kezdeményezett, hadiözvegyek és hadiárvaik megsegítésére szervezett bécsi jótékonyági célú történelmi hangversenyen hangzott el *Alte ungarische Volksweisen (Régi magyar népdalok)* címen. (A darab zenei anyagba végleges formáját *Magyar rondó* címen Farkas Ferenc gondozásában, az 1970-es években megjelent zenekari, illetve az 1920-as években készült szerzői cello-zongora változatban nyerte el.) Ugyanezen a koncerten (Bécs, 1918. I. 12.) hangzott el először, majd a budapesti testvérrendezvényen (1918. II. 11.) az önfeláldozó hősiességről szóló *Kádár István* című históriás ének feldolgozása is. Előadói, akárcsak Kodály Emma két katonadal-feldolgozásának (*Doberdói dal*, *Huszárnóta*) Székelyhidy Ferenc és Bartók Béla voltak.

A nevezetes levélben Kodály által „mellékesnek” mondott munkáról az 1918. május 7-én tartott második szerzői esten bő terméssel adott számot: ekkor hangzott el a svájci élményből fakadt *Duó*, Op. 7. (1914), a *Szonáta szóló gordonkára*, Op. 8. (1915), a csodálatos dalsorozat a Berzsenyi-, Kölcsey- és Csokonai-megzenésítéseket tartalmazó *Megkésett melódiák*, Op. 6. (1912–1916). A hét dal közül három komponálása esett a háborús évekre: 1915 – *Búsan csörög a lomb* (Kölcsey), 1916 – *Levél-töredék barátnémhoz* (Berzsenyi) és

A farsang búcsúszavai (Csokonai). A koncertprogramot a *II. vonósnégyes*, Op. 10. (1916–1918) bemutatója tette teljessé.

„Ennyi munkával lévén elhalmozva, talán indokoltnak fogja találni k. főménnök úr, hogy őrszolgálatra időm nem jut, s hogy nem hanyagságból maradtam el, s nem henyélek. Magam sem tudom néha, hogy bírok ennyi munkát, s hogy mikor fogom mind elvégezni, amit felvállaltam” – írta Kodály még 1916 decemberében. Aztán még több feladata is lett, szinte a zenei élet mindeneként működött néhány évig. Mint zenei formában a közjáték, álljon itt erre két tény az életmű egésze szempontjából valóban mellékesnek, legalábbis másodlagosnak és alkalminak mondható tevékenységekről: szabadegyetemi előadásokat tartott 1917-ben és zenekritikusi tevékenységet is folytatott (1917–1919). Legfontosabb munkája az utóbbi területen Bartók Béla–Balázs Béla misztériumoperájáról, *A kékszakállú herceg váráról* írott tanulmányértékű írása, mely a *Nyugatban* jelent meg 1918-ban.

A zeneszerzői munka további eredményéről is meg kell emlékeznünk. 1917–1918-ban készült a *Hét zongoradarab*, Op. 11. E sorozattal tulajdonképpen a műfajtól el is búcsúzott a szerző. Némelyik darab datálását nagyon is jelentőségteljesnek vélhetjük. S ez esetben nem az Emma asszony születésnapjára utaló, március 17-i keltezésű tételekre gondolunk, hanem a közéleti-történelmi vonatkozásúakra. Már a sorozat rövid első darabja, a *Lento* (1917. XI. 13.) szerzőjének egyik legkülönösebb zongora-miniatűrje, elvontságában is reményvesztett hangjával sejtet valamit a levertségből. A *Sírfelirat* című tételt az 1918-ban elhunyt nagy francia mintakép-zeneszerző, Debussy emléke előtti tisztelgésként tartja számon a zenetudomány. Debussyról a nekrológot is Kodály írta a *Nyugatba*.

Aligha véletlen, hogy a kötet népdalfeldolgozásaihoz Kodály még csak nem is délceg katonadalokat választott. A 6. szám címe *Székely nóta* (1917. XI.), mely később a *Magyar Népzene* sorozatban ének-zongorás feldolgozásban, illetve a *Székely fonóban* drámai szituációban szólal meg *Az hol én elmegyek még a fák is sírnak* szövegkezdettel. A szövegtelen feldolgozásból ugyanaz a hangulat árad, mint a későbbi szövegekből, de itt nemcsak általános emberi tartalmában érezhetjük hitelesnek, hanem időszerűségében is. Az időszerűséget leginkább a forrásjegyzék szerinti 5–6. strófa alapján vélhetjük:

5. *Köszönöm apámnak, / Jó édesanyámnak, / Hogy jó fiut nevelt / Bojgó katonának.*

6. *Bojgó katonának, / Császár szolgájának, / Bojgó katonának, / Császár szolgájának.*

Osvai Imre hívta fel a figyelmet a sorozat legismertebb darabjának, a *Székely keserves* című 2. számnak ugyancsak árulkodó keltezésére: 1918. XI. E dátum tükrében joggal gondolhatjuk: itt nem *egy személy* keserves búcsúzásáról van szó, a ki tudja hova vezető út előtt. (Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a *Székely keserves* 1934-ben készült vegyeskari feldolgozás Kőrösi Csoma Sándornak állított emléket.) A zongoradarabban a szerző a címen túl szövegidezéssel ad nyomatékot a mondanivalónak. Mintegy mottóként áll az első két dallamsor szövege a kotta fölött:

„*Sírass édesanyám, míg előtted járok, / Mert aztán sirathatsz, ha tőled elválok.*”

Inkább a közösségi sors, mint egyes emberé, embereké állhat Kodály témaválasztása mögött. A szerzői datálás alapján a háború áldozatainak siratásánál is többnek vélhetjük e kompozíciót – talán egész Erdély sorsát panaszolja, hisz akkor kezdték meg a román csapatok Erdély megszállását...

A magyar népdal ügye egyébként éppen az 1918-as esztendőben az irodalmárok körében is érdeklődést keltett. Nem kisebb személyiségek, mint Schöpplin Aladár és Babits Mihály tollából jelentek meg olyan vélemények, amelyek a népdalt, népköltészetet falujáró gyűjtőként mindegyiküknél mélyebben ismerő Kodály Zoltánt nézetei kifejtésére, a közös eredmények és a teendők felvázolására készítették. Írása 1918. október 22-én a *Pesti Napló* hasábjain jelent meg *A népdal feltámadása* címmel. A cikk bevezetése a problémakör aktualitására mutat rá: „*Mióta a háború meg a háborús demokrácia megint ráterelte a figyelmet a*

népre s az utcákon visszhangzó katonanóták a népdalra, egyre többször halljuk, rendesen egy-egy új háborús népdalfüzetrel kapcsolatban azt a véleményt, hogy a népdal már nem terem újat, kimerült, haldoklik.” Utal az irodalmárok nézeteire: Schöpflin úgy látta, hogy az ősi népköltészet a félműveltek költészetévé válik, Babits pedig eleve a félműveltek vagy az egészen műveletlenek költészetét látta benne. Kodály sajnálkozva állapíthatta meg, hogy nem tudja az élő népdalt, a népdal feltámadását igazolni, mert a tervezett, nagyszabású gyűjteményük kiadása nem valósult meg. A háborús dalfüzetek alkalmi, dilettáns munkák, és „nem arra valók, hogy belőlük az egész népköltészet vagy akár csak a katonadal mai állapotára következtessünk.” A háború vége után bevégezendő gyűjtőmunkától remélte a kérdés tisztázását. Ha az eredmény azt mutatná is, hogy „a háború kevéssé termékenyítette meg a népköltészetet”, az sem bizonyítaná annak hanyatlását. Hiszen a szabadságharc – ami mégiscsak közelebb állhatott a nép lelkéhez, mint a világháború – sem hagyott igazán mély nyomot a népdalokon. „Azonkívül a katonadal csak egyik ága a népköltészetnek, ha el is sorvad, még ép maradhat a törzs.” A viszonylag kevés visszhang, melyet a műköltészet a háborúra adott, sem jelzi annak pusztulását – vélte Kodály. A rá jellemző módon, Kodály a háborúvégi bajok közepette is a jövőbeni teendőkre figyelve zárta írását, mert „a népdal még nem mondta ki az utolsó szót: nem egy elavult stílus maradványa, nem a történelem holt relikviái közé való, hanem eleven élet. Reméljük, hogy most induló feltámadása végig jó úton marad. Akkor majd gazdag, új termékenység jár a nyomában mindenfelé.” Ez az új termékenység legjellemzőbben éppen Kodály és Bartók munkásságában jelentkezett az 1920-as években.

Utóhang

A Nagy Háború éveinek minden nyomorúsága ellenére gazdag népzenei termést gyűjtöttek be, de mindez nem, vagy csak megkésve, lassan jutott el a tudományos és művészi feldolgozáshoz a háborút követő időszak viharai, történelmi vargabetűi és persze a szűkösnél is korlátozottabb anyagi lehetőségek miatt. Ugyanakkor éppen a súlyos háborús veszteségeket betetőző trianoni békediktátum következményei adtak indítást arra Kodálynak, hogy népzene kutatóként és zeneszerzőként is segítsen életben tartani azokat a népzeneben megjelenő magyar kulturális javakat, amelyek forrásával gyakorlatilag lehetetlenné vált a kapcsolat.

Már 1919-ben cikket közölt *A székely népdalról* címmel. Tudtommal Kodály használja először, itt, e cikkben a „tisztá forrás” kifejezést szimbolikus értelemben: „Akadt egy-két zenész, aki a régi magyar zenetradíció keresésében a városi zeneélet sivár álmagyarságán, cigányzene és rossz gyűjtemények kátyújában keresztül eljutott a tiszta forrásig: a faluba.” Hogy ebben a szerepben éppen a székely népdalnak milyen nagy jelentősége volt, egy másik tanulmányában fejtette ki. Kodály és Bartók első számú kötelességüknek érezték, hogy amint lehetett, hitet tegyenek az országhatárokkal szétszabdalt magyar nép és kultúra egysége mellett – nem politikai ízű deklarációkkal, hanem népzene tudományi és zeneszerzői munkával.

Trianon következményeire egyik első reakciónk Bartókkal az volt, hogy 1921-ben összeállították az *Erdélyi magyarság – Népdalok* című, egyszerre tudományos igényű és népszerűsítő gyűjteményt nagyobbrészt a saját, kisebb részt mások gyűjtéséből. Mint Bárdos Lajostól tudhatjuk, a kötet korrektúrázásába Kodály bevonta zeneszerzés-tanítványait: hadd ismerkedjenek a városi fiatalok a népzene kincs gyöngyeivel. A Kodály fogalmazta *Előljáró beszéd* így kezdődik: „Mindenkinek tudnia, hogy a magyarságnak legrégebbi, leggyökeresebb és a folklóre szempontjából legerdekesebb része majdnem kivétel nélkül az elszakított területeken él. Ezek között Erdély, mint nyelvi, népköltészeti és népművészeti régiségeink kincsesháza, régtől fogva első helyen áll. Hogy népzene tekintetében is gazdagabb, eredetibb minden más vidékiünknel, csak

az utóbbi évtizedek gyűjtő munkája mutatta meg. Ennek eredményeiből jóformán semmi sem került még a nagy nyilvánosság elé.”

Az erdélyi hagyományhoz természetesen csatolta a bukovinait is, méghozzá igen magasra értékelve: a csak 1923-ban megjelent kötet 20 százalékát éppen az 1914. áprilisi végi termésből vették. A gyűjtés helye szerint: Andrásfalva 6, Fogadjisten 3, Hadikfalva 3, Istensegíts 14, Józseffalva 4 – összesen tehát 30 dal a 150-ból. Egy másik népzenei-zenétörténetinek, de irodalomtörténetinek egyaránt értelmezhető előadásában/tanulmányában a széphistóriák, históriás énekek kérdésével foglalkozva mutatta be az Árgirus históriája Bukovinában fellelt dallamát és szövegtörredékét. „Hogy Árgirus históriája [...] mint eleven ének maig megélt a nép közt, 1914 tavaszán, bukovinai gyűjtőtútamon, Istensegítsben tudtam meg.” Az eredmény előadásban és nyomtatott tanulmányban való ismertetésével 1920–21-ig kellett várnia. Árgirus nótájával jegyezte fel Kodály a *Katona vagyok én* kezdetű népdalt. Ezt a szöveget hordozza a *Magyar Népzene*, VI. *Katonadalok* füzetében (32. sz.).

Ugyancsak a háborús évek „békebeli” utóhangjaihoz tartozik a *Nagyszalontai gyűjtés* kiadása. Az Arany szülőfalujában/városban végzett munka eredményéről több cikkben és a *Népköltési Gyűjtemény* már említett kötetében is beszámolt. Ez az anyag sem csak tudományos igényű közlésben gazdagította az életművet, hanem számos zeneműben nyert művészi feldolgozást. A teljesség igénye nélkül megemlítnék néhány zeneművet, melyek nagyszalontai gyűjtéséből vett népdalokon alapulnak: *A nővérek* (Kéreti a nénemet...) – *Magyar Népzene*, IV. 19. sz.; *Rákóczi kesergője* (Hallgassátok meg magyarim, amit beszéltek) – *Magyar Népzene*, VII. 42. sz.; *Háry János – A kis hercegek kara* (Ábécédé); *Új esztendőt köszöntő* (Új esztendő, vígságszerző, most kezd újulni) – gyermekkar; *Nagyszalontai köszöntő* – gyermekkar és *Köszöntő* – vegyeskar (Serkenj fel, kegyes nép).

Nyíltabb vagy áttételes utalásokkal a Nagy Háború emléke még sokáig ott rezgett a Kodály-művek hangjegyei között is. Még a *Háry János* messzibb történeti eseményeket idéző kalandjaiba is belehallhatjuk az évtizeddel korábbi világégés visszhangjait. Erre figyelmeztetett Nádasdy Kálmán *Bevezetés Kodály színpadi műveihez* című kecskeméti Kodály-szemináriumi előadásában 1976-ban: „...az első népdal az Operaház színpadán, amely nem távoli kórusban zümmögve, hanem személyesen, agresszíven nótázva szólt, Örzse átka volt. Átok az első világháború földidézőire, bűnöseire, hiénáira. [...] mintha csak Ady nyolc évvel korábbi átkozódásait folytatná: Ránk hozták a háborút, a Rémet, sírjukban is megátkozott Gazok.”

Örzse pedig a Kodály által 1916-ban Kassán gyűjtött „átokdalt” énekelte:

„Sej! verd meg Isten, aki eztet csinálta, / De még jobban, aki ezt kitalálta, /
Elviszik a, elviszik a szeretőmet messzire, / Sej! Ferenc császár sajtan kenyerére.”

Dara János 19 éves nyírvajai huszár, aki Kodályt e dalra tanította, persze nem a napóleoni háborúk idejének osztrák császárat átkozta, hanem a saját császárat-királyát, Ferenc József sótalan kenyerét.

Három évvel a *Háry János* bemutatója előtt, 1923-ban a *Psalmus Hungaricus* zoltárosának panaszában vajon nem visszhangzott-e az előző évek történelmi kataklizmáinak és következményeinek minden keserű tapasztalata? Úgy halljuk a zenéből, úgy hisszük: igen!

Ám a zoltárosoknak volt hangja a vigasztalásra, a bizakodásra is!

Megjegyzés

A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémián 2014. március 7-én tartott székfoglaló (Bukovinától Svájcig, Árgirus nótájától a Duóig: Kodály, 1914) és az MTA BTK Zenetudományi Intézetében, 2014. november 27-én A zene és a Nagy Háború című kon-

ferencián tartott előadás („...behívtak őrszolgálatra egy másik, szellemi őrseregbe...” Kodály Zoltán munkássága az I. világháború idején) alapján készült.

Felhasznált irodalom

Kodály Zoltán: *Visszatekintés I–III*. Sajtó alá rendezte Bónis Ferenc.

Budapest: Argumentum, 2007

Eőssze László: *Kodály Zoltán életének krónikája*. Budapest: EMB, 2007

Kodály Zoltán levelei. Szerk.: Legány Dezső. Budapest: Zeneműkiadó, 1982

Bereczky J., Domokos M., Olsvai I., Paksa K., Szalay O.: *Kodály Zoltán népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984

Szalay Olga (szerk.): *Száz magyar katonadal*. Bartók Béla és Kodály Zoltán kiadatlan gyűjteménye, 1918. Budapest: Balassi Kiadó – MTA Zenetudományi Intézet, 2010

Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*. Budapest: Akadémiai, 2004

Szalay Olga–Rudasné Bajcsay Márta (szerk.): *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése. Magyar Népköltési Gyűjtemény XV. kötet*. Budapest: Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, 2001

Bónis Ferenc: *Élet-pálya – Kodály Zoltán*. Budapest: Balassi Kiadó – Kodály Archívum, 2011

Bartók Béla családi levelei. Szerk.: ifj. Bartók Béla. Budapest: Zeneműkiadó, 1981

Erdélyi magyarság – Népdalok. Közzéteszi: Bartók Béla és Kodály Zoltán.

Kiadja a Népies Irodalmi Társaság Budapesten, 1923

A Kodály Intézet Évkönyve [I.] Szerk.: Ittész Mihály. Kecskemét–Budapest:

Kodály Intézet–Hungexpo, 1982

Fekete J. József

Jellegtelenségükben jellegzetes zombori figurák

Herceg János szülővárosáról

A húsz évvel ezelőtt elhunyt Herceg János (Zombor, 1909. május 11. – Zombor, 1995. január 29.), Bács-Bodrog vármegye egykori megyeszékhelyéből a Vajdaság egyik, magyarságát veszített kisvárosává lett Zombor írója, Szenteleky Kornél nyomdokain haladó alkotó, aki gyakorlatilag újrateremtette az irodalmi (és publicisztikai) műfajokat a Trianon utáni sokkból fölkapaszkodó egykori Délvidék magyar kultúrájában, szerelmese volt szülővárosának. Lírai vonzalma olyannyira heves intenzitású volt, hogy az író hosszú időre el is hagyta a települést. Előbb Újvidék miatt, ahová pártkényszerből került, majd a Duna horvátországi partján, Kiskőszegen telepedett meg, de egy csuszamlás elvitte a házát, végül a középkortól ismert nyugat-bácskai településen, Doroszlón állapodott meg, a Mosztonga folyócska medrére nyíló udvarú házában, a helyi Szentkút kegyhely szellemi oltalmában. Az ott töltött húsz esztendő során is sértett szerelmesként dicsérte és ostromozta szülővárosát. Klasszikus műveltsége folytán zsigerből élte át Catullus *odi et amo* érzelmi lobogását. Ezt a szerelmes és szemrehányó kötődést ugyan szépirodalmi alkotásaiban is érzékelhetjük, de sokkal közvetlenebbül és érzékletesebben tapasztaljuk remek esszéiben, így a továbbiakban írónk értekező prózájára hagyatkozunk szülővárosa és a régió, Nyugat-Bácska anyagi és szellemi világa korabeli megélése után kutakodva, nem hagyván figyelmen kívül a Herceg által hirdetett regionalizmus irodalmi programját.

* * *

Egy várost, egy régiót, a szülő- vagy lakhelyet, de akár a nosztalgia teremtette ott-honos vidéket annyira lehet szeretni, amennyire ismerjük. Ahhoz, hogy megismerjük, a pillanatnyi benyomások elégtelenek. Tudnunk kell múltjáról, azokról az emberekről, akiknek nyomai beleépültek a hely történetébe, sorsokról, amelyek egymásba fonódása révén színesedett az idő szövete. A múlt ugyanis nem azonos a történelemmel. A történelem ugyan az emberrel szorosan összefüggő fogalom, lévén, hogy jelenlegi ismereteink szerint kizárólag az ember rendelkezik kiértelt időfelfogással, ami nyomán rendszerbe képes állítani a múlt, a jelen és a jövő vonzatait. Mai történelemfogalmunk elnevezése a görög *isztoreo* szóból ered, ami egyaránt jelentette a múlt eseményeire vonatkozó *kérdésköndést, kutatást* és az így megismert események *elbeszélését*. Kissé sarkítva állítható, hogy a múlt nem egyéb, mint *történet*, a történelem pedig ennek a történetnek az *elbeszélése*. A múlt a részletekben gazdag realitás, a história ennek a leegyszerűsített, lecupaszított, majdhogynem vázlatos, és számos külső tényező által befolyásolt, ennél fogva a realitástól akár eltávolodó elbeszélése. A honismeret nagyobb igényű a történelmi kíváncsiságnál,

részletekre, madártávlatból láthatatlan összefüggésekre kíváncsi, mert alapfeltételezése, hogy a múlt nem csupán sivár időszak, hanem élő emberek sorsának, saját belső idejük történéseinek viszonyrendszere, amelynek feltárására nem a globális történelemszemlélet hivatott, hanem az a helytörténet feladata.

* * *

„A történetírásnak mindenkor számolnia kell a maga korának nézeteivel. S vannak időszakok, amikor érdekeknek kell alávetni a múlt vizsgálatát, s amikor az említett nézetek fontosabbak a tényeknél s az igazságnál” – írja egyik esszéjében¹ Herceg János. A tényeket és az igazságot az érdekek mögé utasító gondolat nem pusztán tényközlés, nem elítélő megállapítás a szövegben, hanem a kétszer leírt, és ezáltal nyomatékosított „kell” szó gyakorlatilag legitimizálja a történelmi kutatás érdekeltségét, ami sokkal inkább tűnik a parancsuralmi rendszerek dogmájának, mint egy európai gondolkodó érvelésének.

Valóban ezen a véleményen lett volna Herceg?² Mert szenvedélyes lokálpatriótaként lehetett volna, írói eszköztárával, alkotói tekintélyével élve olyan simára polírozott Zombor- és Bácska-képet hagyhatott volna olvasóira, hogy láttán a város korábbi történetírói is megnyalták volna mind a tíz ujjukat. De nem így történt. Herceg Jánost az előtte járókkal szemben, akik „Evljija³ Cselebitől kezdve Muhi Jánosig kivétel nélkül idegenek voltak, akik csak rövidebb-hosszabb időt töltöttek a városban”⁴, olyan szoros érzelmi kötelék fűzte a Bácskához és szülővárosához, hogy bátran fellebbentette múltjáról az egyenetlenségeket eltakaró leplet, szemébe mondhatta fogyatékoságait, miközben rajongásig ívelő szeretete nyomán igyekezett Zombor minden erényéről megemlékezni. Írásai, esszéi, tanulmányai a helytörténeti kutatás kútfői, s hogy azzá lehessenek, Herceg bizony alaposan átnyálazta a korábbi történeti feljegyzéseket, átértékelte őket, és megfogalmazta saját meglátását, amiben szellemesen ötvözte az elbeszélőkészséget a tárgyismerettel.

Evljija Cselebi török világutazó tíz kötetben számolt be a XVII. században tett vándorútjain szerzett élményeiről, két kötetet Magyarországnak szentelt, s ezekben leírta a zombori tartózkodása során szerzett tapasztalatait is. Zombort gazdag városnak⁵ nevezte, ám nem tudhatjuk pontosan, hogy a tizenhetedik század derekán a török uralom alatt álló területen valójában mi is számított gazdagságnak. Az úti beszámoló hírül adta, hogy a város egyórányira fekszik a Dunától, és hogy a kikötője Erdőd, amiből egyik állítás se igaz. Herceg kipécézte ezt a tárgyi tévedést, de nyomban hozzátette, hogy a legelső zombori útleírás kétszáz évre előre elhintette eme topográfiai tévedés magvát, a Duna közelsége így került be Papp Dániel Bácskát mint irodalmi ihletőt felfedező munkájába, *A rátótiak* című, 1898-as kisregényébe is, ami miatt Szenteleky Kornél még elbeszélő

1 *Zombor történetírói*. Dunatáj, 1974. szept. 25., 37. sz. 6. p., utóbb: *Zomborról szólva...* in: Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok III.*, összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta: Pastyik László mgr., szerkesztette: Toldi Éva mgr., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003, 39. p.

2 Néhány évvel később valamelyest finomított a megfogalmazáson: „A régmúlt, amely olvasmányaimból, emlékeimből eredően jelenik meg előttem, ürügy csupán a merengésre, és inkább számon kérem az időtől az igazságot, mintsem kardot rántanék mellette. A történelmi igazság különben is relatív, tessék elhinni, megítélése korok és helyzetek szerint változik.” (Herceg János: *Válasz egy levélre*. In: *Visszanéző*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979, 245. p.)

3 Evlija Čelebi, magyarul Evlia vagy Evlija Cselebi (1611–1687) török világutazó. Herceg az Evlija névváltozatot használja, írása születésekor még nem jelent meg útirajzainak magyar fordítása: *Evljija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. 1660–1664*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

4 *Visszanéző*, 38. p.

5 Akkoriban a város erődítménnyel, 2000 lakóházzal és 14 muzulmán imahellyel rendelkezett.

tehetségét is kétségbe vonta. Herceg viszont nem a kilométereket és a Duna jobb vagy bal partjának pontosítását kérte számon a török útleírón, hanem a táj által meghatározott emberi karakter ábrázolásában látta meg, hogy Cselebi valóban a szeretett városában járt, és több mint három évszázaddal korábbi állapotában láthatta azt. „Egy hétig időztünk itt, és kedvünkre kibeszélgettük magunkat” – jegyezte fel Evlija, és ebből Herceg nyomban ráismert Zomborra, „ahol mindig szerettek nagyokat beszélgetni”.⁶ Az idillikus, békésen kvaterkázó emberekről alkotott képet a töröknek elhitte, mert belefért az általa kialakított képbe, de hamisítást kiáltott, amikor Szlatkovics Máté plébános krónikáját olvasta: „... szebbnek igyekezett festeni a várost és lakóit a valóságnál. Az ő képe a régi Zomborról idilli állapotokat érzékeltet százéves öregekkel, a várost körülvevő kis szőlődombokkal, ahol megterem a nép mindennapi bora, miközben a tehetősebb réteg és a nemesség baranyai és még távolabbi vidékek drága borát issza. Mindez pedig a tökéletes jólét bizonyítéka.”⁷ A jóhiszemű plébános jócskán átvágta az utókort, a pástorköltészet idilljével vetekedő leírással szemben Zombor „... nem volt paradicsom. Iványi, Erdújhelyi, Grosschmid Gábor és megannyi történésze a vidéknek más és más vonatkozásban szólva Zomborról, nem hagyott az utókorra ilyen illúziókat. A szabad királyi város jogáért is súlyos adósságok terhét kellett nyögnie, s később a polgáriasodás időszakában igencsak megszenvedte a nép a maga sorsát”⁸ – szögezte le tárgyilagosan Herceg.

A város, amit nem a polgárság, hanem a leszerelt határőrvideki katonák tettek várossá⁹, az idillikus jólét és gazdagság korabeli leírásaival szemben igencsak előnytelen helyen épült. Utak híján a végtelen pusztában külön szerencse volt idetalálni, hiszen az utak kijelölése csak 1712-től kezdődött, a gyakorta használt csapások nyomán kialakuló utakat pedig III. Károly és Mária Terézia regnálása alatt kezdték fákkal beszegni, mert akkortájt még nem GPS segítségével tájékozódott az utazó, hanem a Nap és Hold vezérelte és a faszorok vezették. De kereskedelmi útvonal errefelé soha nem haladt, így a város nem is nyerte el a kereskedelemhez szükséges árufeltartási jogot, a fő kereskedelmi útvonal pedig, a Duna, bizony nem egy óra járásnyira volt távol, hanem sokkal messzebb. Ezekről az időkről szögezte le Herceg, hogy: „A középkorban tehát nemcsak kereskedelmi téren maradt el Zombor a vidék, főleg a déli helységek mögött. A hatalom fénye is elkerülte. Csak az árnyékát viselte magán nyomasztóan századokon át.”¹⁰ Igaz, hogy az első vasút Zomboron át vezetett a tengerre, de a nagy nemzetközi járatok, mint pl. az Orient-expressz, messze elkerülték, a vasúti szárnyvonalak kiépítése viszont megkövetelte a bekötőutak építését, ami azt a furcsa helyzetet hozta magával, hogy ezen a vidéken a közlekedési lehetőségek a vicinális nyomvonalaihoz igazodtak. Ahogy Herceg írta: „Zombor beszorult a maga kis területére, amely csak a belső fejlődésre tartogatott némi lehetőséget.”¹¹

De Zombornak mindig megvoltak a maga sajátosságai, amelyek szívet melengetően szerethetővé tették a várost. Potenciális gazdasági értékét csupán azt követően mérték fel, hogy a szabad királyi város kiváltságjogai elnyeréséért fizetett 150 000 aranyforint tör-

6 Visszanéző, 39. p.

7 Uo.

8 Uo. 40. p.

9 Zombor szabad királyi város első tanácsának tagjai: Parčetić, Živojnović, Marković, Bokerović, Kekezović, Bogišić, Damjanović, Pavlović, Karatić, Rajković, Popović és Stojić kiszolgált kapitányok, hadnagyok és zászlótartók voltak. Vö. i. m. 43. p.

10 *Kereskedők és katonák*. Dunatáj, 1977. márc. 9. 9. sz. 6 p., utóbb: *Utak és célok*. In: Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok III.*, összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta: Pastyik László mgr., szerkesztette Toldi Éva mgr., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003, 32. p.

11 Uo.

lesztésekor az uzsorakamatok miatt egyre nagyobb adósságba verte magát a városi hatóság. Ekkor mérték föl a város határában fekvő földek értékét, de a fölmérést meg kellett ismételni, ugyanis kétezer lánc „kézen-közön eltűnt a kataszterből, és részben eltitkoltatott”.¹² Herceg ennek kapcsán kezdett emlékezni a szittyókra, barákra, mocsarakra, a Kígyósból és a Mosztongából halat és csíkot fogó szegényekre, a „görögökre”, akikről tudni kell, hogy a zombori nyelvhasználatban a szerb és örmény, vagy ahogy délebbre nevezik őket, cincár kereskedőket hívták görögöknek, és egy zombori sajátosságról, a „csajrá”-ról, ami nem egyéb, mint a városkapun belül levő, kertészetre alkalmas föld. S ha már a város topográfiájáig jutottunk, időzzünk egy keveset itt. A zomboriak és a Zomborról írók szerettek legendákat költeni, Herceg meg imádott ködöt oszlatni. Tekintve, hogy a bükkszállási erdő telepítéstörténetét senki sem írta meg, forrás hiányában Szlatkovics Máté krónikájához fordult, és nyomban cáfolta annak szinte mitologikus jelenetét, amelyben a város bírja, Markovics József határőrvidéki kapitány a vállán lógó tarisznyából a szülőföldjéről, Szlavóniából hozatott makkot elszórva telepíti a Sikarát és a Bükkszállási erdőt. Mert bármennyire is daliás lehetett a kapitány, a kilencszázhatvan hold erdősítese se félnapi munka. Azt viszont Herceg is megerősítette, hogy Markovics rendelte el az utcák fásítását, és a rá száz évre polgármesterré választott Csihás Benő voltaképpen elődjének munkáját fejezte be. Mielőtt megveszékkellyé választották volna, úgy beszéltek Zomborról, mint e megtiszteltetésre érdemtelen városról, amelynek se fája, se vize nincsen, később pedig már a nagy területű zöldövezetei nyomán parkvárosként, árnyas sétányai, parkosított utcái alapján pedig a nyugdíjasok városának titulálták, mintha csak a tizenharmadik századi krónikás által valósként vizionált kép elevenedett volna meg a jólét és az üdeség székhelyéről. Úri városnak is nevezték, hiszen a csend és nyugalom azilumában a megyeszékhely által kitermelt keménygalléros hivatalnokok siserehada nyüzsgött, a gőgös és rátarti főhivatalnokok képzettségüknek és műveltségüknek megfelelő környezetet igyekeztek teremteni maguknak, ám hamarosan nem a műveltség, hanem a pénz diktált, és a vagyonosodó polgárt nem a kultúra érdekelte legelőbb. Így lett csak negyven évre azután színháza a városnak, hogy Szabadkán már működött a teátrum, és ugyanígy megkésve létesült a zeneiskola is – írja Herceg. Az úri város viszont csak a város központját, a hivatalnokok és a megtollasodott polgárok lakhelyét jelölte, a lakosság nagyobb része a periferián, homogén szegénységben, de nemzeti-vallási szempontból elkülönülve élte a maga sajátosan zombori életét. „Itt, a város peremén még népviseletben jártak. Bő szoknyás lányok jöttek időnként a városba innen egymásba kapaszkodva és négy szölamban énekelve, ha szerbek voltak. És subás parasztemberek, hosszú, befont hajjal a Prnjavorból, mint egy külön világból. A felsővárosiak papucsban s nem lábhoz tapadó nadrágban, még a német hatást őrizve, Szelencsében viszont már egy felemás viselet érvényesült, félúton a »mesteresség« felé tartva, de mindenütt épen és érintetlenül megőrizve nyelvet, szokást, hagyományt.

A külvárosból jöttek a pásztorok kántálni karácsony táján, ott ugráltak tüzet Illés napjának előestéjén, s más városrészekben már feldíszítették a házakat akáclobokkal május elsejére, amikor a Flórián¹³ utcán túl, a Csutkafaluban még Walpurgis éjszakájának babonái voltak érvényesek. Faluhelyen nem ragaszkodhatott így a nép az ősi életformához, mint itt, a város peremén. [...] Ez a határozott elkülönülés lehetett az oka, hogy a zombori külvárosok megtartották jellegzetes nyelvi és vallási sajátosságait.”¹⁴ Éppen ezen jellegzetességek nyomán tarthatjuk különösnek, hogy a „népi(es)ség” eme tobzódása nyomán a keménygalléros hivatalnokok „úri város-

12 *Mit ér egy város.* Dunatáj, 1974. márc. 6. 9. sz. 6. p., utóbb: uo. 42. p.

13 Ma: Batinai utca

14 *A város peremén* Dunatáj, 1980. márc. 5. 9. sz. 6. p., utóbb: uo. 49. p.

ának” vonzáskörébe tartozó Nyugat-Bácska magyar irodalmára soha nem volt jellemző a Szeged környékén mély gyökereket verő népi(es)ség: „Telectskán innen – mert mintha ez lett volna a vízválasztó – nyoma sem volt ennek a magyar népiségnek. Nem mintha errefelé nem lett volna magyar parasztság. Doroszló, Gombos, Bácskertes a maguk egzotikus szépségében tökéletesen kialakult népi életformát éltek, a folklór igazán gazdag és színes változataival. Csak épp egy szellemi központ nem volt, ahova összefutottak volna ennek a népiségnek a közös szálai.

A történelmi társulat érdeklődését túlon túl lekötötte a messzi múlt, a megyei írók csoportosulásának pedig – ha a Szegedtől való elszakadási vágy számos jelével is – merőben más célja volt. És mintha az újabb magyar települések is, Szilágyi és Gyulafalva például, egy általánosabb magyar paraszti öszskép és életérzés látszatát keltették volna.”¹⁵

A nemzeti-vallási elkülönülésben élő kisváros topográfiai térképén fontos helye van a szőnyegszövő üzeméről híres Só¹⁶ utcának, a sötét múltú Krónits-palotának, a Város- és Megyeházának, a legsötétebb Prnjavornak tekintett Hunyadi¹⁷ utcának, a nagy nemzeti-ségi vízválasztónak számító „Szerb körút”-nak¹⁸, de a vidékies hangulatú városrészekben fölbukkanó parkocskáknak, „tenyérnyi oázisok”-nak is. Ilyen állt „az Apatini úton például, ahol az utca végén egyszerre kiszélesedett a faszor, s egy sóhajtásnyi idő után megint bezárult. De sétány kanyargott benne, s körbe ültetett hibiszkuszbokrok szigete, földbe ásott padokkal s a tisztáson gyöngyöző pázsittal. Aztán a Bezdáni út és a Zöldfa¹⁹ utca sarkán, a selyemtéglás kocma és a mézárszék, valamint a Vancsek Béla műhelye közötti háromszögben az a kis park... [...] És volt egy ilyen miniatűr park a Könyök²⁰ utca sarkán, a sárgára festett régi iskolánál, az egész bicskás Szelencsét megszelídítve bokraival...”²¹ S volt még egy ilyen aprócska arborétum a Szontai út és a Schweidel József²² utca sarkán, meg egy a Prnjavor bejáratánál, a Konjović utca sarkán, amiről Herceg János 1975-ben mint az egyetlen fennmaradt minioázisról írt. Mintha a város fölszámolta volna saját hagyományait, bekebelezte volna önnön múltját.

Herceg János helytörténeti esszéit olvasva színesen, életesen, szinte tapinthatóan jelennek meg a város múltjának eseményei, színterei, lakói, hagyományai, kultúrtörténeti értékei, ám a múltbéli élénk pezsgés panorámája mögött egyre inkább kirajzolódik egy arra utaló kép is, hogy Zombort a kultúra városának nevezni nem egyéb, mint lokálpatrióta eufémizmus, ami kevesebbet ad a tényekre, mint a legendákra. A zomboriak kedvelik a legendákat, Herceg is szívesen mondta őket tovább, de a szülővárosa iránti szeretete nem homályosította el látását, sem tárgyilagosságát, amikor ekképpen írt: „... Zombor művelődési élete csakhamar elmaradt a gazdaságilag fejlettebb Szabadkáié mögött. Egyre inkább leszorult ezen a téren is mellékútra, s a falvakkal sokkal nagyobb volt az érintkezése, mint a városokkal és távolabbi vidékekkel.

Mintha szellemi élete is arra lett volna ítélve, hogy a vicinálisok vonalát kövesse a Bácskaságban.”²³

S ha már létezik a Bácskaság, léteznie kell a bácskai embernek is, akinek önazonosságát az a közösség határozza meg, amelyben él, hiszen közösség nélkül nem létezhet identitás.

15 *Kastélyok és tanyák*. Dunatáj, 1973. ápr. 18. 16. sz. 6. p. utóbb: uo.: *Táj és irodalom*. 66. p.

16 Ma: Čitaonička [Olvasókör utca]

17 Ma: Miloš Obilić

18 Nem hivatalos név, a mai Živojin Mišić körutat jelöli.

19 Ma: Petar Drapšin

20 Ma: Školska [Iskola utca]

21 *Közhelyek között*. Dunatáj, 1975. júl. 30. 29. sz. 6. p., utóbb: uo. 55. p.

22 Samko Radosavljević

23 *A sürgető idő*. Dunatáj, 1976. okt. 27. 43. sz. 6. p., utóbb: uo. 33. p.

Ám hogyan írhatók le a bácskai identitás karakterjegyei? Káich Katalin megtalálta a legmagvasabb megfogalmazást: „Van tehát bácskai ember, aki ugyanakkor magyar, szerb, szlovák, sváb meg bunyevác is...”²⁴ A művelődéstörténész kutató ezt a tézist Herceg János helytörténeti írásai, mindenekelőtt az 1979-ben *Visszanéző* címen megjelent kötetbe foglaltak kapcsán fejtette ki: „A visszapillantás [Herceg] írásaiban a sajátos jellegű táj és ember jellegzetességei rajzolódnak ki. Ezek függetlenek a nemzeti, illetve vallási hovatartozástól. A több mint kétszáz éves monarchiabeli létben kibontakozott, közös nevezőre is hozható identitástudat jelenlétéről van szó, mely a bácskai ember habitusában az együttélés létrehozta közös szülőföld-élményt is magába foglalja, s ebben a pusztán egyedi – nemzeti vagy vallási – színezet a másság elfogadásának kontextusában éppúgy megnyilvánul, mint az évszázadok alakította, semmivel össze nem hasonlítható, le nem cserélhető, specifikus nemzet-, illetve vallásfüggő hovatartozás-tudat. Így aztán a feltejtett kérdésre: van-e bácskai identitástudat, megkülönböztethető-e a bácskai ember a többi régió emberétől, a válaszkéréső figyelmébe ajánlhatjuk Jakob Ignjatović, Veljko Petrović, Papp Dániel, Szenteleky Kornél vagy éppenséggel Herceg János írásait.”²⁵

* * *

Elbeszélőként Herceg viszont elhagyja a kritikus felhangokat, ironizál ugyan néha, anekdotákba ékelt kifigurázásokat tűz egy-egy előadódó zombori helyzethez vagy a történetben fölbukkanó személyhez, de folyton egy idillikus városmitosz megteremtése a célja. Találóan fogalmaz Bence Erika, amikor a következőket írja Herceg *Módosulások* című regényéről: „Egy olyan szép múltnak, mint amilyen a Herceg-regényben válik láthatóvá, nem lehet ilyen rettenetes jövője, mint amilyen a mi jelenünk.”²⁶

Az útirajzok és emlékiratok olvasására minden bizonnyal az örökös és olthatatlan kíváncsisága hajtja az embert. Az utleírások forrásvidékére ugyanis térben, az emlékiratokéra pedig leggyakrabban időben nem juthat el az olvasó. Az idő- és térbeli distancia természetesen fokozott érdeklődést kelt, különösen ha még szellemi korlátok se határolják be a távolról tudósító jelentést.

Önkéntelenül vetődtek fel bennem ezek a gondolatok Herceg János regényének olvasása közben, amely egy elvitathatatlanul irodalmi önéletrajz segítségével a nem is olyan távoli, de részleteiben a köztudatból kihulló múltba kalauzol. Túl igaz, túl őszinte ahhoz, hogy fikciós regény legyen, már szigorú tényhez ragaszkodása miatt is. Emellett olyan figurákat vet fel, amelyek Herceg elbeszéléseinek vagy Milán Konjović festményeinek ismerete híján nem teljesülhetnek ki valódi regényfigurákká, epizódszerepük azonban annál inkább kiemelkedő, nem is annyira a *Módosulásokban*, mint magában a város történelmének egy szakaszában. Hiszen az okítás előtt álló kisdíák Herceg János, vagy a már elsőnovellás írópalánta csupán annyi szerepet kap a regényben, hogy szemtanúja lehessen Zombor korabeli életének, vagy hallomásból idézze fel annak egyes pillanatait. Végeredményben ugyanis a két háború közötti Zombor és a mindenkori kisebbségi lét az igazi hőse Herceg János regényének. A város létének vérbő, eleven képén belül pedig ott lüktet az idő módosulása, a viszonyok módosulása, a helyzet módosulása, a történelem módosulása, a különbségek módosulása...

24 Káich Katalin: *Helytörténet és irodalom*. In: *A Gerard írójáról*. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 62. p.

25 Uo. 63–64. p.

26 Bence Erika: *Történelmi kulisszák előtt: művelődéstörténeti tabló*. In: *A Gerard írójáról*. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 64. p.

Helyhez és személyekhez kötöttségük ellenére végtelenül izgalmas a regényben megrajzolt állapot, amit csak a múzeum tárhatna fel az érdeklődő előtt. Az első világháború előttről írja például, hogy a főutcát keresztező körúton kettős sétányt létesítettek, hogy a sétálók mellett azoknak is legyen helyük, akik még lóháton illegetik magukat. Ugyanakkor ezen a körúton kívül még parasztházak sorjázna, az utcákat reggelenként még csordás járja. Gazdag tárháza ez a könyv a városról szóló ismereteknek. Megjelennek itt, mint ahogy Juhász Géza írja a könyv fülszövegében: „*az akkori Zombor lakosai; tanárok, iparosok, papok, kereskedők, tisztviselők, ügyvédek... a régi Zombor utcái, házai, fasorai, az Olvasókör, a Kaszinó, a vármegyeháza, a városháza, a gimnázium, iparosok műhelyei, boltok, a Városi Könyvtár, a Vadászkiirt...*” Mindezeknek csupán a kapcsolatai mögött húzódik meg a gyermek-, illetve ifjúkorú szerző. A saját élettörténetét azonnal félreteszi, amint fölbukkan egy-egy érdekesebb figura vagy intézmény, amiről többet lehet és kell elmondani. Magával akkor foglalkozik legtöbbit, amikor állítólagos holdkórosságáról vall. Itt elmondja az előzményeket, de jócskán előre is halad az időben. Az oda-vissza időugrások gyakoriak, ugyanis az elbeszélés az anekdoták és emlékezések révén voltaképpen két évszázadot kalandozik be.

A narrátor és az általa, rajta keresztül megszólalók történeteket és a módosulásokat a megélt és az időbeli távolság által táplált bölcsességgel szemlélik és szemléltetik. Csupán a figyelmes olvasás képes igazán élvezetessé tenni ezt a higgadt stílust. Amelyben minden szónak legalább félszázados megéltési súlya van. Végére azonban itt sem bánik igazán kesztyűs kézzel senkivel se, mindenkinek megadja, ami dukál, elismerés vagy kézlegyintő feledés, mint ahogy Csihás Benő és felesége esetében is teszi: „*Ennyi maradt a várost parkosító polgármester után. Egy töksüket özvegy, aki öregén is kitarított a darázsderék mellett, úgy befűzte magát, hogy dús keblei még nagyobbaknak látszottak, s állítólag mindig szerelmes volt valakibe.*”

Meg a fák, a celtiszek, amelyek négy sorban álltak körül a belvárost a körúton, de jutott belőlük még a mellékutcákba is, úgyhogy nem győzték söpörni a járdát a lehullott bogyo után.”²⁷

Mínta kifogyhatatlan lenne Herceg János történeteinek kútja: ha egy mondatában hasonlatot alkalmaz (az se akármilyen soha) a viszonyok összevetésének érdekében, a hasonlat második tagjából egy teljes epizódot kerekít, beékeli azt a megkezdett mondatba, majd könnyedén folytatja az eredetileg megkezdett fonalat.

A „*homogén szellemi Zombor*”²⁸ tablójának megrajzolása során kitapinthatóan a legendásítás volt a célja, amiből Bence Erika arra következtet, hogy Herceg városkép-rekonstrukciója során „*az első világháborút követő hatalommódosítás egyszerűen »mesebelivé« transzformálta az egész addigi világot, a vármegyét.*”²⁹

Megidézett toposzai viszont valóságosak. Számba venni őket itt képtelenség lenne, de nem hagyható említés nélkül a városközpontban futó Basa utca, ahol Herceg édesapjának kárpitósműhelye állt, és mellesleg itt működött a *Jövendő* szabadkőműves páholy is, meg a Dob utca, mint az elbeszélő gyermekkorának egyik fontos helyszíne – ezeket ugyanis fentebb még nem említettem.

A *Módosulások* szoros tartalmi kapcsolatban áll Herceg több művével, így a polgári Zombor múltja megidézésének tekintetében a *Régi dolgainkról* (1993) című esszékötetével, a *Visszanéző* (1979) című helytörténeti emlékekkel, a *Nyíló idő* (1991) visszaemlékezéseivel. Ezen kötetek, mindenekelőtt a *Visszanéző*-be fölvetett írások műfaji leírására Káich Katalin

27 Herceg János: *Módosulások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989, 75. p.

28 i. m. 108. p.

29 Bence Erika i. m. 59. p.

vállalkozott. Szerinte „Herceg János esetében helytörténeti vonatkozású, »sajátos műfaj« formájában közzétett, hosszabb-rövidebb »lírai futamokkal« átszőtt írásokról van szó. Egyféle igen olvasmányos, irodalmiasított faktográfia érhető tetten ezekben az írásokban [...], ugyanakkor megbízható helytörténeti adatokra épülnek a visszaemlékezések, melyek a kívülálló szemlélődés és távolságtartás jegyeit éppen úgy magukon viselik, mint amennyire fellelhetők bennük az együttérzés, a megértés és az elfogadás ismérvei is.”³⁰ Herceg maga is hasonlóan vallott e tekintetben. A Kartag Nándornak adott televíziós interjújában a következőket mondta: „Azt hiszem, hogy koncepció szempontjából nem lehet különbséget tenni szépirodalmi és zszurnalisztikai feladatok között. Én abban is maradtam, mint az irodalomban, mint az újságírásban is. Még néhány évvel ezelőtt kikijárogattam riportokat írni a Bácskaság különböző részeire. Szükségem volt rá... És állítólag az itteni magyarságnak is szüksége volt rá, hogy valaki megörökítse.”³¹

Silling István az általa közelről ismert íróról annak születési centenáriumán adta közre tanulmánygyűjteményét, *Herceg Jánost olvasva*³² címmel. Az izgalmas néprajzi, művelődéstörténeti tanulmányok és cikkek utolsójaként egy interjú olvasható, amelyben Herceg János 1989-ben vall a magyar irodalomról. Megjegyzendő, hogy ez idő tájt a Magyar Írószövetség már nyitott a határon túli magyar szerzők irányába, és elkezdődött a magyar irodalom egybetartozásának hirdetése. Manapság az egybetartozást senki ne vitatja, de a magyar irodalom egységes mivoltát – nem ok nélkül – sokan megkérdőjelezik. Ennek részletezése viszont nem ide tartozik, így inkább lássuk, mit mondott a változásokat hozó években a határ két oldalán is alkotó Herceg kérdezőjének, Silling Istvánnak: „A magyar irodalom pillanatnyilag óriási területet foglal el. Minden megyének, hogy ne mondjam: tájegységnek megvan a maga külön irodalma. Azzal az igénnyel, hogy nem akar tájirodalom lenni. Most ebben a kiterjedt, nagy kórusban hogy fogjuk megtalálni mi, jugoszláviai magyar írók a helyünket, az már a jövő zenéje, ha a jövő egyáltalán hajlandó lesz még zenélni nekünk. Meglátjuk. Nem tudom, mennyiben vagyunk mi érdekesek egy ilyen igazán tarka együttesben Erdéllyel és Szegeddel és Debrecennel és így tovább. Azt hiszem, ehhez idő kell, amíg felfedeznek valamit bennünk, ha van valami felfedezni valónk egyáltalán. [...]... nem dicsekedhetünk sajnos azzal, hogy mi az egységes magyar irodalomban otthonot teremtettünk magunknak. Vannak ígéretes kísérletek. [...] Egy kicsit élelmes egyén, aki adminisztrálni is tudja magát, ki tud verekedni magának valószínűleg bizonyos sikert maga is. Nem lehet várni, hogy intézményesen rendeződjenek a dolgok.”³³

Herceg tehát úgy látta, a vajdasági magyar irodalom egésze nem integrálódott az általa egységesként tételezett magyar irodalomba, hanem csupán egyéni teljesítmények kerültek be belőle az általánosságban (el)ismert nyelvi-irodalmi kánonba, mintegy sejtetvén, hogy a(z) általa ugyan nem használt) szakszóra ő zenei értelmezésében tekintene, vagyis ha élne vele, a többszólamúság értelmében használná. Mert ő még a maga és Veljko Petrović barátjával közösen hirdetett regionalizmusát szülővárosára fókuszálva is az írók egyéni látás- és láttatásmódjára vezette vissza, amikor a bácskai embertípus helyett a zombori alakok irodalmi megteremtésének módszerét kívánta tetten érni. Annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a városnak az adott lokalitások mellett, mint amilyen a Megyeháza, a Városháza, a Fő utca, a Párizsi utca, a mára már a jelentéktelen-

30 Káich Katalin: *Helytörténet és irodalom*. In: *A Gerard írójáról*. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 63. p.

31 Kartag Nándor: *Itt élni és meghalni*. Interjú. In: *A Gerard írójáról*. Újraolvasva és emlékezve a száz éve született Herceg Jánosról. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009, 153. p.

32 Grafoprodukt, Szabadka, 2009

33 *Beszélgetés Herceg Jánossal*. In: Silling István: *Herceg Jánost olvasva*. 146. p.

ségbe süllyedt Aranygerenda³⁴ utca, a Körút, a Sikara stb. sajátos „zombori karaktert” is megjelenített. Említi Lugomerski Svetozar üzletét a város központjában, ahol a bolt egyik felében papírárut és könyvet tartottak, a másikban vadászpuskát meg töltényt. Bizonyára nem egyedül a hajdani Zomborra jellemző sajátosság, de Herceg úgy élte meg, hogy a város kereskedőrétege, a szerinte „kispolgárság” az üzletek ajtaja fölött fityegő csengők uniformizált csilingelésének mintájára maguk is típusként leírható figurák összességéként írhatók le, annak ellenére, hogy magyarul, németül, jiddisül, horvátul (illetve ezen nyelvek mindegyikén) beszéltek, nemkülönben a megyei hivatalnokokat, akik nemzeti hovatartozásuk ellenére kulturális identitásukat tekintve beleolvadtak az egységes zombori hivatalnoktípus fogalmkörébe. Éppen emiatt a meglátása miatt állt értetlenül Szenteleky Kornélnak a Papp Dániellel szembeni elzárkózása előtt, ugyanis a vajdasági magyar irodalom „nagyapja”, ahogy többen is aposztrofálták Szentelekyt, tiltakozott, hogy Papp Dánielt bácskai írónak tekintsék, mert az általa Rátótként leképzett Zombor topográfiaiailag nem hiteles. Például a megyei hivatalnokok a városból nem sétálhattak ki a Duna partjára horgászni. *A rátótiak* című kisregényében ez az utalás akár a korábban említett török Evlija feljegyzéseire is utalhat, hiszen ő is úgy tudta, Zombortól könnyű sétával eljuthatunk a folyóig. Ez bizony nem igaz. Viszont miért kelleme egy regénynek topográfiai tekintetben hitelesnek lennie?³⁵

Herceg örült a zombori alakok irodalmi megjelenítésének, kerüljenek ki ők – típusreferenciaként – bárki, Papp Dániel, Szenteleky, Jaša Ignjatović, Veljko Petrović stb. – tolla alól, hiszen maga is megteremtett egy ilyen jellegzetes figurát, Tuna Kekezt, a szelencsei kőművest és cserepezőt. Olyan zombori alak Herceg novellahőse, akinek egyediségét az irodalmi megformálás teremtette meg. Vele szemben az előtte jelentkezők, Papp, majd Szenteleky is a rangosabb rétegben kerestek karaktereket regényeikhez. A zombori kisember, a kispolgár, a boltos, szatócs, iparos Herceg szerint is mind egyforma volt, világnézete, de még a kabátja is ugyanolyan, mint a másiké, és ha nagyot mert álmodni, akkor ugyanúgy egy saját tanyára vágyakozott a kültelkeken kívül, akár bármelyikük. Herceg ebben a különbözőség igényét nem ismerő rétegben ismerte fel a jellegtelenségükben jellegzetes zombori figurákat. Embereket, akik ugyanolyan meghatározói voltak a városnak, mint annak épületei, terei, parkjai.

* * *

Még néhány gondolat Herceg regionalizmus-programjához. A regionalizmus fogalma úgy kopott hozzá a köznyelvhez, hogy voltaképpeni jelentése nem rögzült a köztudatban. A globalizációnak nevezett folyamat integrálta a közbeszédbe a regionalizmust, mint a társadalmi térbeliség, illetve a területi társadalomirányítás tudományágaként egymástól eltérő megfogalmazását.³⁶ A földrajzban a térségek gazdasági-társadalmi komplexitására utal, a politika tudománya a hatalommegosztás tekintetében vizsgálódik a regionalizmus körén belül, a jog az intézményesült irányítási funkcióra figyel, az antropológia és a szociológia az etnikai-kulturális, a szellemi-tudati összetartozás megjelölésére használja, s ez

34 Ismereteim szerint ez a toponímia a szerb nyelvben – Zlatna greda – voltaképpen (arany) homokpadot jelent, és nincs köze a magyar gerenda szóhoz, ami a mocsárból műkiemelkedő, dombos helyekre épült Zombor esetében valószínűsíthető etimológiának tűnik.

35 Nemegyszer szembesültem azzal, hogy a történelmi vagy áltörténelmi regények szerzőitől éppen a topográfiai hitelességet kéri számon a kritikusok. Meggyőződésem, hogy nem ez lehet az irodalom terén a fő elvárás.

36 Vö.: Nemes Nagy József, *Régiók, regionalizmus*. In. *Educatio*, 3. sz. 1997, 407–423.

áll legközelebb ahhoz az értelmezéshez, ami Herceg János lét- és irodalomszemléletében visszakerekeshető.

Nem árt nyomban tisztázni: a regionalizmus és a provincializmus nem egymás szinonimái, így az irodalomban sem azok. A témát taglaló tanulmányok nyomán könnyen egyenlőségjelet tehetnénk a regionalizmus és a népi(es) diszkurzus közé, legalábbis közép-európai, és nem utolsósorban kisebbségi kontextusban, és ez a diszkurzus (közlés-mód) elutasítja a modernséget, az esztétikai kommunikáció helyett az erkölcsi-szociális ideológiát kanonizálja. Viszont a regionalizmus fogalma az utóbbi negyven-ötven évben tartalmi átalakuláson ment keresztül. Herceg Jánossal és az általa képviselt regionalizmussal a múlt század ötvenes éveiben a vajdaságban kezdetét vette egy olyan alternatív értékrendszer kimunkálása, amely a centrum és a periféria interaktív kapcsolatában jelentősen előrehatott a múlt évezred utolsó évtizedeiben kialakuló globális posztmodern kánonra, a nomadizmusra, az intertextualitásra és a regionalizmus újszerű értelmezésére.

Herceg szemléletében a gazdasági vagy geopolitikai egybetartozásnál többet nyom a latban a sajátos, a térségre jellemző szellemiség ikrásodását segítő közös múlt, a történelmi emlékezet, a kulturális és nyelvi összefonódás és a minderre rávetülő táji-természeti egyenmőség. A regionalizmus szinte számtalan tartalommal megtölthető fogalmát Herceg a térbeli társadalomszerveződésen túlmenően kiterjesztette a szellemi térség szférájára is, ami megint csak nem azonos az etnoregionalizmus mai jelentésével.

Herceg János szerint a délvidéki irodalom az egyetemes magyar irodalom körébe tartozik. Számára tehát eldöntött tény annak a kettősségnek az egysége, amit a mai posztkolonialista elméletek a centrum és a periféria, az aktív szubjektum és a passzív „Másik” viszonyában fogalmazznak meg, ahol esetünkben Budapest a centrum és az aktív szubjektum, a Vajdaság pedig a periféria, a passzív befogadó. Kezdetben ugyan ennek az egyetemes magyar irodalomnak az esztétikai mércéit rávetítve a honi termésre, szinte minden produktum izzadtságzagú dilettantizmusnak tűnt előtte, de érezte a Vajdaságban születő irodalomnak a világirodalomhoz kötődését, ugyanakkor a délvidéki irodalmat az éltető szárától elszakító új, interkulturális kontextusba helyező trianoni törés szerinte kijelölte ennek az irodalomnak a sajátos fejlődési útját, amelynek során a környező délszláv irodalmakba is, ha nem is gyökeret, de léggöyökert kell eresztenie. Ebből a szemléletéből ered, hogy a *Kalangyába* és más lapokba, folyóiratokba író Herceg kezdetben a külföldi, „világirodalmi” szerzők munkáit ismertette olvasóközönségével, vagy az úgyszintén kisebbségbe szakadt nemzetrészek irodalmi fejlődésére, az elszakított országrészekben megjelentetett kiadványokra hívta fel a figyelmet, később pedig teljes mellszélességgel a délszláv irodalmak felé fordult, és kritika- és esszéíróként, fordítóként a külön irodalmak egymás felé vezető útjait kutatta, felismervén, hogy tagadhatatlan a különböző népcsoportokkal, a más nemzeti kisebbségekkel közös sors kultúraformáló hatása, amit ma a posztkolonialista irodalomelméletek szószólói is hangoztatnak.

Herceg János a híd-, illetve a közvetítőszerpet nem csupán a centrum és a periféria, vagyis Budapest és a Délvidék, hanem a policentrikus összekapcsolódás igényével vetette fel a Trianon után elszakított államrészek irodalmi között, és ezekkel egyetemben, nagyon korán felismerte a délvidéki irodalom kötődési igényeit a világirodalom (ezzel mindenekelőtt nem az esztétikai igényességet hangsúlyozván, hanem a haladó szociális eszméknek nyitva kaput), legnyomatékosabban pedig a délszláv nemzetek irodalma felé igyekezett kalauzolni a Délvidéken maradt kisszámú – és a délszláv literatúráról szinte semmilyen ismerettel nem rendelkező olvasóközönséget. A szerb és a horvát nyelv által azonban nem csupán az eredeti alkotásokat ismerhette meg, hanem azok közvetítő

nyelvként segítettek a világirodalom alkotásait is a maga és olvasói látókörébe emelni. Ivo Andrić³⁷ hajdani Boszniájában Herceg Tamási Áron Erdélyére ismer.

Miként Herceg a maga szélsőséges, de mindenképpen pozitív tartalmú, ám megvalósításában olykor radikálisan irodalomellenes (értsd: megalkuvásoktól terhelt) regionalizmusprogramja fényében felismerte Andrić Alija Djerzelezenek és Tamási Ábeljének a rokonságát, úgy állította Bori Imre kettőjük mellé Herceg Kekez Tunáját.³⁸ Herceg tisztában volt a centrum és a periféria problematikájával, meggyőződésévé vált, hogy kisebbségi íróvá szegődése lemondást követel, és erőfeszítést, hogy a maga elé kitűzött horizont ne a világirodalomra vetüljön, hanem meg kell elégednie a perspektívát leszűkítő feladatvállalás nyújtotta lehetőséggel. „*De ehhez nemcsak tehetség kell, testvérem, nemcsak önbizalom, művészi formaérzék, hanem elsősorban a szélesebb horizont feláldozása a szűkebbért!*” – panaszkodik fel a kényszeres lefojtást, vagy éppen rezignáltan szögezi le, ma már nem tudhatjuk. Azt azonban ugyanebből a vallomásból olvashatjuk ki, hogy Herceg 1938-ban, a kisebbségi író feladatvállalásával egyetemben *nem* a polgárság színeiben kívánt megnyilatkozni, sőt, egyenesen elvetette ennek lehetőségét. Szerinte ugyanis a polgár elutasító magatartása érdeklődési körén kívülre zárja az úgynevezett helyi, vagy mondhatnánk, regionális irodalmat, ugyanis ez az irodalom sem térben, sem időben nem üti meg a polgár „vastag fülét”. Persze, hiszen aki egyszer már a világ pulzusán tartotta ujját, még ha parvenü modorban is, mi érdekességet lelne a szerb, a horvát, a magyar, a német és a zsidó városi homogenitásban, amikor maga is ebben a közegben élt, ha nem autora, akkor auctora volt annak a létélménynek, amit Herceg maga is sváb és francia ősökötől származó, a magyar virtust a Hercog nagyapától, a cirill betűket Karle nagyapjától tanuló gyermek – kiváló irodalmi szaglással – a transzlokalizmuson túlmutató regionalizmus letéteményeseként fogalmazott meg. Tudta, hogy a Szenteleky által meghirdetett couleur locale elv nem hozta meg az áhított homogenitást, a programhoz csatlakozó írók csak idegen neveket hoztak műveikben és szerb dalokat magyarosítottak, ugyanakkor meggyőződése volt, hogy a vajdasági kultúrának nem a világpolgár, hanem a nép az őrzője, valahogy úgy, mint a vajdasági szerb irodalomban. Herceg nem magyar, hanem „batusz” származása ellenére olyan vitalitással és vehemenciával vállalta magyarságát és vajdaságiságát, mint ahogy annak idején a vajdasági szerb intelligencia, Vasa Stajić, Jovan Popović, Mladen Leskovac igyekezett bizonyítani, hogy Petőfi és Ady nem csak a magyarok ügye, költészetük az egész Duna mente közös kincse.

A jugoszláviai magyar irodalomnak különösen erős kapcsolata volt a Vajdaságban élő népek irodalmával, ez táplálta azt a szándékot, amely Szenteleky Kornél és Debreczeni József fordításvállalkozásával, a *Bazsalikkommal* kezdődően – és nem teljesen függetlenül a couleur locale elméletétől – a Vajdaság különfejlődésének, endogén lelkiségének és autochton gondolatvilágának tettenérését a népek és kultúrák együttélésének az egyéni és társadalmi reflexekben fellelhető nyomainak és eredményeinek a felkutatásában, a vidék és a központ kultúrájának közelítésében és a szülőföldnek mint irodalmi témának a feldolgozásában kívánta elérni.

Herceg mindvégig kereste a kapcsolatot az egyetemes magyar irodalommal, de határozottan szembe fordult a beolvasztó törekvésekkel, és az önálló szellemi élet meglétét hangoztatta. Igaz, 1941 és 1944 között, amíg ő szerkesztette a *Kalangyát*, ez a külön utas

37 Ivo Andrić novellái. Kalangya. 1938. 8–9. sz. (A Herceg-írások eredeti fellelhetőségét Pastyik László mgr. munkája nyomán közlöm: Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I–III.*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, 2001, 2003.

38 Bori Imre: *Kekez Tuna*. Híd. 1989. 4. sz.

program a lap súlyos anyagi és színvonalbeli leromlásába torkollott, bár nem is biztos, hogy emiatt kizárólag a regionalizmus pozitív elképzeléseken alapuló programját kell hibáztatnunk, hiszen a folyóirat munkatársainak nagy részét „elsodorta a háború”, újakat az ellehetetlenülő körülmények közepette nem tudott toborozni a főszerkesztő, és a *Kalangya* olvasótábora (vagy inkább vásárló és támogató közönsége) úgy érezte, hogy ismét nyitott előtte a centrum minden kulturális javához vezető út, a lap már nem vállal küldetést, nem kisebbségi szolgálatban áll, hanem csak egy vidéki folyóirat, amit már nem kötelessége támogatni. A meggyőződésből, és ugyanakkor kényszerből vállalt teljes regionalizmus programja 1944 szeptemberéig tudta fenntartani a dilettantizmus melegágyává váló folyóiratot.

Az egyfelől Gerhart Hauptmann, Charles Ferdinand Ramuz és Knut Hamsun, Ivo Andrić, másfelől Móricz Zsigmond, Bródy Sándor, Tamási Áron és Tömörkény István példáján éltetett, Herceg János által levelezényelt regionalizmuskoncepció még egyszer eljárt-szotta a maga katalizátorszerepét a délvidéki magyar irodalomban, az ötvenes években, amikor az osztályellentéteket alapul vevő szocializmust fékezte meg és gátolta annak kizárólagos ideológiai-politikai irányelvvé válását a művészetben. Ezt az időszakot követően joggal hangoztathatta magáról a korábban a széles horizontok elől elzárkózó Herceg, hogy vajdasági, és ugyanakkor európai, egy lokálpatrióta világpolgár, aki szemléletével és munkásságával a centrum és a periféria közé vont ritka fonatú, de mégis egybetartó hálót.

Bereti Gábor

Felszabadulni muszáj

Szabó T. Anna: Kerített tér

Ha van egyáltalán a költészetnek feladata, akkor az az emberi jelenségnek az önálló lírai beszéd megalkotása révén történő leképezése úgy, hogy képes legyen ezáltal érvényesen szólni arról, ami a leginkább költői: vagyis az emberről. A maga létét, határait kereső poézisnek ugyanakkor a lírai lehetőségek korlátozatlan terére van szüksége ahhoz, hogy nyitott, szabad és szárnyaló költészetté formálódhasson. Kérdés tehát, hogy a határtalan lírai lehetőségek tere helyett a kerített térben élő költészet lemond, lemondhat-e a nyitottság, a szabadság, a szárnyalás lehetőségéről? A kihívásra Szabó T. Anna legújabb, *Kerített tér* című verskötetében a kortárs költészet elmozdulásait is követő, szimpatikus választ ad.

A feladat nem könnyű, hiszen egy korszerűnek tekinthető költészet nem nélkülözheti a leírás és a láttatás céljait szolgáló egyedi megformálási technikát, amit csupán egy konzekvens, stiláris jegyekkel határolt, művészi nyelv hitelesíthet. Míg azonban egyfelől a poézis belső, szintaktikai határait kijelölő kötött, ha tetszik nyelvkritikai ilhetettségű zárt nyelviség, úgy másfelől a szövegen kívüli kötetlen és végtelen világ szemiotikai lehetőségeit hordozó (ön)referenciális és reflexív, azaz nyitott „költői” lény a szabadság feltétele. Szabó T. Anna munkáit is e térbe helyezve érdemes áttekintenünk, hogy kiderüljön, költészete a zártság és nyitottság paradox hálózatában milyen képet közvetít önmagáról.

Kötete egy előverset követően hat fejezetből áll, melyek nyomatékosabb szerkesztői szándék esetén szigorúbban vett tematikus egységekké is összeállhattak volna. Így viszont a szerkesztés megengedő módja szinte kínálja az olvasati tematizáció lehetőségét. Élve az alkalommal már első olvasatra feltűnik, hogy a fejezetcímek elsősorban asszociációs jellegűek, hogy a ciklusok szinte mindegyikében találunk a nőiséget kifejező, intellektuális, istenes vagy politikai stb. témájú verset. Például az első, *Szilánk* című ciklus, melyben a megkapó, *Asszony* című, a feminizmus témakörét gazdagító vers is helyet kapott, néhány a női princípiumot felmutató, *Éva*, *Vérbeszéd* verssel zárul. Hogy aztán a következő, *Optika* című ciklus ugyancsak a témára hajazó – *Légy – Vagyok*, című opussal kezdődjék. Talán nem érdemtelen e többrétegű és szövegeköziséggel is gazdagított munka néhány a női sorsot, hivatást idéző jellegzetes sorát idéznünk: „*Gondold: a tested levegő. / Röhögj, akár egy hülye viccen. // Nyúlj magadhoz, rántsd ki, ha fáj. / Mérget, krokodilt, nyelj le mindent. / Fogd be és szűlj, ha már muszáj.*”

A fejezetek témák szerinti tagolása az *Örökösök* ciklus esetében a legkövetkezetesebb. Szerzőnk ide a politikai tartalmú, s ez már önmagában is figyelemre méltó, verseit gyűjtötte. Hiszen irodalmunk elmúlt jó két és fél évtizedében a korszerűség egyik legfőbb szemiotikai kritériuma a közélet és politikamentesség volt. Irodalmunk palettájáról a társadalmi élet változásait követő munkák ugyan nem tűntek el teljesen, de a privátstátusnak a kánon rangjára emelkedő hegemoniájával szemben a korszerűtlenség bélyegét, a néhány karanténba szorított alkotón kívül, vajh ki kívánta volna magára venni. Am a közelmúltban a politikumot ismét az esztétikum szférájába emelő néhány ígéretes kísérlet

történt. Érzékelve ezt Szabó T. Anna is, dicséretére legyen mondva, kötetébe egy csokornyí közéleti témájú verset is beválogatott. S kötetének egyik kiemelkedően magas színvonalú, *A nárcizmus emlékműve* című munkáját is ezek között találjuk: „*Mert szépek mind, mert jók vagyunk, / mert színről színre látunk mindent. / Mércénk és célunk: önmagunk. / Az angyal elfeledte Istent*”, olvashatjuk az utolsó versszakban. S ha most a homogenizáló kánon értékrendjét követve a kerített tér e remekéről hallgatnunk kellene, azt minden bizonnyal szerzőnk poézisének frissessége, korszerűsége sínylené meg.

A kerített tér otthonosságába fogadott verseknek azonban nemcsak szemiotikai, de szemantikai feltételeknek is meg kell, meg kellett felelniük. Szabó T. Anna míg egyfelől a tabuk nélküli témaválasztás költője, másfelől hezitálni látszik, hogy a kerített tér otthonossága kedvéért, avagy ellenében túllépjen-e a homogenizáló nyelvhasználat korlátain, hiszen a metaforikusságot nélkülöző beszédmód a kötet egész anyagára jellemző. Verselésén a különböző és gyakran egymással is feleselő esztétikai ideológiák némelyikének túlzó hatása érződik. De miről is van szó közelebről?

Mostani ismereteink szerint a szó az irodalmi nyelvben dologgá, jelként funkcionáló meghatározottságán túlmutató vonatkozássá válik, miáltal az ismeretlennel kerül kapcsolatba, s lesz az eddig még nem ismert ismertté tételének eszközévé. A valóság eddig ismeretlen része épp a szavaknak szó-dolgokként való műalkotásbeli egymásra vonatkozása révén válik ismertté számunkra. A fikcióban a szó-dolgoknak nem csupán mint szónak a jel által közvetített jelentése, hanem felhangjain keresztül az ismeretlennel, az ismeretlen dologgal való érintkezése, és így az ismeretlent ismertté tevő potenciális ereje is feltárul. Itt a megismerés munkája mellett a felismerés kibomló lehetősége is hangsúlyt kap, mert a megismerést a felismerés aktusa avatja teljessé. S mivel az egyéb megismerésformákhoz hasonlóan az irodalom sem közvetlenül a valósággal, hanem annak írás- és szójelek szó-dolgokként egymásra vonatkoztatott másával, a nyelvvel dolgozik, ezért a művet műalkotásként, művészetként csak akkor vehetjük számításba, ha az a maga eredeti nyelvhasználati módjával képes a dolgok és viszonyok befogadói felidézésére, az emberi jelenségnek az önálló lírai beszéd megalkotása révén történő leképezésére, ismertté tételére. Ehhez pedig nyelvtechnikai eszköztárának, a techné tabuktól mentes teljességére és szabad használatára van szüksége.

Ezért biztatjuk a költőnőt, hogy a jövőben a témák szabad használata mellett vállalkozzon a techné, a beszédmód korlátoktól, tabuktól mentes alkalmazására is. Hiszen amíg líráját a felismerés nem avatja a teljesség részévé, verselésén mindaddig a homogenizálás szövegirodalomná színtelenítő befolyása érződni fog. Ennek egyik változata pl. a verset mondókévvá szimplifikáló hatás, amit szerzőnk esetében a kötött formák előszeretettel történő alkalmazása még föl is erősíthet.

Szabó T. Anna széles látókörű, érzékeny lírikus, amit poézisében az emancipáció mozzanatát esztétikumává avató jelentésképzés gesztusa is alátámaszt. S épp ez, a műben működő igazság sokoldalú kifejezésére képesítő fogékonysága emeli őt a kerített tér világában ellévő kortársi költészet színvonala fölé. Mínderre bizonyosságul említtem meg végül néhány kiemelkedően szép versének a címét, *Au lecteur, Szilánk, Necessé*, s idézem a *Határkisértő* című, két részből álló opus második, mert hibátlan, s nyelvhasználatában is kiszínesedő három versszakos részét: „*Áthulldogál az álmodba a hó, / vagy épp álmodból hullik ide át, / ahogy morzsolja porrá a valót, / és szétolvasztja az egy-ideát, // a nyelv alatt jég, szúrórs verszilánk, / a levegőben rothadó avar, / aki ott túl van, úgy gondol miránk, / hogy úrből alvilági port kavar. // Az ittben-ottban légy te a határ, / a semmiből álmodd elő magad, / magad legyél, aki magadra vár, / míg szilánkjaid egyre hullanak – „*

(Magvető, Budapest, 2014)

Lengyel András

Esszé a szociológiáról

Huszár Tibor: A magyar szociológia története

Huszár Tibor könyve nem szokványos szociológiatörténet. Részben azért, mert a tárgyhöz tartozna magának a szerzőnek az életműve is (erről a könyv természetesen nem szól). Részben s döntően azért, mert nem monográfiáról, hanem – könyvterjedelmű, a monográfiánál szerkezetileg nagyobb szabadságot adó – esszéről van szó. A tárgy megkonstruálása nagymértékben magának a szerzőnek a látásán fordul meg. Márpedig Huszár Tibor, akinek döntő szerepe volt a magyar szociológia újabbkori intézményesülésében, voltaképpen nem szervezettörténeti aspektusból írja le tárgyát, sőt diszciplináris szempontból is csak elég nagy engedékenységgel. Az irodalmi szociográfia klasszikusait (Illyés Gyulát, Nagy Lajost, Szabó Zoltánt) például a magyar szociológia történetének keretein belül tárgyalja. Ugyanakkor több mindent s mindenkit, aminek és akinek e feldolgozásban lenne a helye, nem tárgyal. Némely esetben még csak nem is utal rá. Ismerethiányról lenne szó? Itt-ott talán erről is, Horváth Barna empirikus közvélemény-kutatási projektjéről például (amely pedig első volt e nemben Magyarországon) valószínűleg nem tud – hiszen ez nincs föltárva. Más esetekben viszont bizonyos, hogy rendelkezik a szükséges ismeretekkel. Reitzer Bélát például, akinek nevéhez az első munkás szabadidő-vizsgálat fűződik, Erdei kapcsán jól ismeri, mégis hallgat róla. S Leopold Lajos nevezetes presztízskönyve is olyan teljesítménye volt az akkor még csak alakuló magyar szociológiának, amelyet Huszárnál lényegesen kisebb formátumú kutatók is számon tartanak. A hallgatásnak tehát más oka van. S Braun Róbert sem kapott önálló fejezetet (a könyv csak utalgat rá), pedig a tudományos „szociográfia” megalapozója volt Magyarországon. Az ilyen típusú hiányok arra engednek következtetni, hogy a tárgy megkonstruálásában és a bemutatott szerzők körének megválasztásában személyes – feladatértelmezési – megfontolások játszottak szerepet. Huszárt bizonyos dolgok erősen foglalkoztatták, rájuk koncentrált könyve írásakor, bizonyos dolgok viszont – mondjuk így – nem érdekelték. Könyve jellegét azonban éppen ez a szelekció alapozza meg. De mi is az a preferencia-rendszer, amely e könyv tárgyát kialakítja? Ha röviden kell megjelölni, akkor azt kell mondanunk: a magyar társadalomtudományi gondolkodás történetének bizonyos csomópontjai. Azok a pontok, amelyek nemcsak elméletileg érdekesek, hanem közvetlenül referálnak a magyar társadalomfejlődés bizonyos, Huszár által fontosként érzékelt nagy tendenciáiról. Azaz, azok a csomópontok, amelyek nemcsak a szociológia mint diszciplína alakulása szempontjából érdekesek, de magát a társadalomfejlődés irányát és lehetőségeit is jelzik.

Huszár okos és pragmatikus elme, aki politizáló értelmiségiként egész életében egymásba csúszo, ellentmondásos relációkat szülő lehetőségek metszéspontjában igyekezett helytállani. A diszciplináris tisztaság az adott, kollíziós viszonyok között nem lehetett eszménye, az nem is igen érdekli ma sem, csak arra figyel, valamely teljesítmény az adott

ponton előrébb viszi-e a megismerést, a társadalomról való gondolkodást vagy sem – s nem érdekli, mennyire előírászerű, „szabályos” eszközökkel történik ez. Az irodalmi szociográfiához való viszonya jó példa erre. A szociográfia, amelyet az írók műveltek, például diszciplináris értelemben aligha felelt meg a szociológia szakmai követelményeinek – de valamit, amit senki más nem mondott ki, ez a szociográfia mondott ki. Vagy, egy némileg más természetű példát említve: Jászi Oszkár „szociológusi” státusa is kérdéses (hiába volt a század eleji „szociológusok” vezére), a nemzetiségi kérdéstről írott nagy műve viszont olyan összefüggéseket tárt föl s írt le nagy részletességgel, revelatív módon, amelyek az egész magyar fejlődés szempontjából alapvető fontosságúak és megvilágító erejűek. (Itt érdemes megjegyezni, hogy Huszár az esetek jelentős részében nem komplett életműveket, hanem többnyire csak egy-egy, vagy néhány, de meghatározó jelentőségű művet mutat be, illetve emel a figyelem középpontjába. Választásai súlya ezzel még inkább megnő.)

A könyv így kettős szerepet tölt be. Egyrészt adja a magyar társadalomfejlődésről szóló gondolkodás egyik, Huszár szerint fő vonalát, másrészt ad egy „szociológiatörténetet” is. Utóbbi csak nagy vonalakban felel meg a címbe jelölt tárgymegjelölésnek, de mivel elmegy egészen a közelmúltig, voltaképpen az első olyan áttekintést adja, amely a 20. századi fejlemények egészét átfogja. Egységben láttat bizonyos tendenciákat és a főszereplőket, s ez akkor is nagy érdem, ha filológiai „teljességről”, értelemszerűen, nem is lehet szó.

Esszékönyv ez (ámbar lábjegyzetekkel is dolgozik), e megközelítésmód előnyeivel és gyengéivel. Az előny abból adódik, hogy Huszár sok évtizede benne van a magyar szociológia mindennapi életében, mindent s mindenkit személyes tapasztalatból ismer. Nem most kezdett anyagot gyűjteni, hanem némi rágyűjtéssel voltaképpen főlhalmozott tapasztalatait rendszerezte s írta ki. S hasonlóképp előny Huszár alkati konstitúciója, személyes kvalitása is. Okos, problémaérzékeny ember, aki az „új”, senki által még le nem írt helyzet elemzésére szinte predesztinálva van. Olyan elemző, akinek az elemzéshez nemigen kellene tekintélyek és doktrínák, aki tud is, mer is önállóan gondolkodni. S aki a számára adott térben, nagy céljait föl nem adva, „pragmatikus” értelmező, mentes minden doktriner vonástól.

A feldolgozásmód gyöngesége abból adódik, hogy ez a pragmatizmus, természetéből adódóan, nyitott a „kevert” diskurzusokra. Huszár voltaképpen saját intellektuális pozícióját (a szaktudományos és a politikai szempontok sajátos kombinációját) vetíti ki, illetve vetíti rá, óhatatlanul is, a tárgyra. Ott is, ahol pedig megítélésem szerint a filológiai megfontolásoknak kellene érvényesülniük, vagy szigorúbb szociológiai kritériumok érvényesítése lenne gyümölcsözőbb. S e beállítódásnak a deficitje a könyv szerkezetében is megmutatkozik. A fejezetcímek például jórészt csak portrékat ígérnek, egy-egy „szociológus” nevét írva föl fejezetcímül, s így automatikusan háttérbe szorul az intézményesüléshez vezető folyamatok szervezettörténeti rajza. (Szerencsére, önmagát korrigálva, az egyes fejezetek gondolatmenete el-elszakad a szűkítő címeiktől, s a címekben nem jelölt folyamatokra is utal.) Egészében azonban bizonyos összefüggések csak implicit alakban jelennek meg.

A könyv, egy elvi kérdéseket taglaló előszó után, tizenhét fejezetből és egy utószó-szerű zárórészből épül föl. A fejezetcímek (nagyreszt szociológusnevek) fől sorolása tanulságos. Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Szende Pál, Magyar Társadalomtudományi Egyesület – Magyar Társadalomtudományi Szemle, Nagy Lajos és Illyés Gyula, A Magyar Társadalomtudományi Társaság, Weis István és Dékány István, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán, Rézler Gyula, Szalai Sándor, Márkus István, Kemény István, Papp Zsolt, Andorka Rudolf, Angelusz Róbert, Némedi Dénes. Ez a névsor, bár az intézményesülés folyamatát elrejtí, implicitte teszi, markáns kánont mutat. Több elemét érdemes külön is kiemelni. Az

egyik, mint utaltam már rá, a nem szorosan vett szociológusok hangsúlyos jelenléte. Itt nemcsak az írókra kell gondolni, de olyanokra is, mint Márkus István vagy Papp Zsolt. Utóbbiak jelenléte azért is érdekes, mert ők már egy viszonylag előrehaladott intézményesülés időszakában fejtették ki az intézményrendszer peremén kibontakozó munkásságukat. A másik momentum, amelyre föl kell figyelni, hogy e listában – helyesen – éppúgy szerepelnek a századelő marxista vagy marxizáló „radikálisai” (Jászi, Szabó, Szende), mint a velük szembe forduló konzervatívok, vagy az 1919 utáni korszak „hivatalos” (s természetesen még jellegzetesebben konzervatív) társadalomtudósai (Weis, Dékány), vagy az inkább a hatalom, mint ellenzéke pozícióit erősítő Rézler. (A szakszerűsödés tétova modulatai persze náluk is megfigyelhető.) S a Huszár kortársaiként – kollégáiként – a kötetbe kerülők is többféle kategóriát reprezentálnak. Egészen más képlet például Szalai Sándor, mint mondjuk, Andorka Rudolf vagy Kemény István. A harmadik momentum, amely említést kíván, alighanem az, hogy ez a magyar szociológiatörténet, a nevek alapján, olyan diszciplínatörténet, amelyben éppen a szorosabb értelemben vett szakszociológusok vannak kisebbségben. Igaz, Huszárt elsősorban a társadalomról való gondolkodás érdekelte, s ez „védhető”, legitim szempont. A szociológia ideáltípusos formája azonban mégiscsak az elméleti megfontolások alapján, módszeresen dolgozó empirikus szociológia, amely elsősorban új részismereteket állít elő. Az arányoknak ez az átrendeződése azonban – siesünk leszögezni – aligha a földolgozás torzítása; ez szimptóma, jelzi a magyar szociológia strukturális jellegzetességeit, viszonylagos, de letagadhatatlan gyöngeségeit. Másképpen szólva, az autochton fejlődés minduntalan bekövetkező töréseit, kényszerhelyzeteit, a jobb híján megoldások gyakoriságát.

Huszár kánonjának ismeretében nem hallgatható el, hogy a könyv, adott formájában, inkább a „magyarországi”, semmint a „magyar” szociológia története. Egy magyar történetből ugyanis aligha hiányozhatnak olyan, pályájuk nagy részét kétségkívül nem itthon, hanem külföldön megfuto jelentős szociológusok, mint például Mannheim Károly vagy Polányi Károly, Hauser Arnold vagy Lakatos Imre, s így tovább. Szerepeltetésük nemcsak jogos, nemzetközi tekintélyük miatt lenne indokolt, de azért is, mert tevékenységük beiktatása az összképbe magát az összképet is jótékonyan helyesbítené. S bár igaz, hogy a maguk idejében hiányoztak e szakma magyar intézményrendszeréből, és, ami ezzel jár, szakmai perspektívájából, történeti helyükre kerülésük az ezutáni magyar szociológia szemhatárát tágítaná. Saját, magyar előzményt mutatva föl ott, ahol a mai gyakorlat szerint csak az éppen trendi törekvések divatszerű követése áll.

Huszár Tibor könyvének hozadéka mindazonáltal egyértelműen nyereség. Nemcsak egybelátja a 20. századi magyarországi szociológia nagy trendjeit, nemcsak összekapcsolja e szociológia és a szociológiapótló irodalom eredményeit, de finom részmegfigyelések seregét is adja. Főlkészült, okos elemző lévén könyve tele van jó meglátásokban, tovább vihető részeredményekben. S nemcsak a tárgyalt szociológusok munkásságát illetően, de a magyar társadalomfejlődés fontos sajátosságait illetően is. Voltaképpen, a maga indirekt módján, a 20. századi magyar társadalomról, sajátosságairól sok társadalomtörténeti munkánál lényegesebbet mond ki, amikor egy-egy régi tézisre mai perspektívából is felhívja a figyelmet. Akiket ez a társadalomtörténet érdekel, e könyvből gazdag és inspiratív anyagot kap kézhez.

A Jászi-fejezetben Huszár mindjárt egy alapvető, strukturális problémára hívja föl a figyelmet. Ez az úgynevezett nemzetiségi kérdés, amely valójában jóval több volt, mint etnikai feszültség: par excellence társadalmi, sőt hatalmi kérdés. A nemzetiségi kisebbségek kényszerasszimilációja, amelyre a magyar kormánypolitika törekedett, nemcsak célját nem érte el, de kontraproduktív is volt, előrevetítette az ország szétszakadását, népeség- és területvesztését. A leírás, amelyet e tárgyban Jászi adott, s amelyet Huszár lényeg-

lító kivonatolásban idéz, briliáns elemzés. S önmagában is nyilvánvalóvá teszi, hogy „Trianon”, e kétségkívül virulens metafora, valójában nem, vagy nemcsak a külső erők, hanem elsősorban a belső anomáliák eredménye volt. Az persze kérdés, hogy a „hazafias érzületlenység” önmaga ellentétébe való szükségképpen átfordulását diagnosztizáló Jászi szociológusként vagy politikusként ismerte-e föl, amit fölismert. Ám ez Huszárt nem is érdekli, számára maga a felismerés a lényeges. (Sejtésem szerint egyébként a két megközelítési szempont Jászinál is egybecsúszott, s ez az amalgám tette fogékonnyá arra az ország sorsát meghatározó problémára, amelyre a „hivatalos” magyar politika nem tudott jó válaszokat adni.) A Szabó Ervin-fejezet más miatt érdekes. Huszár nem tagadja le, de nem is hangsúlyozza, hogy Szabó személyében a korai magyar marxizmus reprezentatív teljesítménye jelentkezett. Huszár, jó érzékkel, itt is fontos kérdésekre tesz bennünket fogékonnyá. Egy-egy tézist emel ki, de azok rendre fontosak. Ilyen, amikor Szabónak arra a gondolatára figyelmeztet, hogy nem a struktúra, hanem a funkció vizsgálata a lényeges (35.), ilyen, amikor Szabónál elv és érdek viszonya tematizálódik: *„Az elvi kérdéseket mindig vissza lehet vezetni az érdekkérdésekhez. Mert micsoda egy elv? A politikában és a társadalomtudomány minden ágában egy elv annak a kijelentése, hogy a politikai vagy szociális akciónak ilyen vagy olyan formája előnyös a közösségre vagy a társadalomra. Márpedig minden, ami előnyös, nem egyéb általánosított érdeknél.”* (36.) Ilyen, amikor a „kényszerítés” problémája kap új értelmezést. *„A rabszolgaság kétségen kívül erőszakosabb kényszerszervezet, mint a jobbagység, s a bérmunkás-ság viszonylag emberesebb ennél.”* De hogyan vált ez lehetségessé? Szabó válasza újszerű: *„Csak úgy, hogy a kényszerítés szükségessége lett kisebb. Vagyis egyrészt a munka vált kevésbé súlyossá, ami az emberiség technikai ismereteinek gyarapodása, tehát a munkaeszközök javítása által történt, másrészt a munkára való kényszerítés az évezredek folyamán bizonyos állandó idegutakat vág ki az emberben, és részben önként megteszi azt, amit azelőtt csak kényszerítve tett.”* (37.) S ilyen felismerése az is, amikor a magyar viszonyok kerülnek szóba. *„Elég felületes pillantást vetni Magyarországi gazdasági szerkezetére és társadalmi szervezetére, hogy kimutassuk: a parlamenti rezsim és a nyugat-európai liberális intézmények homlokzata alatt az ipari kapitalizmusnak még csak a kezdeti stádiumába lépő feudális szervezet rejtőzik.”* (38.) És így tovább, a példák szaporíthatók. De talán ennyiből is jól látható, hogy Szabóban Huszár nem az ideológust, hanem a társadalomtudóst mutatja föl – joggal, s újszerűen. S az is figyelemre méltó, hogy Szende Pál bemutatásakor is erre helyezi a hangsúlyt, s – egyebek közt – Szende izgalmas ügyvédszociológiáját állítja előtérbe. Szende ugyanis nemcsak a magántulajdon intézménye és a jogrendszer „bonyolultsága” között látott összefüggéseket, de ebből vezette le a *„jogtudás és a jogismerés külön foglalkozási ággá”* alakulásának folyamatát is. (48.) Kár viszont, hogy Szende tudásszociológiája, amelyet már emigrációban írt, épp csak megemlíti. Pedig a Verhüllung (eltakarás) és az Enthüllung (leleplezés) kategóriapárosa nemcsak jelentékeny utóéletet biztosított Szende munkájának (még a hetvenes években is kiadták németül!), de mai szemmel is inspiratív megközelítésnek látszik. Az első három fejezet összegezhető tanulsága így egyebek közt az, hogy a huszadik század „szociológusai” nemcsak elméletek másolásában jeleskedtek, hanem az átvétellel és áthasonítással párhuzamosan eredeti invenciókban gazdag „saját” tapasztalatokat is artikuláltak. (Igaz, tehetjük hozzá, a mintakövetés és másolás sokszor elfedi, elnyomja ezt az eredetiséget. De Huszár éles szeme azt is meglátja, amire kevésbé szokás figyelni e tárgykörben – pedig fontos.)

A „szociológiailag releváns felismerésekre” Huszár más fejezetekben is, mondhatnánk mindvégig, megkülönböztetett figyelmet fordít. Ezek súlya és fontossága persze változó, de a könyv a magyar társadalomfejlődés minél pontosabb megértése és leírása érdekében azt keresi, ami e sorba illik. Jellemző, hogy az irodalmi szociográfiáknál is megtalálja a kiemelésre méltót. Illyésnél például felfigyel a pusztaiak kasztszerű tagolódásának leírá-

sára. Nem is kétséges, Illyés valami társadalomtörténetileg nagyon fontos összefüggést ír le a maga írói eszközeivel, s ezt Huszár jó érzékkel veszi észre és állítja elének. Ez még akkor is fontos momentum, ha a kítűnő költő „szociológusi” vénáját (s ami azt van hivatva kiemelni, egy évig tartó párizsi szociológiai tanulmányait) a könyv némileg talán túlhangsúlyozza. (Megítélesem szerint a pusztaiak világának írói megjelenítése Illyésnél elsősorban identikus és emancipáló gesztus, a személyes élmény kivetítése. Azonosulás és felzabálás. S csak járulékosan „leírás”.) A valóságos társadalom ismeretét azonban onnan szerezzük, ahonnan lehet, s úgy, ahogy lehet. Az üres katedraszociológiánál, amely éppen a szociológia kritikai funkcióját nem tudja és nem akarja érvényesíteni, ez az „irodalmias” leírás is termékenyítőbb. S Huszárnak van érzéke az ilyen szabályszegő olvasásra.

A könyv Erdei-fejezete voltaképpen Huszár Erdei-könyvének rövidített és sűrített kivonata, e könyv céljaihoz igazított újraelbeszélése. A szerző itt nem mondja ki explicit formában, de azért érzékelhető, számára Erdei szociológusi teljesítménye a magyar szociológia kiemelten fontos fejezete, sőt alighanem (egyik?) csúcsteljesítménye. Huszár persze Erdeiről szólva sem kritikátlan, rendre jelzi egyet nem értéseit is, de az életművet nagyon sokra tartja. Joggal. A valóságérzéknek, a kritikai attitűdnek és a kreativitásnak az a kombinációja, amely Erdei nem teljesen „szabályos”, de igen sok mindenre rávilágító „szociológiájában” megjelenik, magyar viszonylatban nehezen túlszárnyalható.

Az Erdei-fejezet utáni részek azonban bizonyos értelemben más természetűek, mint az addigiak. Az 1945–48 közötti rövid periódus nemcsak a magyar szociológia történetének fordulópontja volt, de az előmunkálatokat tekintve a könyvnek is kettéosztója. Amíg az 1945 előtti fejlemények földolgozásában Huszár számottevő, bár korántsem elégséges szakirodalomra is támaszkodhatott, addig az 1948 utáni szakasz inkább még csak a szakma félmúltja, amelyet történeti tárgyként az értelmezésnek most kell igazából megkonstruálnia. A félmúltból tudománytörténeti korszakká most átlényegülő bő fél évszázad története így merőben más feladatot jelentett a szerzőnek. S könnyen lehet, hogy éppen ez az új kihívás készítette könyve megírására is. Huszár Tibor saját pályája ugyanis már összefonódott a magyar szociológia e kb. fél évszázadával. Akikről az Erdei-fejezet utáni részben ír, azok kollégái, munkatársai, olykor riválisai voltak. E szakasz historikumát tehát mintegy „belülről” tudta megírni. A szakszerű tárgyiasságot nem adta föl, könyve modalitása nem váltott át emlékezéssé, de a számvetés élethelyzete letagadhatatlan. S a könyv egyik hozadéka bizonyosan innen, a kívül is, belül is állás helyzetéből adódik.

Talán ennek is része van abban, hogy Szalai Sándorról szólva Huszár jórészt az 1945 utáni néhány év teljesítményével foglalkozik – ez Huszár számára a lezárt „történeti” múlt. Ám Szalai később, a kádári konszolidáció időszakában az újraeledő magyar szociológia egyik vezető figurája is lett, s erről a könyvben kevesebb szó esik. Pedig, úgy vélem, Szalai történeti szerepe nem az 1945–48 közötti évek alapján írható le méltányosan, hanem a hatvanas és hetvenes évek tudományszervező tevékenysége alapján. Szalai, Hegedüs Andrással és Huszárral együtt, kulcsszerepet játszott az intézményesülésben, s ez van olyan fontos, mint egy-egy szociológiai monográfia. (Huszárt ennek taglalásában nyilván a saját szerepéről való szólás ízléstilalma is korlátozta.) Aki azonban ismerős a kor viszonyaiban, tudja, a sokáig „burzsoá áltudománynak” tekintett szociológia politikai legitimálása nélkül az intézményesülés nem mehetett volna végbe.

Azoknak a szociológusoknak a magyar szociológia történetébe való beiktatását, akik a szerző számára nem a lezárt történeti múltat, hanem a közvetlenül megtapasztalt kortárs teljesítményt jelentik, a szakmai közelség természetesen könnyűvé is, nehezzé is tette. Könnyűvé, mert Huszár külön anyaggyűjtés nélkül is sok mindent tud róluk, s nehezzé, mert a közelség szükségképpen perspektívamódosulással jár. Mindenesetre itt, saját rokon- és ellenszenvein felülemelkedve, olyan összképet kellett kialakítania, amely

egymás kontextusában mutatja be a szereplőket. Megőrzi az egyéni teljesítmények egyediségét, de a különbségekből a korszak tudományának belső komplementaritására is fény derül. Ezek a teljesítmények ugyanis nem külön-külön, hanem együtt képezik a magyar szociológia történetének egyik főfelé ívelő, fontos korszakát. Már az érdekes, hogy kik reprezentálják ezt a folyamatot. A régi típusú szociográfia megközelítéseit továbbvivő Márkus István, a karizmatikus, de a magyarországi szakmából kiszoruló, emigrációba kényszerülő, majd onnan visszatérő Kemény István, az inkább filozófus és politikai esszéíró, semmint szociológus Papp Zsolt, a demográfusból szociológussá váló Andorka Rudolf, a már egyértelműen a korszak neveltjeinek tekinthető Angelusz Róbert és Némedi Dénes joggal kerül ide. (Én legkevésbé Papp Zsolt helyét látom indokoltnak.) Az esetlegesség azonban e névsorban mégis megmutatkozik. A még élők ugyanis, pusztán formális szempontok alapján, hiányoznak. Úgy vélem, mindenképpen helye lenne e kánonban az időközben már meghalt Hankiss Elemérnek, a szociálpolitikusként ma is aktív Ferge Zsuzsának, a történeti szociológia „élő klasszikusának”, a sokáig Párizsban élő Karády Viktornak, vagy az utóbbi üzletemberré váló Kolosi Tamásnak, a ma rendszerkritikájáról ismert Szalai Erzsébetnek. S lehetne még neveket említeni. A hatvanas években induló (s csak az utóbbi években lezáruló), a magyar szociológia relatív virágkorát hozó szakasz már bővelkedik jó szakemberekben.

A könyv e korszakot bemutató fejezetei, megítélésem szerint, három területen mindenképpen fontos újdonságot jelentenek. Bemutatják e (már lezárt) életpályákat, mintegy a közműveltség részévé teszik őket. Kirajzolnak egy kánont, amely kiindulásként és vita-alapként jó kísérlet a további munkához. S végezetül (s én ezt tartom a legfontosabbnak) Huszár tapasztalatai és felismerései itt úgy érvényesülnek, hogy egyszerre referálnak a kor viszonyairól, a szakma megújulásáról, s (indirekt módon) arról az értelmiségi képletről, amelyet maga Huszár testesített meg „aktív” korszakában.

A könyvről összegző ítéletet mondani persze nem könnyű. Bizonyos, hogy másféle szociológiatörténet is elképzelhető, sőt ezt a másféle monográfiát meg is kell írni. De amit kapunk, az nem csak az úttörés érdemét könyvelheti el magának. A kezdeményezés és az összegzés sajátos összjátéka az, ami figyelemre méltóvá teszi. S egy jelentős intellektus folyamatos jelenléte, reflexív ereje. A könyv maga is a magyar szociológiatörténet része, egy jó és fontos periódus záróköve.

(Osiris, ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2015)

Bakonyi István

Tovább él a történelmi regény

Hász Róbert: A Vénusz vonulása

A történelmi regény népszerűsége vitathatatlan. Napjaink irodalmából sem hiányzik, noha az is természetes, hogy nagy változásokon esett át Kemény Zsigmond vagy Jókai Mór óta. Ám létezik, méghozzá úgy, hogy olvasása közben elmerülhetünk a múltban, ugyanakkor kérdéseket vet föl jelenkorunknak.

Hász Róbert ötödik regénye, *A Vénusz vonulása* ilyen alkotás. Van, aki szerint a mágikus realizmus a fő jellemzője, és kétségtelenül föllelhetők benne az író egyéni stílusának jegyei. A történet alapja egy csillagászati jelenség 1769-ből: a Nap és a Vénusz akkori együttállása számos tudóst vonzott. Közéjük tartozott Sajnovics János és Hell Miksa, akik Hász regényének fő alakjai. Az ifjú jezsuita tudós és a bécsi udvari csillagász. A mű alapja Sajnovics naplója, valamint az az utazás, amely Közép-Európából a messzi északra, a jeges-tengeri szigetre, Vardőre vezetett. A konkrét esemény előtti idő pedig igencsak alkalmas arra, hogy a kor, a XVIII. század második felének mozgalmas, nagy változásokat hozó miliójét megrajzolja az író. Többek között azt is, hogy veszély fenyegeti a jezsuita rendet, melynek egyik képviselője éppen a magyar tudós. A felvilágosodás és a közeli francia forradalom ellentmondásos világa is rányomja bélyegét a szereplők életére. Egy új korszak lehetőségeivel, várható zavaaraival is számol a mű szerzője, miközben igencsak eleven képet ad a nagy utazás apropóján.

Persze legalább ilyen fontos az ember belső utazása, s ebben a tekintetben egyértelműen Sajnovics alakja a legkidolgozottabb. A fiatal jezsuita sorsa, jellemének összetettsége a mű fő vizsgálatának tárgya. Logikusan fölépített, a hagyományos elbeszélést tiszteletben tartó nagyepika ez, miközben látjuk, hogy az író alaposan ismeri a történet korát, beleértve a természettudomány állapotát is. Megjegyzendő, hogy Vénusznak hívják a szerelem istennőjét is, s ez abból a szempontból érdekes, hogy a tudós és a nők viszonya a regény különböző részleteiben föl-fölvillan. Már a történet elején van kísértés, amitől persze János menekül. Mint ahogy az északi szigeten is meglegyinti egy nő jelenléte, s akkor és ott sem alakul ki semmiféle kapcsolat közöttük. Jellemző a regény első mondata: „Élt egy nő Nagyszombat főutcáján, aki Jánosban félelmet keltett.” És Vilmában, a patikárius feleségében szinte boszorkányt lát hősünk... A jó keresztény férfiú persze legyőzi a kísértést, ám kétségtelen, hogy mindez az összetett jellemábrázolásnak is jelentős pillanata.

A felvilágosodásnak nevezett korszak előszele lengi át a világot, s már igen korán figyelmezteti Jánost Weisz páter, és óvja a „könyörületet nem ismerő racionalitástól”. Aztán jön az út, előtte az útravalóval: „– Eredj, láss nekünk világokat!” Az *Utcák* című első fejezetet a *Városok* követi. A nagy utazás első jeles állomása Bécs, ahol szellem-társával, az udvari csillagász Hell Miksával találkozik, és innen indulnak észak felé. Hász nagy mestere a miliőteremtésnek, az olvasó a következő részletekben egyre inkább bele tudja magát helyezni a megidézett történelmi kor világába. Ugyanakkor kapunk tömör korrajzot is a háborúk sújtotta Európáról. A drezdai részben esik szó arról, hogy frissek még a sebek, de – ahogy Hell megjegyzi – máris új harcok előtt állnak. Itt érzékelhetjük egyébként először, hogy a két utazó különbözően látja a világot, ha nem is mindenben. A művészetet élvező és értékelő Jánossal szemben Miksa dogmatikusan támadja a színházat és a képzőművészetet. Szerinte a kép nem lehet más, mint ócska hamisítvány, Isten világának silány másolata. János sokkal nyitottabb ezekre az értékekre, és a hosszú, több hónapos utazás egyébként is tartogat még számukra feszültségeket.

Vannak egyéb kuriózumok is, pl. a lipcsei részletben. Egy pillanatra megjelenik az ifjú Goethe és Bach zenész fia is abban a társaságban, amelyben vendégül látják a két magyar utazó tudóst. Itt tart előadás Hell a csillagászatról. Itt is, másutt is fölsejlik az író precizitása, jártassága a tárgyban. Szövegei szakszerűek, de úgy, hogy közben az irodalmi ízek sem vesznek ki belőle. A főhős egyébként igen jól érzi magát a német városban. „*Miután másnap elbúcsúztak a három jezsuita atyától, akik vendégül látták őket, és kocsira szálltak, János egy árnyalatnyi boldog szomorúsággal a szívében hagyta maga mögött a várost. Lipcsében el tudta volna képzelni az életét.*” Egyébként is gyakori mozzanat benne az elvágyódás érzése, ám ezeket a kísértéseket is sorra le tudja győzni.

Aztán Hamburgban szembesülnek a kaotikus világ terjedésével. Általában is jellemző a rejtett üzenet, a közeli évek és évtizedek történéseinek előrelátása. A korábbi harmóniát megszüntető idő előszele. S persze mint jezsuitáknak, szembe kell nézniük a protestáns előretöréssel, saját rendjük jövőjének bizonytalanságaival. Közben Hamburgban János szembesül egy, korábban a rendből kilépett társának, Tamásnak a vélekedésével. Drámai dialógusok ezek, amelyek más részletekben is szerepet játszanak. Hász Róbert erényei közé sorolhatjuk ezeket a párbeszédet is, bár helyenként túlbeszéltek, túlírtak. Itt Tamás szabadságfogalma áll a középpontban, jelezvén az új idők áramlatait. János szemében vétek ez a magatartás, de kétségtelen, hogy új idők új szelét jelzi.

Számos szellemi élményben, a változások előjeleiben van részük a regény fő alakjainak. Így van ez Dániában is, ahol a korábbiaktól eltérő civilizáció viszonyai között van, aki indiai élményeit osztja meg Sajnoviccsal és Hellel. Itt is láthatjuk, hogy Hász Róbert alaposan beleásta magát a kor egészének kultúrájába, történelmébe. Érzékelteti a különböző vallások közötti eltéréseket is. Olvashatunk a jezsuiták kemény tartásáról, a Biblia védelmében elhangzottokról. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy bizonyos részletek itt is kissé túlméretezettek. A hosszadalmas dialógusok néha azt sejtetik, mintha önálló művek lennének a regényen belül. Drámai elemekkel tarkított párbeszédet ezek, s időnként el-elviszik az olvasó figyelmét. Aztán persze visszazökkenünk a mese világába.

És aztán Norvégia. Egyre közelebb a végcélhoz, Vardö szigetéhez. (Az interneten egyébként bárki utánanézhethet annak, amit Hász leír. Azt is láthatjuk, hogy az utókor tud a hajdani magyar tudósok ottani tetteiről.) Errefelé a feszült dialógusok, a jezsuita

rendet fenyegető veszélyek beárnyékolják hőseink hangulatát és a régóta tartó nagy várakozást. A *Világok* című fejezet szól minderről. Aprólékos a környezetrajz, s ezen viszonyok között a korábban reményét vesztett János meglátja a cél értelmét. Őt erősítik Miksa energikus gondolatai. E hely a téli sötétség világa, persze nem mentesen a szorongástól. Kísértés is van újra, s az író lírai érzékenységgel rajzolja meg az egyik részletben a magányos özvegy, Dorothea és János párbeszédében a vonzás és a kísértés ellenálló természetét. A természeti viszonyok zordsága jelenti mindebben a környezetet. „Négy napon át megállás nélkül havazott, és annyi hó esett, hogy a negyedik nap reggelén az ajtót sem tudták kinyitni. Jens diák az ablakon át volt kénytelen kimászni, és egy órán keresztül dolgozott a hólapáttal, mire kiszabadította őket a fogságból.” És történik mindez a századnak a mienkénél technikailag sokkal fejletlenebb viszonyai között.

János ugyanakkor gondolatilag gazdag eszmecserét folytat Raskovitzcal, a száműzött, magányos emberrel, aki előbb kételkedve fogadja a messziről jött csillagászt, aztán a regény igencsak kalandos befejezésében általa tud változtatni helyzetén. Ez a befejezés is mutatja, hogy a jeles csillagászati esemény inkább ürügy Hász Róbert számára arra, hogy bemutassa a kor európai szellemiségét egy olvasmányos és remekül megírt, modern történelmi regény segítségével.

(Kortárs Kiadó, 2013)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000
NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.